

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΣΥΓΓΡΑΦΗ

**Οι δρόμοι του Ζεν στη δυτική σκέψη.
Αποδοχή και απόρριψη.**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Ειρήνη Αγγελή

Επιβλέπων Καθηγητής: Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος

Φλώρινα - Θεσσαλονίκη 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Οι δρόμοι του Ζεν στη δυτική σκέψη.

Αποδοχή και απόρριψη.

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Ειρήνη Αγγελή

ΑΜ: 7370

Επιβλέπων Καθηγητής: Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος

Μέλη επιτροπής:

Φλώρινα - Θεσσαλονίκη 2022

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους δασκάλους και καθηγητές μου, παλαιότερους και τωρινούς, για όλα εκείνα που συνειδητά ή ανεπίγνωστα μου έχουν προσφέρει. Η παρούσα εργασία αποτελεί απόκτημα από τους ανεξερεύνητους συγγραφικούς δρόμους που διανύσαμε μαζί, δάσκαλοι, συμφοιτητές, φίλοι και καλλιτέχνες που συναναστραφήκαμε κατά την πορεία του μεταπτυχιακού προγράμματος. Μέσα από το μεταπτυχιακό πρόγραμμα φυτεύτηκε ο σπόρος του «εκτίθου», η σημασία του να εκθέτει κανείς τις σκέψεις, τα γραπτά του κείμενα, με στόχο να κατανοήσει ο ίδιος τι είναι αυτό που εξάπτει την περιέργεια και κινητοποιεί τη φαντασία του.

Με ιδιαίτερη εκτίμηση και θαυμασμό απευθύνω ευχαριστίες στον Τριαντάφυλλο Η. Κωτόπουλο, επιβλέποντα καθηγητή μου, Διευθυντή του Κοινού Διαπανεπιστημιακού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών *Δημιουργική Γραφή* (Π.Δ.Μ. – Α.Π.Θ.), για την εμπιστοσύνη στο να εκπονήσω την παρούσα εργασία, την καθοδήγηση και τη μεθοδικότητα να βάλω σε τάξη την πορεία των σκέψεών μου, και την υποστήριξή του κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ στους αγαπημένους μου φίλους, για την ανταποδοτική μας σχέση, την ειλικρίνεια και το θάρρος να βαδίζουμε μαζί σε άγνωστα φιλοσοφικά μονοπάτια, την ωριμότητα και την αλληλοβοήθεια. Τέλος, ευχαριστώ τους μικρότερους μου φίλους, Οδυσσέα και Αριάδνη, που μου υπενθυμίζουν την απλότητα στη ζωή.

Με βαθιά συγκίνηση εκφράζω τις θερμές ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη μου προς τους γονείς μου, Κωνσταντίνο και Ανδριάννα, την αδερφή μου, Βάσω, για την εμπιστοσύνη, την αμέριστη υποστήριξη και την ανιδιοτελή αγάπη τους.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο και στόχος εκπόνησης, μέσα από την απαγωγική βιβλιογραφική μελέτη, είναι η παρουσίαση, περιγραφή, ανάλυση και σύγκριση δύο βιβλίων. Σημείο εκκίνησης της παρούσας εργασίας είναι η ανατολική φιλοσοφία και συγκεκριμένα, το κομμάτι εκείνο που σχετίζεται με το «Ζεν», όπως αυτό αποδίδεται μέσα από τους δυτικούς σχολιαστές. Η έμφαση δίνεται στην ερμηνευτική ανάγνωση δύο βιβλίων με στόχο τη διερεύνηση του νοήματος που δίνουν στη φιλοσοφία του «Ζεν» οι φιλόσοφοι Άλαν Ουάτς και Φρανσουά Ζουλιέν όπως, εξελικτικά, διαγράφεται μέσα από τα βιβλία τους. Δεδομένου ότι ο άνθρωπος, χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, και από την κινητήρια ανάγκη για κατανόηση, νοηματοδότηση και ερμηνεία, η εργασία αυτή παρέχει ένα πλαίσιο αποσαφήνισης των βασικών εννοιών της φιλοσοφίας του «Ζεν» και των διαφόρων τρόπων αναπαραγωγής ή δημιουργίας νοήματος από τους δυτικούς φιλοσόφους. Με την ερμηνευτική ανάγνωση του βιβλίου *The way of Zen* εξετάζεται, τόσο το «Τάο» και το ιστορικο-πολιτισμικό πλαίσιο εμφάνισης της φιλοσοφίας του «Ζεν» όσο και η πρακτική εφαρμογή του. Μέσα από παραπομπές από τον λογοτεχνικό και περιπαικτικό λόγο του Ουάτς, μέσα από εικόνες της φύσης, παραδείγματα από την τέχνη και την ποίηση (ανθολογία «Haiku» και ποιήματα «κοάν») αναλύονται διάφορες πτυχές της καθημερινής ζωής στις οποίες έμπρακτα εφαρμόζεται η ανατολική φιλοσοφία. Ερευνώντας ένα τόσο διαφορετικό τρόπο σκέψης και δράσης συνάγεται και ο τρόπος με τον οποίο το ευρωπαϊκό πνεύμα μπορεί είτε να αναθεωρηθεί είτε να ανανεωθεί. Αναλύοντας την πραγματεία *A treatise on efficacy: Between Western and Chinese Thinking* απαριθμούνται και κατηγοριοποιούνται τα φιλοσοφικά πεδία εκείνα στα οποία διαφέρει η ανατολική από την ευρωπαϊκή σκέψη. Κύρια ερευνητικά πεδία είναι η έννοια της αποτελεσματικότητας, η έννοια του προτύπου και της εφαρμογής του, το έμμεσο και το διακριτό, η έννοια του δυναμικού της κατάστασης, η έννοια της ευκαιρίας και της δραστηριότητας. Με την συγκεκριμένη εστίαση στην οπτική γωνία του συγγραφέα Ζουλιέν συνεξετάζονται οι διαφορετικοί δρόμοι που ακολουθεί και κατ' επέκταση οργανώνεται το πνεύμα σε Ανατολή και Δύση. Με στόχο την κατάρτιση μιας σφαιρικής τοποθέτησης γύρω από τη φιλοσοφία του «Ζεν», πραγματοποιήθηκε συλλογή και σύγκριση πολλαπλών στοιχείων και χαρακτηριστικών μέσα από τις διαφορετικές αναγνωστικές προσεγγίσεις, καθώς και των προτάσεων εφαρμογής των φιλοσοφικών θεωρημάτων σε πρακτικό επίπεδο, όπως στον τομέα της πολεμικής δραστηριότητας, της διπλωματίας, της ηγεσίας και της τέχνης. Η παρούσα εργασία προκύπτει

από τις προτεραιότητες εστίασης των δύο φιλοσόφων, αποτελεί ένα ισχυρό χρηστικό εργαλείο για τους αναγνώστες της ανατολικής φιλοσοφίας, δεδομένου ότι τα δύο βιβλία συνεξετάζονται, εμφανίζονται σημαντικές αποκλίσεις και συγκλίσεις οι οποίες αποδίδονται με πολλά διαφορετικά παραδείγματα, δίνοντας τη δυνατότητα επιλογής στον αναγνώστη, ώστε να καταλήξει μέσα από μια κριτική ματιά σε αντίστοιχα συμπεράσματα όσον αφορά το νόημα που θα δώσει στη φιλοσοφία του «Ζεν».

ABSTRACT

The object and purpose of the present research, through the abductive bibliographic study, is the presentation, description, analysis and comparison of two books. The starting point of the present work is Eastern philosophy and in particular, the part related to "Zen", as it is expressed by Western commentators. The emphasis is on the interpretive reading of two books aiming at exploring the meaning given to the philosophy of "Zen" by the philosophers Alan Watts and François Julien as, evolutionarily, depicted from their books. As man is characterized, among other things, by the motivating need for understanding, meaning and interpretation, this work provides a framework for clarifying the basic concepts of "Zen" philosophy and the various ways in which Western philosophers reproduce or create meaning. The analysis of *The way of Zen* examines both the "Tao" and the historical-cultural context of the emergence of the philosophy of "Zen" as well as its practical application. Through references from Watts's literary and playful discourse, through images of nature, examples from art and poetry ("Haiku" anthology and "koan" poems), various aspects of everyday life, to which Eastern philosophy is practically applied, are analyzed. Researching such a different way of thinking and acting also leads to the way in which the European spirit can either be revised or renewed. Analyzing the treatise, *A treatise on efficacy: Between Western and Chinese Thinking*, various philosophical fields in which Eastern and European thought differ are listed and categorized. Main research areas are the concept of "effectiveness", the concept of "model and its implementation", the "indirect and the distinct part", the concept of "the dynamic of the situation" and the concept of "opportunity". With this focus on the point expressed by the author, different paths that people follow are examined and consequently, it is further analysed the spirit and how it is organized in East and West. In order to form a global position around the philosophy of "Zen", a collection and comparison of multiple elements and characteristics through different reading approaches was carried out, as well as proposals for the application of philosophical theorems in practice, such as in the field of military activity. of diplomacy, leadership and art. The present work emerges from the focusing priorities of the two philosophers, is a powerful utility tool for readers of Eastern philosophy, as the two books are reviewed, significant discrepancies and convergences appear which are attributed to many different

examples, giving the reader the choice, through this critical look, to reach to his own meaning of the philosophy of "Zen" and at corresponding conclusions.

Η τέχνη ήταν για μένα

μια έκφραση δειλίας.

Νίκος Καζαντζάκης

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ABSTRACT	6
1. Εισαγωγικά:	11
2. Εργοβιογραφία.	13
2.1 Alan Watts	13
2.2 François Jullien	15
3. Μέθοδος της εργασίας:	17
3.1 Η Ανάλυση Περιεχομένου και η ανάπτυξή της	17
3.2 Περιγραφή της μεθόδου	17
3.3 Μεθοδολογικές ερευνητικές κατηγορίες της έρευνας	19
4. The way of Zen – Alan Watts	22
4.1 Εισαγωγή	22
4.2 Ταοϊστική καταγωγή του Ζεν	23
4.3 Επιρροή του Ζεν από τον Ινδικό Βουδισμό	25
4.4 Η σχέση του Ζεν με τη φιλοσοφία της Μαχαγιάνα	29
4.5 Η ανάπτυξη του Ζεν	33
4.6 Η αρχή του «βου-σιχ»	35
4.7 Η αρχή του «τσου-ραν»	38
4.8 Η τεχνική των «κοάν» και του «Ζα-ζεν»	40
4.9 Το «Ζεν» και οι τέχνες	43
5. A treatise on efficacy: between Western and Chinese thinking - François Jullien	48
5.1 Εισαγωγή	48
5.2 Η προσήλωση στο μοντέλο θεωρίας - πρακτικής	49
5.3 Εμπιστοσύνη στη φυσική τάση των πραγμάτων	51
5.4 Στόχος ή φυσική απόρροια	56
5.5 Πράξη ή μετασηματισμός	59
5.6 Η σημασία της ευκαιρίας	63
5.7 Η αρχή της «μη-δράσης» και της «αποδέσμευσης»	67
5.8 Απολαμβάνοντας τους καρπούς της δράσης	70
5.9 Από την αποτελεσματικότητα ως την αποδοτικότητα	74

	10
5.10 Η χειραγώγηση στο λόγο και η πειθώ.	76
5.11 Η μεταβλητή εικόνα του νερού και η σύνδεση με το «Ζεν»	79
5.12 Το δυναμικό της κατάστασης και η ροπή στην ευκολία	82
6. Συγκλίσεις και αποκλίσεις των δύο έργων	85
6.1 Το ερευνητικό ενδιαφέρον των δύο φιλοσόφων	85
6.1.1 Η εννοιολογική μέθοδος του François Jullien	85
6.1.2 Η εννοιολογική μέθοδος του Alan Watts	87
6.2 Ο τρόπος εργασίας των δύο συγγραφέων	88
6.2.1 Ο τρόπος εργασίας του François Jullien	89
6.2.2 Ο τρόπος εργασίας του Alan Watts	90
6.3 Η γλώσσα και το ύφος των δύο έργων	91
6.3.1 Η γλώσσα και το ύφος του François Jullien	92
6.3.2 Η γλώσσα και το ύφος του Alan Watts	93
6.4 Η χρήση των παραδειγμάτων στα δύο έργα	95
6.4.1. Παραδείγματα από την εμπειρία και την πρακτική	96
6.4.2. Παραδείγματα από την παράδοση και την ιστορία	96
6.5 Βασικές θεμελιώδεις αρχές της φιλοσοφίας του «Ζεν»	95
6.5.1 Η έννοια της ηθικής	95
6.5.2 Η έννοια της ουτοπίας και η σύγκριση δύο πολιτισμών	97
6.5.3 Η έννοια της «νοητικής υγιεινής»	101
6.5.4 Η «μητις» των ομηρικών επών	103
6.5.5 Η έννοια της ευκολίας	104
6.5.6 Η έννοια του «Τάο» και της «εκτυλισσόμενης διαδικασίας»	105
6.5.7 Η έννοια του «χωρίς εγώ» και της «μεταμόρφωσης»	107
7. Συμπερασματικές Παρατηρήσεις	109
Βιβλιογραφία	110

1. Εισαγωγικά:

Σημείο εκκίνησης των «Δρόμων του Ζεν στη δυτική σκέψη. Αποδοχή και απόρριψη» είναι η κριτική ανάγνωση του βιβλίου *The way of Zen* του φιλοσόφου Alan Watts το οποίο αποτελεί μία από τις πρώτες απόπειρες, το 1957, όπου ο όρος «Ζεν» επεξηγείται με «δυτικούς όρους» ανοίγοντας τον δρόμο για την ανατολική φιλοσοφία να «γνωριστεί» με τη δυτική σκέψη, με στόχο την ευρύτερη διεύρυνση των πνευματικών οριζόντων του ανθρώπου. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται με μια κριτική ματιά το βιβλίο *A treatise on efficacy: Between Western and Chinese Thinking*, του François Jullien, το οποίο τοποθετείται μεταγενέστερα χρονικά, το 2004. Η έρευνα προσανατολίζεται στο να βρεθούν τόσο συγκλίσεις όσο και αποκλίσεις στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται οι θέσεις γύρω από τη φιλοσοφία του «Ζεν» από δύο σημαντικούς δυτικούς φιλοσόφους που ασχολήθηκαν με την ανατολική φιλοσοφία και τη σινολογία, στο πέρασμα περίπου μισού αιώνα μεταξύ των δύο έργων.

Ο στόχος της έρευνας προσανατολίζεται κατά κύριο λόγο στην εξοικείωση, διαμέσου της φιλοσοφίας του «Ζεν», με τη φιλοσοφία της «ευκολίας», όπως θα έλεγε ο Ζουλιέν ή τη φιλοσοφία της «απλότητας και της φύσης» όπως θα την χαρακτήριζε ο Ουάτς. Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην ανάγνωση και στη σύγκριση των δύο φιλοσοφικών κειμένων, ενώ σε ένα δεύτερο επίπεδο, στόχος της παρούσας έρευνας είναι και η απόπειρα δημιουργίας «διαλόγου μεταξύ δύο πολιτισμών». Παράλληλα, η ερευνητική εργασία προσανατολίζεται στο να παρουσιαστούν και να αναλυθούν οι τρόποι που λειτουργεί εξελικτικά και επιλεκτικά ο αναγνώστης, ανάλογα με το πολιτισμικό του περιβάλλον και με τον τρόπο που έχει «μάθει να σκέφτεται» ως προς την προσέγγιση των φιλοσοφικών και λογοτεχνικών κειμένων, καθώς και ο τρόπος που επιδρά η φιλοσοφική παρακαταθήκη του κάθε πολιτισμού στην ανθρώπινη δραστηριότητα. Από πού προκύπτει αυτή η ανάγκη του δυτικού ανθρώπου να προσεγγίσει μια φιλοσοφία τόσο «απόμακρη» από τη δική του; Έχει σκοπό να βελτιωθεί ερχόμενος αντιμέτωπος μαζί της; Υπάρχει η πιθανότητα μέσα από μια διαφορετική ματιά, ο άνθρωπος τελικά να επαναπροσδιορίσει τον δικό του τρόπο ζωής και σκέψης; Και με ποιον ή με ποιους τρόπους θα επιτύχει τις επιθυμητές αλλαγές ή θα προετοιμαστεί για τις μελλοντικές ανακατατάξεις των πραγμάτων; Μπορεί ο άνθρωπος να αναθεωρήσει με ευκολία τα δεδομένα που διαμορφώνουν έως τώρα την καθημερινότητά του; Σε τι βαθμό μπορεί να επαναπροσδιορίσει κανείς τα κερτημένα του; Αρκεί κάποιος να είναι δεκτικός στην αλληλεπίδραση του εαυτού του -ως

αναγνώστη- με το λογοτεχνικό ή το φιλοσοφικό έργο, το οποίο αναδύει ποικίλες σημασίες και νοήματα και μπορεί ένα μέρος αυτών να μεταφέρεται και σε αυτόν «με το ξάφνιασμα της ανοίκειας προοπτικής» στην προσπάθειά του να κατανοήσει «αυτό που θέλει να πει ο συγγραφέας». Αυτό το «άνοιγμα προς όλες τις κατευθύνσεις» συνοψίζει και το νόημα του «Ζεν» και τόσο ο Ουάτς όσο και ο Ζουλιέν αλλά και όσοι υιοθετούν την ανατολική σκέψη θα ισχυρίζονταν ότι το άνοιγμα μπροστά στο ατελείωτο φάσμα διαδοχικών αλλαγών δεν είναι άλλο από το να ζει κανείς «αβίαστα» ή αλλιώς «χωρίς σκέψη», κατ' ομοίωση με τον τρόπο που η φύση επιτελεί όλες της τις λειτουργίες. Ο Δ. Λιαντίνης στη *Γκέμμα* αναφέρει για ένα παράδειγμα δυτικής κοινωνίας¹:

Η αττική τραγωδία είναι η οδηγία για έναν τρόπο ζωής που, στον βαθμό που μπορεί να τον ακολουθήσει ο άνθρωπος, βάζει τη ζωή του στην τροχιά του αθάνατου ρυθμού της φύσης. Και ο ρυθμός της φύσης είναι αθάνατος, γιατί δεν έχει μέσα του την ανοησία, την αδικία, την τυ-χαιότητα, τον εγωισμό και την τύφλα που έχει ο ρυθμός των κοινωνιών και της ιστορίας. Όλα εκείνα τα άνθη του κακού, που ο Έγγελος τά 'βαλε στο βάζο της πρότασης: οι κοινωνίες είναι ένας απέραντος θίασος μεθυσμένων.

Η μέθοδος που έχει χρησιμοποιηθεί στην παρούσα εργασία είναι η *ανάλυση περιεχομένου* τόσο του βιβλίου του Ουάτς όσο και του Ζουλιέν. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, παρουσιάζονται οι συγκλίσεις και οι αποκλίσεις που εμφανίζει ο τρόπος με τον οποίο ο κάθε φιλόσοφος αντίστοιχα κατανοεί, περιγράφει και αναλύει τις διάφορες πτυχές της φιλοσοφίας της ανατολικής σκέψης, με απώτερο σκοπό την εύρεση των «κοινών τόπων» για την καλύτερη δυνατή αποκωδικοποίηση των τόσο «ξένων στον δυτικό νου μηνυμάτων» που μας άφησε απόκτημα ο πολιτισμός της Ανατολής. Η τεχνική αυτή αποτελεί έναν «φιλοσοφικό τροχό» που εμφανίζει τις τοποθετήσεις του «Ζεν» «ανοιγμένες» μπροστά σε πολλά διαφορετικά αναγνώσματα και βιβλία, δίνοντας στον αναγνώστη τη δυνατότητα να τα συγκρίνει, να τα παραλληλίσσει ή και να τα αντιπαραβάλει, εξάγοντας πιο ολοκληρωμένα το βαθύτερο νόημα της ανατολικής φιλοσοφίας, που μπορεί να εσωκλείεται σε λίγες μόνο λέξεις, «σαν την παλίρροια που ενώ κινείται μοιάζει να κοιμάται, ολόγεμη από ήχο και αφρό».

¹Δημήτρης Λιαντίνης, *Γκέμμα*, Αθήνα, Λιαντίνης, 2006, σελ. 70

2. Εργοβιογραφία.

2.1 Alan Watts

Ο Άλαν Ουάττς (1915), γεννήθηκε στην Αγγλία, αλλά το 1938 εγκαταστάθηκε στην Αμερική, όπου και εργάστηκε σαν συντάκτης, ιεροκήρυκας και καθηγητής Συγκριτικής Φιλοσοφίας στο Ινστιτούτο Ολοκληρωτικών Σπουδών της Καλιφόρνια, αν και ποτέ δεν συνεργάστηκε για πολύ με κανένα ακαδημαϊκό ίδρυμα, ενώ ήταν υπότροφος στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ (1962–1964) και στο Σαν Χοσέ. Υπήρξε τακτικός ομιλητής στο Κέμπριτζ, στο Κόρνελ και στη Χαβάη ενώ παράλληλα αποτέλεσε σύμβουλος επί θεμάτων θρησκείας στο Βορειοδυτικό Πανεπιστήμιο. Διαλέξεις έκανε επίσης στην Αμερικανική Ένωση Ψυχιατρικής, στο Ινστιτούτο Καρλ Γιούνγκ στη Ζυρίχη και στις ιατρικές ενώσεις των αμερικανικών νοσοκομείων. Έγινε κοσμήτορας στην Αμερικανική Ακαδημία Ασιατικών Μελετών στο Σαν Φρανσίσκο και πέθανε το 1973. Κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια της ζωής του, χάρη στα πολυάριθμα βιβλία του, αναδείχθηκε ένας από τους πιο ενδιαφέροντες και πρωτότυπους φιλοσόφους της εποχής. Κεντρικό θέμα στα έργα του είναι η συγκριτική φιλοσοφία και η θρησκεία, πάνω στα οποία δημοσίευσε περισσότερα από δώδεκα έργα. Ειδικεύτηκε στην ερμηνεία της ανατολικής σκέψης και προπαντός του «Ζεν» στον δυτικό κόσμο ενώ έγινε ιδιαίτερα γνωστός στην Αμερική σαν καθηγητής και ομιλητής.

Το πρώτο του βιβλίο με τίτλο *Το πνεύμα του Ζεν* το έγραψε σε ηλικία είκοσι χρονών. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου επηρεάστηκε από πίνακες τοπίων της Άπω Ανατολής και κεντήματα που έφερναν συχνά στην οικογένειά του ιεραπόστολοι που επέστρεφαν από την Κίνα. Οι λίγοι κινεζικοί πίνακες που μπόρεσε να δει ο Ουάττς στην Αγγλία, αποτέλεσαν το έναυσμά του για να ασχοληθεί με την Ανατολική φιλοσοφία, ενώ όπως αναφέρει συχνά σε ομιλίες του «η κινεζική τέχνη τον γοήτευσε αισθητικά, ως προς τη σαφήνεια, τη διαφάνεια και την ευρυχωρία της», ή αναφέρει πως οι «τέχνες Ζεν» μοιάζουν να «επιπλέουν» ενώ ήταν από τους πρώτους δυτικούς φιλοσόφους που τόνισε τη συμμετοχική σχέση των ανθρώπων στη φύση. Μερικά από τα σημαντικότερα έργα του είναι:

- . An outline of Zen Buddhism. London: Golden Vista Press, 1932;
- . The legacy of Asia and Western man: a study of the middle way. London: John Murray, 1937;
- . The meaning of happiness: the quest for freedom of the spirit in modern psychology and the wisdom of the East (1^η έκδοση). New York: Harper and Row, 1940;

- . Behold the spirit: a study in the necessity of mystical religion. London: John Murray, 1947 ISBN 0-394-71761-9;
- . Easter: its story and meaning. New York: H. Schuman, 1950;
- . The Wisdom of Insecurity: A Message for an Age of Anxiety. Pantheon Books. 1951. ISBN 0-394-70468-1;
- . Myth and Ritual in Christianity, Thames and Hudson, ISBN 0-8070-1375-7, including essay "God and Satan"
- . The Way of Zen. Pantheon Books. 1957. ISBN 0-375-70510-4;
- . Nature, Man and Woman, 1958;
- . Beat Zen Square Zen and Zen, 1959;
- . This Is It and Other Essays on Zen and Spiritual Experience, Pantheon Books, ISBN 0-394-71904-2;
- . Psychotherapy East and West, Pantheon Books, ISBN 0-394-71609-4;
- . The Joyous Cosmology: Adventures in the Chemistry of Consciousness;
- . The Two Hands of God: The Myths of Polarity;
- . Beyond Theology: The Art of Godmanship, Pantheon Books, ISBN 0-394-71923-9;
- . The Book: On the Taboo Against Knowing Who You Are. Pantheon Books. 1966. ISBN 0-679-72300-5;
- . Nonsense, illustrations by Greg Irons (a collection of literary nonsense), San Francisco: Stolen Paper Editions;
- . Does It Matter? Essays on Man's Relation to Materiality, Pantheon Books, ISBN 0-394-71665-5;
- . The Art of Contemplation: A Facsimile Manuscript with Doodles;
- . In My Own Way: An Autobiography 1915–1965. Pantheon Books. 1972. ISBN 9781577315841., Vintage Books pocket edition 1973, ISBN 0-394-71951-4, New World Library edition, 2007, ISBN 1-57731-584-7;
- . Cloud-hidden, Whereabouts Unknown: A Mountain Journal, Pantheon Books, Canada, 1974;

2.2 François Jullien

Ο Φρανσουά Ζουλιέν (1951) σπούδασε φιλοσοφία στην École Normale Supérieure του Παρισιού και σινολογία στα Πανεπιστήμια του Πεκίνου και της Σανγκάης. Έλαβε το διδακτορικό του στο

γαλλικό πανεπιστήμιο το 1978 και το γαλλικό του διδακτορικό στην έρευνα στις σπουδές της Απω Ανατολής το 1983. Διδάσκει στο Πανεπιστήμιο Paris VII-Denis Diderote. Έλαβε το Βραβείο Hannah Arendt για την Πολιτική Σκέψη στη Γερμανία το 2010 και το Grand Prix de Philosophie της Γαλλικής Ακαδημίας για το σύνολο του έργου του το 2011. Υπήρξε ανώτερο μέλος του Ινστιτούτου Universitaire de France από το 2001 έως το 2011 και σήμερα είναι ο Πρόεδρος στο Fondation Maison des Sciences de l'Homme στο Παρίσι. Ο Ζουλιέν έχει επιμεληθεί αρκετές ανθολογίες για το Presses Universitaires de France (PUF) και για το Agenda de la Pensée Contemporaine, το τελευταίο που εκδόθηκε πρώτα από το PUF και από τις εκδόσεις Hermann. Πολλά συνέδρια που ασχολούνται με τη φιλοσοφία του Ζουλιέν έχουν πραγματοποιηθεί στη Γαλλία και στο εξωτερικό (Γερμανία, Αργεντινή, Κίνα, Βιετνάμ).

Το έργο του έχει χαρακτηριστεί από τα πιο επιδραστικά για την ανθρωπολογική σχολή του εικοστού αιώνα που στοχεύει στη «δυτική αποκέντρωση» και επιτρέπουν στον άνθρωπο να συλλάβει ένα «έξω» [στα Γαλλικά: dehors], μια ματιά από «αλλού» στην πιο θεωρητική και αφηρημένη σκέψη μας, ασχολούμενος με τις θεμελιώδεις κατηγορίες που μας επιτρέπουν να συλλάβουμε οποιοδήποτε αντικείμενο αυθόρμητα. Η ποικιλία των θεμάτων που έχει αναλάβει αυτός ο φιλόσοφος-σινολόγος θα μπορούσε να οδηγήσει κάποιον να φανταστεί ένα διάσπαρτο έργο. Παρόλ'αυτά στο έργο του υπάρχει μια ισχυρή ενότητα σκέψης και μια σαφής πρόοδος. Ο φιλόσοφος ανακατευθύνει το βλέμμα του αναγνώστη στον ίδιο τον εαυτό του, όπως αυτός θα φαινόταν αν κανείς τον κοιτούσε «από έξω». Ευρύτερα, το έργο του συνίσταται σε μια επανεκτίμηση των θεμελίων της ευρωπαϊκής σκέψης. Τα ερωτήματα που τον ενδιαφέρουν είναι: Υπάρχει «το καθολικό»; Τι μπορούμε να έχουμε «κοινό» μεταξύ μας; Τι σημαίνει «ενότητα», «διαφορά» ή «συμμόρφωση»; Με το έργο του, και χάρη στη διπλή ιδιότητά του φιλοσόφου και σινολόγου, επιχείρησε τη συστηματική αντιπαραβολή της ευρωπαϊκής και της ανατολικής σκέψης. Μέχρι σήμερα, τα βιβλία του έχουν μεταφραστεί σε είκοσι γλώσσες. Μερικά από τα σημαντικότερα έργα του είναι:

- . The Propensity of Things, Toward a History of Efficacy in China (La propension des choses), Zone Books, New York, 1995;
- . Un sage est sans idée ou L'Autre de la philosophie, Seuil, 1998;
- . Detour and Access, Strategies of Meaning in China and Greece (Le détour et l'accès), Zone books, New York, 2000;

- . In Praise of Blandness, proceeding from Chinese Thought and Aesthetics (Eloge de la fadeur), Zone books, New York, 2004;
- . A Treatise on Efficacy: Between Western and Chinese Thinking (Traité de l'efficacité), University of Hawaii Press, Honolulu, 2004;
- . L'ombre au tableau. Du mal ou du négatif, Seuil, 2004;
- . Vital Nourishment: Departing from Happiness (Nourrir sa vie: à l'écart du bonheur), Zone books, Brooklin, 2007;
- . The Impossible Nude, Chinese Art and Western Aesthetics (Le nu impossible), The University of Chicago Press, 2007;
- . The Silent Transformations (Les transformations silencieuses), Seagull, London New-York Calcutta, 2011;
- . The Great Image has no Form (La grande image n'a pas de forme), University of Chicago Press, Chicago, London, 2012;
- . On the Universal, the Uniform, the Common and Dialogue between cultures (De l'universel, de l'uniforme, du commun et du dialogue entre les cultures), Polity, Cambridge, 2014;
- . The Book of Beginnings (Entrer dans une pensée), Yale University Press, New Heaven & London, 2015;
- . This Strange Idea of the Beautiful (Cette étrange idée du beau), Seagull, London New-York Calcutta, 2016;
- . The Philosophy of Living (Philosophie du vivre), Seagull, New-York Calcutta, 2016;
- . Le Pont des singes (De la diversité à venir). Fécondité culturelle face à identité nationale, Galilée, 2010;
- . Philosophie du vivre, Gallimard, 2011;
- . Entrer dans une pensée ou Des possibles de l'esprit, Gallimard, 2012;
- . L'écart et l'entre. Leçon inaugurale de la Chaire sur l'altérité, Galilée, 2012;
- . Cinq concepts proposés à la psychanalyse, Grasset, 2012;
- . De l'intime. Loin du bruyant Amour, Grasset, 2013;
- . Vivre de paysage ou L'impensé de la Raison, Gallimard, 2014;
- . Vivre en existant, une nouvelle Ethique, Gallimard, 2016;
- . Il n'y a pas d'identité culturelle, Éd. de l'Herne, 2016.

3. Μέθοδος της εργασίας:

3.1 Η Ανάλυση Περιεχομένου και η ανάπτυξή της

Η *ανάλυση περιεχομένου* που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα εργασία είναι μία από τις πιο σημαντικές τεχνικές έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες ήδη από το 1980, καθώς εξετάζει τα δεδομένα ως αναπαράσταση κειμένων, εικόνων και εκφράσεων που χρησιμοποιούνται για να διαβαστούν και να ερμηνευθούν από το αναγνωστικό κοινό. Αυτό που ξεχωρίζει την μέθοδο αυτή από τις υπόλοιπες είναι κατά κύριο λόγο η ανάλυση των λέξεων ενός μηνύματος. Σήμερα η συγκεκριμένη μεθοδολογία αναγκάστηκε να εμπλουτιστεί, ώστε να βοηθά τους ερευνητές να σχεδιάσουν, να επικοινωνήσουν, να αναπαράγουν, να συντάξουν και να εκτιμήσουν τις αναλύσεις τους ανάλογα με τα αποτελέσματα. Οι λόγοι για τους οποίους αναπτύχθηκε η συγκεκριμένη μεθοδολογία είναι διότι αρχικά η *ανάλυση περιεχομένου* έχει να αντιμετωπίσει πολύ μεγαλύτερα κείμενα από ότι παλιά και κατ' επέκταση χρειάστηκε ένας μεγαλύτερος αριθμός ερευνητών να συνεργαστούν λόγω της ανάλυσης περισσότερων δεδομένων, ενώ παράλληλα οι μεγάλοι όγκοι ηλεκτρονικών δεδομένων απαιτούν ποιοτικά διαφορετικές τεχνικές ανάλυσης και έρευνας για να επεξεργαστούν.

3.2 Περιγραφή της μεθόδου

Η *ανάλυση περιεχομένου* είναι μια δυναμική μέθοδος που δίνει έμφαση σε αυτό που μεσολαβεί μεταξύ των ανθρώπων και των συμβόλων, των μηνυμάτων, ή των πληροφοριών χωρίς να επηρεάζει αυτούς που δημιουργούν το περιεχόμενο των μηνυμάτων. Στόχος της αποτελεί η αποκωδικοποίηση των μηνυμάτων που εμπεριέχονται στα γραπτά κείμενα. Θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε ότι η τεχνική αυτή είναι ίσως η πιο γρήγορα αναπτυσσόμενη στον τομέα της ποσοτικής έρευνας, ενώ οι εξελίξεις στον τομέα της τεχνολογίας έδωσαν τη δυνατότητα να μελετά κανείς τα μηνύματα πιο γρήγορα και πιο εύκολα, σίγουρα βέβαια όχι πάντα πιο ποιοτικά. Εν συντομία η μέθοδος της *ανάλυσης περιεχομένου* ορίζεται ως η συστηματική, αντικειμενική, ποσοτική ανάλυση των χαρακτηριστικών των μηνυμάτων. Συμπεριλαμβάνει την προσεκτική εξέταση των ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων, την ανάλυση χαρακτήρων-πορτραίτων σε κείμενα και στην έρευνα για τη χρήση λέξεων και αντίστοιχων νοηματικών αποδόσεων.

Ως μονάδες *ανάλυσης περιεχομένου*, ορίζονται τα στοιχεία του περιεχομένου που αντιπροσωπεύουν οι κάτωθι αναφερόμενες μονάδες, ο ρυθμός εμφάνισής τους καθώς και ο μεταξύ τους λογικός συσχετισμός (the inter-relationship of units):

- . Λέξεις και Όροι: η μικρότερη μονάδα *ανάλυσης* που δημιουργείται από μια λίστα συχνοτήτων εμφάνισης λέξεων, συμβόλων, ή, όρων, ή, κατηγοριών λέξεων.
- . Προτάσεις-Ισχυρισμοί: ολόκληρες προτάσεις, συνήθως συνοπτικά διατυπωμένες, στις οποίες περιλαμβάνονται συγκεκριμένες διατυπώσεις. Αυτές αποτελούν μεγαλύτερες μονάδες *ανάλυσης*, ιδιαίτερα χρήσιμες στη μελέτη της επίδρασης του περιεχομένου στην κοινή γνώμη, παρά τα όποια προβλήματα αξιοπιστίας που ενσκήπτουν.
- . Χαρακτήρας-ες: η χρήση ενός δήθεν χαρακτήρα -τύπου ανθρώπου, ενδεχομένως και κοινού- που απεικονίζει το στοχευόμενο κοινό του περιεχομένου (π.χ. επιχειρηματίας, γυναίκα και άνδρας, αποτυπώσεις οικογενειακού χαρακτήρα – τύποι οικογενειών κ.α.).
- . Στοιχεία (items): “φυσικές” μονάδες που χρησιμοποιούνται από τους παραγωγούς του συμβολικού υλικού. Αυτές μπορεί να είναι ένα βιβλίο, ένα άρθρο, ένα γράμμα (letter), δημοσιεύσεις κ.α.
- . Μετρήσεις του Χρόνου και του Χώρου: Σε συνδυασμό με τη χρησιμοποίηση του “στοιχείου” μπορεί να χρησιμοποιηθεί, ως μονάδα μελέτης μια ή περισσότερες φυσικές υποδιαίρεσεις, όπως οι στήλες, η σελίδα, οι γραμμές, το σύνολο των λέξεων, η παράγραφος κ.α.

Η *ανάλυση περιεχομένου* αναπτύχθηκε ιδιαίτερα ως τεχνική έρευνας από την Κοινωνιολογία και την Κοινωνική Ψυχολογία. Είναι σημαντικό όμως να διαχωρίσουμε την ποιοτική από την ποσοτική *ανάλυση περιεχομένου*. Αρχικά, η *ανάλυση περιεχομένου* είχε εμπειρικό χαρακτήρα. Με αφετηρία ένα συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο και σαφείς διατυπωμένους στόχους, τεχνικές και πρότυπα *ανάλυσης*, είχε ως βασικά της χαρακτηριστικά την αντικειμενικότητα, τη συστηματικότητα και την ποσοτική περιγραφή του έκδηλου περιεχομένου της επικοινωνίας. Υπήρχε η ανάγκη για μετρήσιμα δεδομένα, τα οποία θα μπορούσαν να συνοψισθούν και εν τέλει να συγκριθούν μεταξύ τους προκειμένου να εξαχθούν γενικεύσιμα συμπεράσματα. Η ποιοτική *ανάλυση περιεχομένου* αναπτύχθηκε ως αντιστάθμισμα της ποσοτικής *ανάλυσης περιεχομένου* και άρχισε να εφαρμόζεται συστηματικά στην έρευνα των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών και των σχολικών βιβλίων, προκειμένου να εντοπιστούν

προκαταλήψεις και στερεότυπα ανάμεσα στα έθνη, ειδικά ανάμεσα στα έθνη που είχαν εμπλακεί σε πολεμικές συγκρούσεις. Η *ποιοτική ανάλυση περιεχομένου* εστιάζει στο άδηλο περιεχόμενο του υπό έρευνα υλικού, με τη θέση ότι ακόμη και οι αποσιωπήσεις ενός κειμένου μπορεί να είναι καθοριστικής σημασίας. Υπό αυτό το πρίσμα μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η συγκεκριμένη μέθοδος εξετάζει πέρα από το δηλούμενο περιεχόμενο του υλικού που μελετάται και το άδηλο κομμάτι του, κάτι που βοηθά στην ανάδειξη συγκεκριμένου προσανατολισμού στο υπό έρευνα περιεχόμενο και οδηγεί στη διατύπωση αξιοποιήσιμων προτάσεων σχετικά με αυτό.

3.3 Μεθοδολογικές ερευνητικές κατηγορίες της έρευνας

Το πρώτο στάδιο της μεθόδου που χρησιμοποιήθηκε αφορά στον καθορισμό του υπό έρευνα υλικού, το δεύτερο στην ανάλυση των συνθηκών κάτω από τις οποίες διαμορφώθηκε το υλικό, το τρίτο στα τυπικά χαρακτηριστικά του υλικού και το τέταρτο στην κατεύθυνση της ανάλυσης. Σημαντικό είναι τόσο ο αναγνώστης όσο και ο ερευνητής να συνυπολογίζουν και την περιρρέουσα κοινωνική ατμόσφαιρα της εκπόνησης της συγκεκριμένης ανάλυσης περιεχομένου, την επικρατούσα ιδεολογία, την οικονομικο-πολιτική κατάσταση, τον πολιτισμό, το υπόβαθρο και την κατάσταση του ερευνητή αλλά και του κάθε συγγραφέα που εξετάζουμε ξεχωριστά, τόσο ως προς την κατανόηση του θέματος σε ένα πρώτο επίπεδο, όσο και ως προς το γνωστικό υπόβαθρο και τις υποθέσεις του ερευνητή και των φιλοσόφων που ερευνώνται, των Ουάτς και Ζουλιέν.

Κατά την πορεία της ανάλυσης περιεχομένου, από την ανάγνωση και αποδελτίωση του υπό έρευνα υλικού, προέκυψε μία κατηγοριοποίηση των σχετικών με την έρευνα χωρίων. Ως επέκταση, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι πριν αξιοποιήσουμε την μέθοδο ανάλυσης περιεχομένου προέκυψαν διάφορα ερωτήματα βάσει του θεωρητικού πλαισίου. Οι κατηγορίες διαιρέθηκαν σε υποκατηγορίες, προκειμένου οι αναφορές που εντάσσονται στις υποκατηγορίες να βοηθήσουν στην αποσαφήνιση και συγκεκριμενοποίηση της γενικής κατηγορίας, ώστε αυτή να είναι πλέον σαφής και πλήρης. Από το υλικό που συγκεντρώθηκε σε κατηγορίες και υποκατηγορίες, συγκροτήθηκε τελικά και το επαγωγικό σύστημα κατηγοριών, το οποίο επιδιώκει να καλύψει τους σκοπούς της έρευνας και τα ερευνητικά ερωτήματα, που τέθηκαν σε προγενέστερο στάδιο. Ταυτόχρονα, το σύστημα κατηγοριών αποτέλεσε έναυσμα για τη διατύπωση περαιτέρω υποθέσεων και ερωτημάτων. Η ανάλυση έγινε λοιπόν βάσει του συστήματος κατηγοριών και την επιλογή της συγκεκριμένης, ενώ το υλικό που ενδιαφέρει την έρευνα αποδελτιώθηκε.

Κατά την παρούσα έρευνα ακολουθήθηκε η ερευνητική μεθοδολογική επιλογή της εξήγησης, κατά την οποία αφετηρία αποτέλεσε ένα συγκεκριμένο χωρίο του υπό έρευνα υλικού, το οποίο δημιούργησε αοριστία και αμφιβολία, και επιλέξαμε τα σχετικά λεξικά και τις γραμματικές που μπορούν να αποσαφηνίσουν το περιεχόμενο του αντικειμένου ανάλυσης για να ελέγξουμε, αν αυτό έχει αποσαφηνιστεί. Στην περίπτωση που αυτό δεν επιτεύχθηκε, εξετάστηκε το εγγύς πλαίσιο του αντικειμένου ανάλυσης (οτιδήποτε το προσδιορίζει, το εξηγεί, το τονίζει κ.λπ.). Στη συνέχεια αναζητήθηκε επιπρόσθετο υλικό στο ευρύτερο έργο του συγγραφέα του κειμένου και συλλέχθηκε σχετικό υλικό με τη διαδικασία παραγωγής του υπό ανάλυση κειμένου. Με άλλα λόγια, επιχειρήθηκε η άντληση επεξηγηματικού υλικού από το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας και εξετάστηκε η συνάφεια ανάμεσα στο συνολικό υλικό και στο συγκεκριμένο αντικείμενο ανάλυσης. Στη συνέχεια, με παράφραση, αποσαφηνίστηκε το αντικείμενο ανάλυσης. Τελικά η εξηγητική παράφραση εντάχθηκε στη θέση του αντικειμένου ανάλυσης και ελέγχθηκε, εάν συνάγεται μία κατανοητή δήλωση. Εάν το αντικείμενο ανάλυσης δεν αποσαφηνίστηκε με ικανοποιητικό τρόπο, επιλέχθηκε νέο υλικό και έγινε εκ νέου προσπάθεια έρευνας.

Κατά την επιλογή της δόμησης στην έρευνά μας, η οποία αποτελεί και τη βασικότερη τεχνική της *ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου*, εντοπίστηκαν στο υπό εξέταση υλικό χωρία σχετικά με την έρευνα. Τα χωρία αυτά (αναφορές από το κείμενο και εικόνες) αποδελτιώθηκαν και ταξινομήθηκαν βάσει του συστήματος των κατηγοριών, που είχε συγκροτηθεί. Τελικά τα δελτία που αντιστοιχούν σε κάθε κατηγορία και υποκατηγορία, παραφράστηκαν και επεξηγήθηκαν. Η δόμηση στην έρευνά μας επιτεύχθηκε και με βάση αντιπροσωπευτικά δελτία κάθε κατηγορίας και υποκατηγορίας που παρατέθηκαν ως πρότυπα. Ως πρότυπα χρησιμοποιήθηκαν εκφράσεις χαρακτηριστικές, που περιέγραψαν κάποιο γεγονός ή πρόσωπο ή που σχετίζονται με το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας. Πολλές φορές επιλέχθηκε να ληφθεί υπόψη ένα ή περισσότερα από τα ακόλουθα κριτήρια: α. το συντακτικό κριτήριο (π.χ. συντακτικές ιδιορρυθμίες του συγγραφέα), β. το θεματικό κριτήριο (π.χ. ακολουθία θεματικών ενοτήτων), γ. το σημασιολογικό κριτήριο (π.χ. ερμηνεία των σημασιολογικών σχέσεων των λεξιλογικών όρων), δ. το διαλογικό κριτήριο (όταν το κείμενο είναι στιχομυθία, όπως στην περίπτωση που εξετάστηκαν τα ποιήματα «κοάν»).

Εν συνεχεία, η *ανάλυση περιεχομένου* έλαβε πολλές φορές τη μορφή κριτικής ανάλυσης λόγου που εξετάζει τον λόγο ως μία σύνθεση και θεωρεί ότι κάθε μορφή λόγου συνιστά μια

επιλογή, μετάφραση και δραματοποίηση των γεγονότων, τονίζοντας τη λεπτή γραμμή μεταξύ λέξεων και αλήθειας. Στην περίπτωση αυτή, η επιλογή έγινε για να υπογραμμιστεί η σημαντική θέση που κατέχει η εξέταση της σχέσης γλώσσας-κειμένων και ιδεολογίας. Το κάθε ένα από τα δύο βιβλία που επεξεργαζόμαστε στην έρευνά μας αντιμετωπίζεται ως φορέας ιδεολογικού περιεχομένου και θεωρείται ότι συντηρεί ή υπονομεύει τις σχέσεις εξουσίας. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, το κάθε βιβλίο ή κείμενο είναι δυνατόν να επιδέχεται, ανάλογα με τον αναγνώστη, διαφορετικές ερμηνείες. Η επιλογή μας της κριτικής ανάλυσης λόγου έχει ως στόχο την «αποφυσικοποίηση» των ιδεολογιών. Επιχειρεί να ανιχνεύσει τους τρόπους με τους οποίους οι κοινωνικές δομές καθορίζουν τις ιδιότητες του λόγου όσο και τους τρόπους με τους οποίους οι ιδιότητες του λόγου καθορίζουν τις κοινωνικές δομές.

4. The way of Zen – Alan Watts

4.1 Εισαγωγή

Το βιβλίο *The way of Zen* αποτελεί μια προσπάθεια επικοινωνίας και σύνδεσης της Ανατολής με τη Δύση, μέσα από την εξερεύνηση της βαθύτερης ουσίας του «Ζεν», που υπερβαίνει τη σχετικότητα των πολιτισμικών θεσμών. Ο συγγραφέας του υποστηρίζει ότι οι διδασκαλίες σε όλο το φάσμα των δυτικών επιστημών, οι απαράβατοι κανόνες της καθημερινότητας, ο τρόπος απεικόνισης της ιστορίας, των φυσικών νόμων και των κοινωνικών αλλαγών απέχουν παρασάγγας από αυτό που βιώνει καθημερινά ο μέσος άνθρωπος που μοιάζει περισσότερο με τη βουδιστική αρχή του «Μεγάλου Κενού» ή διαφορετικά με τη διαρκή κίνηση και ταυτόχρονα τη διαρκή ακινησία, με αυτό που ο Ηράκλειτος απέδωσε ως «Τὰ πάντα ῥεῖ». Η ιδιαίτερη αξία λοιπόν, του «Ζεν», ή «Γσαν», ή όποιο όνομα και να του δώσουμε, έγκειται στο ότι διαθέτει ένα μυθοπλαστικό και παραστατικό τρόπο να εκφράσει, το «Κενό», το «Ασύλληπτο» και το «Αχανές», αρχές δηλαδή που δεν εκφράζουν κάτι «Απόλυτο», αλλά αντίθετα προσδιορίζονται ως αυθαίρετες έννοιες, μεγάλης σχετικότητας και απροσδιοριστίας. Διερευνώντας τις αρχές αυτές που το διέπουν, ο αναγνώστης είναι σε θέση να μάθει ή να αναθεωρήσει ιδέες και αντιλήψεις για τον προσωπικό του τρόπο σκέψης. Η κριτική ματιά απέναντι στη ζωή έγκειται ακριβώς στη μεγάλη απόσταση που πρέπει να διανύσει ένας Δυτικός για να βαδίζει πάνω στα χνάρια της τέχνης της ζωής που μας υποδεικνύεται από το «Ζεν».

Όπως υποστηρίζει ο Άλαν Ου. Ουάτς, για την πλήρη κατανόηση όμως της έννοιας του «Ζεν», πράγμα που συχνά παραμερίζεται από τους μελετητές, χρειάζεται και η εμπειρία. Γιατί μόνο μέσω της βιωμένης εμπειρίας ο άνθρωπος είναι σε θέση να προσεγγίσει τι είναι και τι δεν είναι το «Ζεν». Απαιτείται ο πειραματισμός, η δοκιμή και η προσπάθεια να ξεδιπλώσουμε το νόημα πίσω από τις λέξεις αυτές καθαυτές. Οι Ασιάτες καλλιεργούν πολύ αυτή τη φιλοσοφία του «έλα να ψάξεις μόνος σου να βρεις τη λύση», ενώ αποφεύγονται δογματισμοί και επικλήσεις σε αυθεντίες. Για το λόγο αυτό το βιβλίο χωρίζεται σε δύο μέρη, εκ των οποίων το πρώτο αποτελεί μια ανασκόπηση στην ιστορία του «Ζεν» και στο πολιτιστικό υπόβαθρό του και το δεύτερο αποδίδει την πρακτική εφαρμογή του και την επεξεργασία ποιημάτων της ανθολογίας Χαϊκού μέσα από την οποία αναδύονται και οι αρχές που το διέπουν.

4.2 Ταοϊστική καταγωγή του «Ζεν»

Από πού προκύπτει όλος αυτός ο ζήλος και το τεράστιο ενδιαφέρον που έχει εκδηλωθεί τα τελευταία χρόνια γύρω από το «Ζεν» και τι αντιπροσωπεύει στην πραγματικότητα; Μπορούμε να το κατατάξουμε στη φιλοσοφία ή αποτελεί θρησκευτικό παρακλάδι; Ο Ουάτς στο πρώτο κομμάτι του βιβλίου του επιδιώκει, περνώντας από τις διάφορες φιλοσοφίες, τα θρησκευτικά ρεύματα και τους πολιτισμούς που επηρέασαν τη γέννηση της φιλοσοφίας του «Ζεν», να καταδείξει τα κομμάτια εκείνα που συναποτελέσαν και δημιούργησαν τελικά τον καρπό του «Ζεν», το απόκτημα αυτό που όπως το ονομάζουν στην Ινδία και στην Κίνα είναι συνώνυμο του «δρόμου της λύτρωσης». Κατά τον Ουάτς η καταγωγή του «Ζεν» είναι εξίσου ταοϊστική όσο και βουδιστική. Στρέφοντας την προσοχή μας στη φιλοσοφία του «Τάο» είμαστε σε θέση να προσεγγίσουμε τι πραγματεύεται η έννοια αυτή της λύτρωσης που εκφράζει και το «Ζεν». Ο Ταοϊσμός ορίζεται ως «ένας δρόμος απελευθέρωσης από τη συμβατική γνώση», όχι όμως με την έννοια της επανάστασης και της αντίδρασης, αλλά περισσότερο ως αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας αναγνώρισης όλων των κοινωνικών συμβάσεων με στόχο τη μετέπειτα χρησιμοποίησή τους προς όφελος του ανθρώπου. Για έναν Ταοϊστή, η «συμβατική γνώση» σχετίζεται με τους κώδικες που ο άνθρωπος έχει δημιουργήσει για να επικοινωνήσει και να περιγράψει την πραγματικότητα που τον περιβάλλει, όπως για παράδειγμα, η γλώσσα, οι νότες, τα μαθηματικά και άλλα πρωτόκολλα τέχνης και επιστήμης. Ο φιλόσοφος Ουάτς επισημαίνει πως ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα είναι συνυφασμένος με τον τρόπο που την περιγράφουμε, γι' αυτό ακριβώς και οι συμβάσεις αυτές μας υποδεικνύουν έναν συγκεκριμένο τρόπο να αντιλαμβανόμαστε τα πράγματα γύρω μας αλλά και τον ίδιο μας τον εαυτό, χωρίς απαραίτητα να έχουμε επίγνωση αυτής της διαδικασίας. Ένα παράδειγμα για να ενισχύσουμε τον ισχυρισμό ότι της ασυνείδητης και έμμεσης επιρροής που έχουν στον άνθρωπο οι «συμβάσεις της γλώσσας» είναι να ανατρέξουμε στον τρόπο με τον οποίο λειτουργούμε για να προσδιορίσουμε ποιοι ακριβώς είμαστε. Διαπιστώνουμε πως για να το πετύχουμε αυτό, συνήθως, κοιτάζουμε προς το παρελθόν. Η μνήμη είναι η μόνη σταθερά που έχουμε για να κάνουμε μια ασφαλής πρόβλεψη για το μέλλον. Γιατί ακριβώς ο δυτικός νους είναι εξοικειωμένος με το να χρησιμοποιεί τις «σταθερές» και τις «συμβάσεις» για να προσδιορίσει ένα αντικείμενο και κατ' επέκταση να αντιληφθεί την ύπαρξή του. Κοιτάζοντάς το όμως με κριτική ματιά, διαπιστώνουμε πως η μνήμη δεν είναι παρά μια επιλογή. Επιλέγουμε να κοιτάζουμε σε συγκεκριμένα πράγματα μέσα από ένα αναρίθμητο πλήθος επιλογών. Και τελικά, καταλήγουμε

στο ότι αυτοί ακριβώς οι κώδικες που βοηθούν τον άνθρωπο να επικοινωνήσει είναι, με βάση το «Τάο», οι ίδιοι που ταυτόχρονα τον περιορίζουν να κοιτάξει γύρω του, υποβιβάζοντας πολλές φορές την αξία μιας εμπειρίας στο όνομα μιας πιστής και ακριβής απόδοσης σε λέξεις. Το «Ζεν», λοιπόν, εκφράζει εμπνεόμενο από το «Τάο», πως οι συμβάσεις είναι ένας τρόπος απεικόνισης και όχι η ίδια η πραγματικότητα.

Τι εννοούμε όμως να «κοιτάξει κανείς γύρω του» για να αντιληφθεί την πραγματικότητα; Μία από τις αρχές του Ταοϊσμού είναι η χρήση του «περιφερειακού νου». Ο συγγραφέας του βιβλίου διαπιστώνει πως είναι δύσκολο να τον συλλάβουμε πλήρως ως έννοια. Μια προσπάθεια να το προσεγγίσουμε θα ήταν να αναλογιστούμε τον ηθοποιό που δεν αρκεί να αποστηθίσει τα λόγια του ρόλου του, αλλά να αφογκραστεί την ατμόσφαιρα της σκηνής και να εμπιστευτεί το αίσθημα που νιώθει εκφράζοντάς το στο ρυθμό του λόγου του και στη κινησιολογία του σώματός του. Η περιφερειακή μας όραση είναι αυτή που μας επιτρέπει τη νύχτα να νιώθουμε και να αντιλαμβανόμαστε χωρίς να υπάρχει ο ανάλογος φωτισμός για να ξεχωρίσουμε τα αντικείμενα. Κατ' αναλογία και ο «περιφερειακός νους» μας επιτρέπει να νιώθουμε «υποσυνείδητα» μια κατάσταση. Στη Δύση, ο περιφερειακός νους είναι εν μέρει αποδεκτός από τους ακαδημαϊκούς και φιλοσοφικούς κύκλους, ενώ σε μεγάλο ποσοστό υπάρχει η πλήρης αποδοκιμασία της χρήσης αλλά και της χρησιμότητάς του.

Κατά τον Ουάτς, «το Τάο αποτελεί την ευφυΐα που διαμορφώνει τον κόσμο»². Η ευφυΐα αυτή ταυτίζεται με το κινέζικο βου-βέι (無為: wúwéi), τη «δράση της μη-δράσης», που μπορεί να παρομοιαστεί με την ανεμπόδιστη εξελικτική διαδικασία της φύσης. Όπως έχει παρατηρηθεί, στο σύμπαν όλα αναπτύσσονται από μόνα τους, έχοντας εμπιστοσύνη στις αυθόρμητες εξελικτικές διαδικασίες που λειτουργούν στα πλαίσια ενός «οργανισμικού προτύπου»³ - το οποίο και υποδεικνύεται ως η αρτιότερη μορφή «διανοητικής υγιεινής». Το «Τάο» και κατ' επέκταση το «Ζεν», στοχεύει στην καλλιέργεια της αυτοσυνείδησης που υπάρχει στα φυτά και στον άνθρωπο. Η συνείδηση του εαυτού, είναι το ανώτερο είδος «δύναμης» ή αλλιώς «τε», που σημαίνει ικανότητα, αρετή, αποτελεσματικότητα. Η ιδιότητα «τε» που χαρακτηρίζει τη φύση θεωρείται αυτή ακριβώς η νοητική λειτουργία που είναι η ανώτερη από όλες. Η φιλοσοφία του «Τάο», αν υιοθετούσαμε τον τρόπο ενός Ταοϊστή για να την αποδώσουμε με φυσικότητα σε

² Άλαν Ου. Ουάτς, *Ο δρόμος του Ζεν*, (Εκδόσεις Βερέττα, 2013) σελ.40

³ Joseph Needham, *Science and civilization in China Vol V-II 2*, (Cambridge University press, 2004) σελ.78

λέξεις θα λέγαμε πως «μας καλεί να αφήσουμε τα πράγματα να εξελιχθούν από μόνα τους, συμπλέοντας με τα κύματα και έχοντας εμπιστοσύνη στη φυσική ροή των πραγμάτων». Ο φιλόσοφος Λάο Τσε, ιδρυτής του Ταοϊσμού και συγγραφέας του *Τάο Τε Τσιγκ* στο οποίο συνοψίζονται, μέσα από αλληγορίες, οι βασικές αρχές του Ταοϊσμού αναφέρει:

Σφυροκοπάμε το ξύλο να γίνει σπίτι,
αλλά ο εσωτερικός χώρος
είναι εκείνο που το κάνει κατοικήσιμο.
Δουλεύουμε με το υπαρκτό,
αλλά αυτό που χρησιμοποιούμε είναι το μη-υπαρκτό⁴.

Ο Ουάτς επισημαίνει την ανάγκη στη δυτική σκέψη να κατηγοριοποιήσει το «Τάο» ότι αποτελεί μια «νατουραλιστική» προσέγγιση, φυσιολατρικού εκθειασμού, χωρίς όμως αυτό να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Οι αρχές που έχει ασπαστεί από τον Ταοϊσμό το «Ζεν» είναι ακριβώς αυτή η «λύτρωση από τη συμβατικότητα», η απόρριψη δηλαδή των συμβάσεων της γλώσσας που δημιουργούν και τα όρια της καθημερινής μας εμπειρίας με σκοπό την προσέγγιση της πραγματικότητας στο σύνολό της, όπως και η απελευθέρωση της δημιουργικής δύναμης της «τε», της ανεμπόδιστης φυσικής μας εξέλιξης

4.3 Επιρροή του «Ζεν» από τον Ινδικό Βουδισμό

Στην προσπάθεια εμβάθυνσης στις απαρχές του «Ζεν» ο φιλόσοφος Ουάτς αναφέρει ανάμεσα σε άλλες δυσκολίες πως πολλές σχολές εκπαίδευσης του «Ζεν» στην Ανατολή, όπως αυτή του Ρινζάι, είναι κλειστοί κύκλοι δασκάλων και ακολουθούν την αρχή:

Εκείνοι που ξέρουν δεν μιλούν.
Εκείνοι που μιλούν δεν ξέρουν⁵.

Ο Ινδικός Βουδισμός είναι αυτός που, σύμφωνα με τον Ουάτς, συνδυασμένος με τις αρχές του Ταοϊσμού παρήγαγε τελικά το «Ζεν» και το κατέστησε πιο πρακτικό. Δυσκολίες εμφανίζονται και από το γεγονός ότι η ινδο-βουδιστική παράδοση δεν έχει ιστορικό χαρακτήρα, ενώ παράλληλα τα σανσκριτικά κείμενα είναι δύσκολο πολλές φορές να αποδοθούν με ευστοχία από τους μεταφραστές και να ερμηνευτούν.

⁴ Λάο Τσε, *Τάο Τε Τσιγκ*, (Πύρινος Κόσμος, 2003) σελ.27

⁵ Λάο Τσε, *Τάο Τε Τσιγκ*, (Πύρινος Κόσμος, 2003) σελ.72

Ο βασικός μύθος στις σούτρες της Ινδίας, στις ξεχωριστές αυτές λογοτεχνικές συλλογές που διατυπώνουν με τη μορφή κανόνων αφοριστικές δηλώσεις, εγείροντας ευρύτερες φιλοσοφικές ή κοινωνικές συζητήσεις, αποδίδει τον κόσμο σαν ένα θεατρικό δράμα, μιλάει για τον «Πουρούσα» που σημαίνει το Πρόσωπο, το οποίο έχει χιλιάδες κεφάλια, χέρια, μάτια και πόδια που κάθε φορά διαμελίζεται για να δημιουργήσει έναν ακόμα «Εαυτό του κόσμου», που είναι κάθε φορά ο ίδιος ο «Εαυτός» ή αλλιώς το «Άτμαν». Το «Ζεν» διαποτίζεται πλήρως μέσα από αυτή τη μυθολογική εικόνα της ινδουιστικής φιλοσοφίας η οποία συμβολίζει την «αυθεντική και ανεπηρέαστη συνείδηση», που όπως υποστηρίζει ο Ινδικός Βουδισμός, υπάρχει «πίσω» από τον κόσμο που αντιλαμβανόμαστε και μπορούμε να περιγράψουμε με λέξεις, αλλά και «πίσω» από το κάθε άτομο και φυσικό στοιχείο που τον συναποτελούν. Μπορούμε να διακρίνουμε τον κίνδυνο να παρερμηνευτεί όμως ο μύθος και να ιδωθεί ρεαλιστικά, έχοντας ως αποτέλεσμα να γίνει αντικείμενο πίστης. Εδώ θα έρθει αργότερα ο Βουδισμός να ανταπαντήσει στην κοινή αυτή «ανεπηρέαστη συνείδηση» που παρουσιάστηκε προηγουμένως, ή διαφορετικά, όπως χαρακτηριστικά αποδίδεται σε λέξεις σε κείμενα που συγκαταλέγονται στον Ινδικό Βουδισμό, στο «Όλα είναι Εαυτός» ή στο «Τατ τβαμ ασί – Εσύ είσαι Εκείνο»⁶, με την διαδικασία της «αποταύτισης», αν θα μπορούσαμε να το αποδώσουμε σε μία λέξη, από το κάθε χωριστό μέρος που συναποτελεί τον «Εαυτό». Η «αποταύτιση» εδώ ενισχύεται με το επιχείρημα ότι το κάθε στοιχείο αυτού του κόσμου είναι αλληλένδετο με το κάθε διαφορετικό και εξίσου αυτόνομο στοιχείο που το περιτριγυρίζει. Μελετώντας τη διδασκαλία των Βέδας και των Ουπανισάδ της Ινδίας διακρίνουμε πως η απόδοση του «Βράχμαν», του «Θεού» δηλαδή ή αλλιώς της «απώτερης αλήθειας», δεν είναι δυνατό να προσεγγιστεί με τον τεχνολογικό νου και τον πραγματολογικό λόγο, ο οποίος αποτελεί και ο ίδιος μια πολύ συγκεκριμένη σύμβαση, παρά μόνο να μεταδοθεί μέσα από τις μυθοπλαστικές εικόνες και την ποίηση. Το μόνο μέσο που διακρίνει ο Ουάτς ως απόπειρα προσδιορισμού στα περισσότερα κείμενα της ανατολικής φιλοσοφίας είναι μέσω της αφαιρετικής διαδικασίας.

Στους Ουπανισάδες η «απώτερη αλήθεια» παρομοιάζεται με τη «γνώση χωρίς δυισμό, χωρίς πράξη, χωρίς αίτιο, χωρίς αποτέλεσμα, που δεν λέγεται, που δεν συγκρίνεται, που δεν περιγράφεται». Η έννοια αυτή του «Κενού» στην ινδική φιλοσοφία που επηρέασε και τόσο το «Ζεν», επικεντρώνεται στην άρνηση, έτσι ώστε να δημιουργηθεί ο κατάλληλος χώρος προετοιμασίας, για την υποδοχή της απώτερης αλήθειας. Το ίδιο το «Βράχμαν» που προέρχεται

⁶ Μανέττας Γιάννης, *Οι ιερές γραφές των Ινδών*, (Κύκλος μελέτης της Βεδάντα, 2004-2012) σελ. 12

από τη ρίζα «μπριχ» που σημαίνει «αναπτύσσομαι» ενέχει μέσα του τη διαρκής αυθόρμητη δραστηριότητα, χωρίς βούληση, που είδαμε να περιγράφεται και από την Ταοϊστική φιλοσοφία. Κρίνεται απαραίτητη εδώ η διευκρίνιση του όρου «αυθόρμητη» δραστηριότητα», αφού το αυθόρμητο σε καμία περίπτωση δε θα πρέπει να ιδωθεί ως ελευθερία με την έννοια της ασυδοσίας. Για να γίνει κατανοητή η έννοια της «γνώσης που δε ξέρει», του «Κενού», της «αβίαστης και αυθόρμητης δράσης που πηγάζει από αυτή τη βαθύτερη γνώση», θα μπορούσαμε να το παρομοιάσουμε με τον τρόπο που κινούμε τα δάχτυλα και τα πόδια μας, ελεύθερα, χωρίς να παίρνουμε το πόδι μας και να το εξαναγκάζουμε να κινηθεί με βία.

Η «μάγια» της Ινδικής φιλοσοφίας, που έχει ίδια ρίζα με το «μέτρο», δεν είναι άλλη από την ταξινόμηση των πραγμάτων και την κατάσταση κατά την οποία ο άνθρωπος «μετράει» την πραγματικότητα με βάση τις διαδικασίες του διαχωρισμού, της ομαδοποίησης σε κατηγορίες και υποκατηγορίες και των αντιθέτων. Η «μόκσα» από την άλλη είναι η απελευθέρωση από τη σχετικότητα της θεωρίας της «μάγια» κατά την οποία τα γεγονότα απλά περιγράφονται από ανθρώπινα μέσα, δημιουργώντας τα όρια ανάμεσα στον φυσικό κόσμο και στην αίσθηση που δημιουργούμε για την πραγματικότητα. Το «πρόσκαιρο των πραγμάτων», που είναι πολύ συχνά κεντρικό θέμα της ποίησης της Ανατολής, είναι ο τρόπος θέασης της πραγματικότητας, για να καταφέρει ο άνθρωπος να φτάσει στην αποδέσμευση από τον «κόσμο των ονομάτων» και να «συλλάβει τη φύση του». Είναι δύσκολο να περιγράψουμε με επιστημονικό λόγο τις διαδικασίες που επιτελούν έννοιες τόσο απροσδιόριστες, όπως η «μόξα» και η «μάγια» γι' αυτό και συχνά οι μεταφορικές εκφάνσεις του λόγου είναι το μόνο μέσο που έχει ο ερευνητής στην προσπάθειά του να μεταφέρει το ευρύτερο μυθολογικό φάσμα των εννοιών αυτών. Το «Ζεν» θα εκθειάσει αργότερα αυτό το «πρόσκαιρο των πραγμάτων» ή διαφορετικά αυτό μπορεί να ειπωθεί ως το «μεγαλείο της συνεχής αλλαγής», εμπνεόμενο από αυτό το «κυνήγι φαντασμάτων» που ενέχεται στις μυθολογικές αναπαραστάσεις της Ινδικής παράδοσης. Η «ψευδαίσθηση» αυτή του κόσμου στον οποίο ζούμε και η «επανασύνδεση» με την πραγματική μας φύση αποτελεί και τον θεμέλιο λίθο πάνω στον οποίο ευδοκίμει αργότερα ο Βουδισμός στην Κίνα.

Το περίφημο δέντρο Μπο στην Γκάγια κάτω από το οποίο καθόταν για επτά χρόνια ο Γκαουτάμα «Βούδα», που σημαίνει «αυτός που ξύπνησε», συμβολίζει ακριβώς αυτόν τον «φαύλο κύκλο της προσκόλλησης» στις κατατάξεις της κοινωνίας και την «μάταια προσπάθεια διαφυγής» από αυτόν. Η «σαμσάρα» αποδίδει ακριβώς αυτόν τον φαύλο «Κύκλο της γέννησης

και του θανάτου» όπως αποδίδεται στον Βουδισμό. Θεμελιώδης αρχή είναι το «όχι-εγώ» και κάθε προσπάθειά μας να προσκολληθούμε σε κάποια ιδέα για το τι σημαίνει «Εαυτός», για το ποιο είμαστε, μας προκαλεί τον «πόνον» και μας επανατοποθετεί μέσα στην «σαμσάρα», η οποία θα μπορούσε να γίνει κατανοητή ως η κατάσταση δέσμευσης από την απληστία, το μίσος και την άγνοια, ή ως ένα πέπλο ψευδαίσθησης που κρύβει την ουσία. . Ο «πόνος» όπως και η ίδια η προσκόλληση στον «φαύλο κύκλο» όταν συνοδεύεται από την «άγνοια», σημαίνει για τους Βουδιστές πως ο άνθρωπος δεν εμπιστεύεται τη «βαθύτερη διαδικασία» και επιδιώκει μια μορφή ελέγχου. Η «βαθύτερη διαδικασία», στην οποία γίνεται αναφορά, σχετίζεται με την «ανεμπόδιστη και αυθόρμητη πράξη» που παρουσιάστηκε προηγουμένως η οποία χαρακτηρίζεται από τη «βαθύτερη γνώση», τη γνώση που προϋπάρχει και βρίσκεται σε όλα τα πράγματα του κόσμου. Το «κάρμα» δεν συμβολίζει τίποτα άλλο πέρα από αυτήν την «εξαρτημένη δράση» όπου η κάθε απόπειρα ελέγχου και παρέμβασης στη «φυσική διαδικασία» «ρίχνει» τον άνθρωπο πάλι μέσα στην παγίδα του «κόσμου των συμβολισμών και των συμβάσεων». Για τους Βουδιστές, η εναλλαγή ανάμεσα στις αλληπάλληλες προσπάθειες ελέγχου που μας ρίχνουν μέσα στον «Κύκλο της γέννησης και του θανάτου» αλλά και οι φορές που «αποκολλόμαστε» και «βγαίνουμε» από αυτόν για λίγο, συμβολίζονται μέσα από μια διαδικασία «αλληπάλληλων μετενσαρκώσεων» κατά την οποία η εναλλαγή στη δράση μας, το «κάρμα» δηλαδή, διαμορφώνει τη ζωή, μέχρι το άτομο να φτάσει τελικά στη «νιρβάνα».

Η «νιρβάνα» συμβολίζει την απελευθέρωση, είναι δηλαδή συνώνυμη με τη «μόκσα» και την «οριστική έξοδο» από τον «Κύκλο της γέννησης και του θανάτου», όπου ο άνθρωπος συνειδητοποιεί τις μάταιες προσπάθειές του να ελέγξει τα γεγονότα και αυτή ακριβώς η «αυτοαποκάλυψη» ισοδυναμεί με την αρμονία και την «ελευθερία της δράσης», απαλλαγμένη από την απογοήτευση και τον πόνο που επιφέρει η επιδίωξη αλληπάλληλων σκοπών και ενεργειών παρεμπόδισης της απρόσκοπτης φυσικής κατάστασης του Εαυτού. Η «γιόγκα», που τόσο έχει εμπορευματοποιηθεί και παρερμηνευτεί από τους Δυτικούς του 21^{ου} αιώνα, δεν είναι παρά η πρακτική μέθοδος του να κάθεται το άτομο στη φυσική του κατάσταση, στην περίφημη «στάση του λωτού» και να «ακολουθεί την κάθε σκέψη που εμφανίζεται στον νου και ακολουθεί την άλλη χωρίς να προσκολλάται σε αυτήν». Ο καθιστός διαλογισμός δεν εξυπηρετεί κάποιο «ανώτερο σκοπό» ενώ από την Ανατολική οπτική, η φυσιολογική κατάσταση του σώματος για τον άνθρωπο, είναι να κάθεται όταν δεν έχει κάποια άλλη ασχολία, παρά να «καταναλώνεται» σε νευρικές κινήσεις. Το σανσκριτικό «ντιάνα», ο διαλογισμός, το κινεζικό τσ'άν (禪 chán) ή το

γιαπωνέζικο «Ζεν» σχετίζονται με την κοινότητα ερμηνεία του «αέναου στοχασμού πάνω στο στοχασμό» ή την εσφαλμένη έννοια της «απορρόφησης στις σκέψεις» που υπονοεί καταστάσεις υπνωτισμού, ενώ στην ουσία οι όροι συμβολίζουν την «σμρίτι», την «υπενθύμιση της αντίληψης του ενός σημείου». Το «Ζεν», ή «ντιάνα» εστιάζει στην «αντίληψη του ενός σημείου», δηλαδή στο «εδώ και τώρα», με την έννοια ότι δεν υπάρχει η ανησυχία ούτε η πρόβλεψη για το μέλλον και το άτομο δεν ετεροπροσδιορίζεται από το παρελθόν ούτε προσκολλάται δηλαδή στην «μάγια» των μετρήσεων και των περιγραφών.

Το πρακτικό κομμάτι, όπως διατυπώνει ο Ουάτς, αναπτύχθηκε για να βοηθήσει τους ανθρώπους να φτάσουν πιο κοντά στη φιλοσοφία την οποία πρεσβεύει και αυτός ακριβώς ήταν και ο βασικός λόγος ανάπτυξης της φιλοσοφίας της Μαχαγιάνα, αφού ο Ινδικός Βουδισμός δυσκολεύτηκε να αποδεχτεί ακριβώς αυτή τη «σιωπή», το «Κενό» και επεκτάθηκε μελλοντικά, σε περισσότερο αφηρημένες μεταφυσικές περιγραφές, όπως αυτές συγκεντρώνονται σαν αριθμημένες οδηγίες στον «Κανόνα Πάλι», για να προσεγγίσει φιλοσοφικά το κομμάτι της «λύτρωσης» και να καλύψει τη διανοητική περιέργεια των ανθρώπων που επιζητούσαν να φτάσουν σε κάποιο τελικό στόχο.

4.4 Η σχέση του με τη φιλοσοφία της Μαχαγιάνα

Ο Ουάτς δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις βασικές αρχές της Μαχαγιάνα από όπου και προέρχεται το «Ζεν». Η έννοια του «Μποντισιάτβα», εκείνου δηλαδή που αναγνωρίζει τη «ματαιότητα του φαύλου κύκλου των επιθυμιών και της προσκόλλησης στον εγωισμό» και πετυχαίνει να φτάσει σε ένα «ανώτερο πνευματικό επίπεδο», αναγνωρίζεται ως λογική συνέπεια του Βουδισμού. Το «Ζεν» θα υιοθετήσει από τη Μαχαγιάνα τις έννοιες της «όχι-πραγματικότητας του εγώ» και των «ουπάγια», τα αποτελεσματικά μέσα δηλαδή, ή αλλιώς τους τρόπους που έχουμε για να εξαλείψουμε την εκδοχή ότι ο συμβατικός κόσμος των πραγμάτων και των συμβάντων υπάρχει στην πραγματικότητα. Ο τρόπος, «ουπάγια», που προτείνει η φιλοσοφία της Μαχαγιάνα, για να ξεφύγουμε από τις κατηγοριοποιήσεις της «μάγια» από όπου «αρπάζεται» ο νους, είναι ο «Μέσος Δρόμος», ή διαφορετικά η «φιλοσοφία του Κενού», που συνδέεται με έναν από τους μεγαλύτερους στοχαστές της Ινδίας τον Ναγκαρτζούνα (200μ.Χ.). Για να γίνει εύληπτη η έννοια του «Κενού» θα μπορούσαμε να την παρομοιάσουμε με τη «θεωρία της σχετικότητας».

Η φιλοσοφία του «Κενού», «Σουνιαβάτα», έρχεται να εξηγήσει τη φύση της πραγματικότητας. Ότι διαθέτει μορφή, «ρούπα», στον κόσμο, είναι κενό, «σουνία». Με βάση

την περιγραφή του Ουάτς για τη φιλοσοφία του «Κενού», κανένα πράγμα δεν διαθέτει τη δική του απόλυτα ατομική και ξεχωριστή φύση και όλα υπάρχουν μόνο σε σχέση με όλα τα άλλα. Για να εμβαθύνουμε περισσότερο και να γίνει εύληπτη η έννοια του «Κενού» θα εξετάσουμε παραδειγματικά την έννοια της ευχαρίστησης. Διαπιστώνουμε ότι δεν θα μπορούσαμε να την ορίσουμε αν την απομονώσουμε από τον πόνο, όπως αντίστοιχα συμβαίνει και με την έννοια της ζωής και του θανάτου, της κίνησης και της ακινησίας, της μορφής και του κενού. Κι έτσι φτάνουμε στην κινεζική διατύπωση πως η μορφή δεν διαφέρει από το κενό και το κενό δεν διαφέρει από τη μορφή. Συμπερασματικά, η φιλοσοφία του «Κενού» καταλήγει στο ότι όλα είναι «σχετικά» και κανένα πράγμα στον κόσμο «δεν είναι μόνο αυτό και όχι το άλλο». Από τη βάση αυτή προκύπτει και η έννοια της «όχι-δυναδικότητας» και η απόρριψη της ύπαρξης αντιθέτων, με το επιχείρημα τόσο ότι τα όρια μεταξύ τους είναι λεπτά και δυσδιάκριτα αλλά και ότι το ένα σκέλος προϋποθέτει το άλλο για να οριστεί. Στη *Λανκαβατάρα Σούτρα* αναφέρεται:

Ο σοφός δε βλέπει το λάθος,
ούτε υπάρχει στο μυαλό του το σωστό.

Αν η αλήθεια υπάρχει στο μυαλό του,
το ψέμα θα είναι η αλήθεια⁷.

Το «Ζεν» επηρεάστηκε από την «όχι-δυναδικότητα» και τελικά την ασπάστηκε, η οποία εμφανίστηκε ως φυσικό επακόλουθο για να εκφράσει την μερίδα εκείνη των φιλοσοφικών στοχαστών που αποδοκίμαζαν τις φιλοσοφικές θέσεις που εμφανίστηκαν στην Ινδία με αποκλειστικό σκοπό να φτάσει ο άνθρωπος στη «νιρβάνα» και να αποκολληθεί με τη βία, από τον εαυτό που μοιάζει «παγιδευμένος στον κόσμο των μορφών». Σύμφωνα με την «όχι-δυναδικότητα» επειδή ακριβώς ο «Εαυτός» είναι ταυτόχρονα και ο «μη-Εαυτός», όταν προσπαθεί να ελέγξει τον εαυτό του, δεν υπάρχει τίποτα για να υποτάξει και να ελέγξει. Κατά τον Ουάτς, η φιλοσοφία του «Ζεν» μας επισημαίνει, πως η επιστροφή στη «βαθύτερη μορφή της συνείδησής» μας έρχεται μόνο τη στιγμή που το άτομο θα αντιληφθεί ότι το «κυνήγι των στόχων και των επιθυμιών» είναι μια «παγίδα», από την οποία δεν υπάρχει διαφυγή, που να την προσφέρει κάποια βεβαιωμένη προσπάθεια ή θελημένη απόφαση. Η φιλοσοφία του «Ζεν» και η μετέπειτα έκφραση των αρχών της μέσα από τη σύνθεση των συλλογών «κοάν», που θα εξετάσουμε και αναλυτικότερα στην πορεία της ερευνητικής εργασίας, χειρίζεται όρους όπως «παγίδα», ο νους «αρπάζεται», ο νους «ξεφεύγει», «Εαυτός και μη-Εαυτός» με τρόπο

⁷ Daisetz Teitaro Suzuki, *The Lankavatara Sutra. A Mahayana Text*, (Otani University Press, 1923), XLIII, 168

περισσότερο περιπαιχτικό, αποφεύγοντας να ορίσει δογματικά ως «σωστή» ή «λανθασμένη» μία ανθρώπινη συμπεριφορά. Η έμμεση επικοινωνία και η κατεύθυνση που δίνει το «Ζεν» στη χρήση της γλώσσας, παραπέμπει σε μια χροιά περισσότερο ως τάση για παιχνίδι με τη γλώσσα, παρά ως τάση για επικοινωνία με κυριολεκτικές σημασίες και νοήματα, εφόσον αυτά, κατά το «Ζεν», δεν υπάρχουν. Η «αυτοσύνη του κόσμου», η «ταθάτα», μας υποδεικνύει να κοιτάξουμε τον κόσμο όπως είναι, ενιαίος και λειτουργικός, χωρίς τα σύμβολα της σκέψης και τις κατηγοριοποιήσεις που τον κατακερματίζουν.

Αλληλένδετη με το «Κενό» είναι και η «ταθάτα» που προέρχεται από τη ρίζα «τατ» που σημαίνει «αυτό» και παρομοιάζεται από τον Ουάτς εύστοχα με την πρώτη λέξη των μικρών παιδιών «τα» ή «τάτα» την οποία συνήθως προφέρουν ενώ ταυτόχρονα δείχνουν με το δάχτυλο. Στην προσπάθεια να ανακαλύψουμε τον όρο της «αυτοσύνης» μέσα από ένα παράδειγμα της καθημερινότητας, θα μπορούσαμε να αναλογιστούμε τα μικρά παιδιά που συνήθως δε θέλουν να δείξουν ένα πολύ συγκεκριμένο αντικείμενο αλλά το «τάτα» υποδεικνύει ένα γενικό σύνολο στην περιοχή στην οποία δείχνουν με το δάχτυλο, είναι μια ευρύτερη εξωλεκτική εμπειρία όλων όσων νιώθουν, αγγίζουν, ή σκέφτονται για την συγκεκριμένη περιοχή. Η λειτουργία όλων αυτών των απροσδιόριστων όρων χωρίς συγκεκριμένο νόημα, όπως «Κενό», «αυτοσύνη», «νους», προσφέρονται από τη φιλοσοφία του «Ζεν» για να μας κεντρίσουν το ενδιαφέρον και να μας στρέψουν προς τη συνειδητοποίηση ότι το νόημα είναι αλληλένδετο με τη δυαδικότητα, και την ταξινόμηση του κόσμου με βάση τα ονόματα, άρα είναι «διοκτησία» της γλώσσας και όχι της φύσης της πραγματικότητας.

Η «μοναδικότητα της μορφής», κατά τη φιλοσοφία της Μαχαγιάνα που αναπτύχθηκε στην περιοχή της Ντάρμα, δηλαδή κατά τη «Νταρμαντάτου», προκύπτει από το διαχωρισμό, σε σχέση με τις υπόλοιπες μορφές, όπως η ζωή διαχωρίζεται μόνο συμβατικά από το θάνατο και το αντίστροφο. Από τη Νταρμαντάτου, το «Ζεν» θα δανειστεί την εξής ταξινόμηση: α) τη «μοναδικότητα των πραγμάτων-συμβάντων» του σύμπαντος, β) την «αρχή» ή «σοφία», «πίσω από το πλήθος των πραγμάτων» γ) το «Κενό» ανάμεσα στην αρχή ή σοφία και στα πράγματα, με την έννοια του «ανεμπόδιστου» και δ) το «Κενό» αντίστοιχα μεταξύ των πραγμάτων-συμβάντων, με την έννοια ότι το καθετί λειτουργεί αυτόνομα αλλά «συλλειτουργεί» παράλληλα και με το περιβάλλον του «ελεύθερα και αυθόρμητα».

Με την απόρριψη του κυριολεκτικού νοήματος και τη χρήση των λέξεων με την ακριβή τους σημασία, η φιλοσοφία του «Ζεν» προσπαθεί να αποδώσει ακριβώς αυτά τα πολύ

συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των «μορφών» και ευρύτερα του κόσμου. Στη δυτική σκέψη αυτό θυμίζει σε ένα βαθμό τον υποκειμενικό ιδεαλισμό, κατά τον οποίο ο εξωτερικός κόσμος είναι προβολή του νου. Όμως μια πολύ σημαντική διαφορά της Δύσης και της Ανατολής είναι τα διαφορετικά σημεία εκκίνησης του φιλοσοφικού στοχασμού τους. Στη Δύση, ο «νους» ή «πνεύμα», η «μορφή» και η «ύλη» είναι άρρηκτα διαχωρισμένα μεταξύ τους, εφόσον η «ύλη» είναι κάτι που μπορεί να μετρηθεί ενώ το «πνεύμα» ή «νους» είναι κάτι περισσότερο αφηρημένο. Αντίθετα, το σημείο εκκίνησης της Ανατολής είναι ο «νους», «σίτα» και η «μορφή», «ρούπα». Βέβαια, σε έναν ιδιαίτερο τύπο της φιλοσοφία της Μαχαγιάνα, στη «Γιογκακάρα», ο κόσμος των μορφών είναι «μόνο νους», δηλαδή μόνο «αντιπροσώπευση» των φυσικών πραγμάτων-συμβάντων. Αλλά ταυτόχρονα «όλα είναι νους», όμως εδώ η χρήση της έννοιας «νους» γίνεται για να ορίσει την έννοια της «πράζνα», της «εσωτερικής σοφίας», που όμως δεν είναι «γνώση» με την κυριολεκτική έννοια του όρου «γνώση», δηλαδή της πρόσληψης νέων δεδομένων, αλλά με μία περισσότερο μεταφορική εκφορά του λόγου θα λέγαμε πως η γνώση εδώ σχετίζεται με την αυθόρμητη κίνηση και κατεύθυνση επιλογών προς μια κατεύθυνση που φαίνεται να είναι «πιο κοντά» σε «αυτό που θέλουμε να φτάσουμε». Διαπιστώνουμε λοιπόν πως η ίδια λέξη μπορεί να γίνει κατανοητή με πολλούς τρόπους, ανάλογα με τον ορισμό που προϋπάρχει στον νου μας όταν κάποιος μιλάει για αυτήν αλλά ταυτόχρονα, λόγω του ευρύτερου γλωσσικού πεδίου μιας πρότασης.

Κατά τη φιλοσοφία της Μαχαγιάνα και μετέπειτα του «Ζεν», όπως σημειώνει ο Ουάτς, η «πράζνα» είναι η αντίληψη ότι ο κόσμος «διαπνέεται» από μια φυσική «αυτοσύνη». Η «πράζνα» συμβολίζεται με το μυθοπλαστικό χαρακτήρα του «Μποντισάτβα» και το περίφημο «ξύπνημά» του, κατά το οποίο αντιλαμβάνεται και ταυτίζεται, πλέον συνειδητά, με τον «παιχνιδιάρικο» και άσκοπο χαρακτήρα του «Κενού», χωρίς προσκόλληση ή απογοήτευση. Ο «Μποντισάτβα» δεν αντιπροσωπεύει κάποιο ανώτερο ον, που δεν έχει επιθυμίες, πόνο και προσκολλήσεις σε εθισμούς, αλλά μπορεί να προσδιορίσει τον οποιονδήποτε αναγνωρίζει πως όλα είναι αναπόσπαστα στοιχεία της ζωής και αναπόφευκτα ο πόνος και η χαρά εναλλάσσονται, χωρίς να διακατέχεται από συναισθήματα απογοήτευσης κάθε φορά που δεν επιτυγχάνει τις επιδιώξεις του ή κάθε φορά που επιθυμεί κάτι.

4.5 Η ανάπτυξη του «Ζεν»

Ως απόρροια της ταοϊστικής φιλοσοφίας και της φιλοσοφίας της Μαχαγιάνα, το «Ζεν» έρχεται να υπογραμμίσει την μεγάλη σημασία αυτών των βασικών αρχών της «επίγνωσης» και «εκτίμησης του φυσικού σύμπαντος» στα καθημερινά όμως πλαίσια, όπως της καθημερινής χειρωνακτικής εργασίας, της κηπουρικής, της αρχιτεκτονικής, της ποίησης και των τεχνών. Παρότι το «Ζεν» σημαίνει «ντιάνα» ή αλλιώς «διαλογισμός», η πρακτική αυτή καθαυτή του καθιστού διαλογισμού δεν είναι αναγκαία στο «Ζεν» και τις περισσότερες φορές αποδοκιμάζεται. Ο φιλόσοφος Ουάτς εξηγεί ότι η λέξη «κάθομαι» παίρνει την έννοια του «να μην ανακατεύεις τις σκέψεις μέσα στον νου». Το «Ζεν» εμφανίζεται ως μια νέα ιδιαίτερη σχολή που φέρνει μια καινούργια αντίληψη στον φιλοσοφικό χώρο. Αμφισβητεί τις επίμονες επιδιώξεις να «εξαγνίσουμε» τον νου μας και αντιπαραβάλλει την ιδέα «να αφήσουμε τον νου μας ήσυχο», χωρίς να συγκρατούμε ή να πιέζουμε τις σκέψεις που ούτως ή αλλιώς διαδέχονται η μία την άλλη στον νου μας.. Αντιδρά στην τακτική του να «επιβάλλεις» στον εαυτό σου να μη σκέπτεται τίποτα και να «προστάξεις» τις επιθυμίες να σταματήσουν. Εφόσον, κατά τον φιλόσοφο, η «αληθινή μας φύση» είναι η «μη-φύση», σύμφωνα με τις αρχές της «όχι-δυναμικότητας» και της φιλοσοφίας του «Κενού» που αναλύσαμε προηγουμένως, τότε και ο «αληθινός νους», είναι ο «μη-νους», και ως εκ τούτου, η «αυθεντική πρακτική» μέθοδος είναι η «όχι-πρακτική».

Ο προσανατολισμός του «Ζεν» είναι περισσότερο άμεσος και εκφράζεται οποιαδήποτε στιγμή ακόμα και μέσα από τα πιο κοινότυπα πράγματα. Η φιλοσοφία του δεν εξαρτάται από την πιστή εφαρμογή κάποιου συγκεκριμένου κανόνα. Με τη μορφή διαλογικών ιστοριών και ανεκδότων, τα λεγόμενα «κοάν», που είναι εκ διαμέτρου αντίθετα από την ποιητική γλώσσα και το εκλεπτυσμένο ύφος των Ταοϊστών και των αρχαίων σοφών, η φιλοσοφία του «Ζεν» επιχειρεί να αποδώσει τη φυσικότητα της δράσης «χωρίς δράση», που «αφήνεται από μόνη της να αναπτυχθεί αυθόρμητα». Ας δούμε ένα παράδειγμα «κοάν» με τίτλο: Η σιωπή και τα λόγια του Fuketsu:

Ένας μοναχός ρώτησε τον Fuketsu: «Δίχως σιωπή και χωρίς λόγια πως μπορεί κάποιος καταφανώς να γίνει ένα με το σύμπαν;»

Ο Fuketsu είπε: «Συχνά μου έρχεται στον νου η Konan (νότια Κίνα) κατά τον μήνα Μάρτιο. Τα πουλιά κελαηδούν ανάμεσα στα ανθισμένα λουλούδια»⁸.

⁸ Koun Yamada, *The gateless gate. The Classic Book of Zen Koans* (Wisdom Publications, 2004) Koan 24

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, όπως και στα περισσότερα «κοάν» η απάντηση δεν δίνεται, παρόλα αυτά είναι εκεί και μπορεί να την συνάγει κανείς αν επιχειρήσει να προσεγγίσει το κείμενο σαν ένα συμβολικό παιχνίδι, όπου οι λέξεις άλλα σημαίνουν κυριολεκτικά και άλλα υποδηλώνουν. Επομένως, για την απόδοση του νοήματος του λόγου, είτε σε επίπεδο λέξης, είτε σε επίπεδο συντάγματος, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι μη γλωσσικές στρατηγικές που συνοδεύουν τον αρθρωμένο λόγο και είναι αναπόσπαστο κομμάτι του λόγου αυτού. Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση, ως προς την απόδοση του νοήματος ενός «κοάν» είναι ότι τα νοήματα αλλάζουν με την ωρίμανση. Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι η φιλοσοφία του «Ζεν» και τα «κοάν» με τις απαντήσεις που δίνονται στα διαλογικά μέρη, που με μια πρώτη ανάγνωση μοιάζουν χωρίς νόημα, δεν είναι σε καμία περίπτωση δοξολογία του χυδαίου ανθρώπου που περιφρονεί τα ιδανικά και συμπεριφέρεται όπως του αρέσει. Η φυσικότητα, για την οποία γίνεται λόγος στο «Ζεν», αναπτύσσεται μόνο όταν κανείς απαλλάσσεται συνειδητά από κάθε επιδίωξη περιγραφής και καταχώρησης και δεν προσκολλάται στα αισθήματα. Ο Ουάτς αμφισβητεί την κατ' αποκλειστικότητα ινδική καταγωγή του «
 », που υποστηρίζει τον Ινδό Μποντιντάρμα να μεταφέρει στην Κίνα την ιδέα του «Ζεν» και υποστηρίζει ότι το ύφος του είναι περισσότερο κινέζικο για να του αποδοθεί μια καθαρά ινδική προέλευση.

Με τη μαζική εξάπλωση του «Ζεν», αλλοιώνεται και ο χαρακτήρας της πνευματικής του ποιότητας. Το άνοιγμα πολυάριθμων ιδρυμάτων «Ζεν» που τελικά διαμορφώνονται σε χώροι για την ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών μέσα από τη μορφή κανόνων είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της αλλοίωσης που δέχτηκε, εφόσον η φιλοσοφία του «Ζεν» γεννήθηκε ως αντίδραση ακριβώς σε αυτήν την προσπάθεια επιβολής μιας σειράς εντολών που το άτομο θα έπρεπε να ακολουθήσει για να φτάσει στο ιδανικό της «νιρβάνας». Όταν το «Ζεν» φτάνει στην Ιαπωνία συναντά τον στρατιωτικό δικτάτορα Γιοριμότο που επιχειρεί να πάρει την εξουσία. Η ιστορική αυτή συγκυρία γέννησε και τους πολεμιστές «σαμουράι» και αργότερα έχουμε την άνθιση του «Ζεν» στις πολεμικές τέχνες, παίρνοντας το όνομα «Γάο του πολεμιστή». Την εποχή εκείνη γεννήθηκαν και πολύ σημαντικά έργα όπως αυτό του Σουν Τζου *Η τέχνη του πολέμου*:

Αυτός που αξιοποιεί τη στρατιωτική δύναμη διοικεί τους άντρες του στη μάχη σαν να κυλάει κούτσουρα και λιθάρια. Η φύση του ξύλου και της πέτρας είναι να είναι ήρεμα όταν είναι σταθερά, αλλά να κινούνται όταν βρεθούν σε κατηφορικό έδαφος. Αν είναι τετράγωνα, σταματούν, αν όμως είναι στρογγυλεμένα, συνεχίζουν και κινούνται. Έτσι, η

στρατιωτική δύναμη κάποιου ο οποίος αριστεύει στην τέχνη του πολέμου συγκρίνεται με το κύλισμα στρογγυλών λιθαριών από την κορυφή ενός βουνού σε ένα γκρεμό βάθους χιλίων οργυών. Αυτό σημαίνει στρατιωτική εκμετάλλευση της δύναμης⁹.

Αν και πολλοί Βουδιστές αντέδρασαν στην υιοθέτηση της φιλοσοφίας «Ζεν» στα πλαίσια του πολέμου, η φιλοσοφία του «Ζεν» είναι απόλυτα σύμφωνη, αφού βασική της αρχή είναι ότι καμία ιδιότητα ή κοινωνική σύμβαση δεν μας εμποδίζει να υιοθετήσουμε τη φυσικότητα της δράσης και του «αυθόρμητου ζήν».

4.6 Η αρχή του «βου-σιχ»

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου *The way of Zen*, ο συγγραφέας επιχειρεί να αποδώσει τις αρχές που διέπουν το «Ζεν» με τρόπο έμπρακτο. Μέσα δηλαδή από παραδείγματα ποιημάτων «Ζεν» και «κοάν» διαφαίνονται βασικοί φιλοσοφικοί άξονες πάνω στους οποίους βασίζεται το «Ζεν». Χρησιμοποιούμε το ρήμα «διαφαίνονται» γιατί το «Ζεν» είναι μια φιλοσοφία που σε καμία περίπτωση δεν επιδιώκει να καταδείξει τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνει κανείς, ούτε αποτελεί κάποιο σύστημα που αν το ακολουθήσει κανείς θα επιτύχει κάποια προσωπική βελτίωση. Τα ποιήματα «Ζεν» λοιπόν, μια βασική αρχή της φιλοσοφίας του είναι το «βου-σιχ», δηλαδή το «τίποτα ιδιαίτερο», η απλότητα και η απουσία επιδράσεων.

Ο Ουάιτς εξηγεί πως για να συλλάβει κανείς τη «γνώση» τόσο του «εαυτού» αλλά και την «απώτερη αλήθεια» του κόσμου δεν είναι απαραίτητο να μάθει, να δει και να δοκιμάσει τα πάντα. Η βαθύτερη γνώση κατακτιέται όταν υπερβούμε τον «πόθο της επιθυμίας», της επιθυμίας μας δηλαδή να ανακαλύψουμε την αλήθεια, να γνωρίσουμε τα πάντα, να γευτούμε τα πάντα και να ζήσουμε όλες τις εμπειρίες για να είμαστε ευτυχισμένοι. Το «βου-σιχ» σχετίζεται με την ανακάλυψη της ελευθερίας στη δράση του ατόμου, μιας ελευθερίας που βρίσκεται πάνω από τις κοινότητες, ενασχολήσεις, τους κοινωνικούς κανόνες και ευρύτερα πάνω από όλα όσα συμβαίνουν. Μακάρι να μπορέσεις να μεθύσεις, λέει ο Θορώ, με τον αέρα που αναπνέεις. Βέβαια, όπως πιστεύεται από τον φιλοσοφικό κύκλο του «Ζεν», η αξία αυτομάτως υποβιβάζεται όταν αναζητούμε μια καθαρά θεωρητική περιγραφή και αποσαφήνιση του νοήματος. Η λειτουργία του «βου-σιχ» έγκειται αρχικά, στην ανακάλυψη της «αυτοσύνης» της εξωλεκτικής πραγματικότητας, που περιγράφηκε και προηγουμένως κατά την παρουσίαση των αρχών του

⁹ Σουν Τζου, *Η τέχνη του πολέμου* (Λαβύρινθος, 2018), σελ.53-54

Ταοϊσμού και του Ινδικού Βουδισμού. Όπως παρατηρεί ο Frédéric Gros¹⁰ εμπνεόμενος από τα *Σημειωματάρια προσκυνήματος* του Σουάμι Ράμντας,

Ακριβώς τη στιγμή που κάποιος αποποιείται όλα όσα του δίνονται χωρίς καμία απαίτηση, τότε είναι που όλα, ακόμα και η «ένταση της παρουσίας» του προσφέρονται απλόχερα.

Η «αυτοσύνη» σχετίζεται με το «ανέκφραστο», το «κενό και υπέροχο» που δεν μπορεί να δηλωθεί με συγκεκριμένες λέξεις, που «συμβαίνει από μόνο του», ενώ το κυνήγι του «καλού μονοπατιού», το «κυνήγι του μέλλοντος» και των αλλεπάλληλων ακόρεστων επιθυμιών αφαιρεί από τον άνθρωπο να αναγνωρίσει τις αυθόρμητες επιθυμίες και τη βαθύτερη συνειδητοποίηση του «καλού και του κακού» πέρα από τα περιορισμένα όρια, τις ομοιότητες και τις διαφορές, που ο γλωσσικός κώδικας θέτει. Στο *Ζενρίν Κουσου* αναφέρεται σε ελεύθερη απόδοση:

Ο παπαγάλος φωνάζει: - Πράσινο τσάι! Πράσινο τσάι!

Του το δίνω. Αλλά δεν ξέρει τι είναι.¹¹

Αναμφίβολα, η προσκόλληση αυτή του ατόμου στα «σύμβολα» και στους συνηθισμένους μηχανισμούς παραγωγής ορισμών του νου, έχει κάποια παραλληλία με τη σημειολογία, τη μελέτη δηλαδή των «σημείων» από τα οποία συντίθεται η κοινωνική ζωή. Στο βιβλίο του *Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή*, ο Ουμπέρτο Έκο αναφέρει σχετικά με την καθοριστική σημασία των «σημείων» και των «συμβόλων»:

Στον τελευταίο παγκόσμιο πόλεμο, αντίθετα, οι μεγάλοι βομβαρδισμοί πόλεων δε γινόντουσαν τόσο για να καταστραφεί το βιομηχανικό δυναμικό του εχθρού, όσο για να σπάσει το ηθικό των στρατιωτών στο μέτωπο. Δηλαδή, σκοτωνόντουσαν βέβαια χιλιάδες πολίτες, αλλά αυτό ήταν σήμα, ή μήνυμα, για τους συγγενείς τους ντυμένους στα χακί. Κι αυτό ήταν δυνατό γιατί υπήρχανε τα συστήματα επικοινωνιών όπως το ράδιο που κάνανε την καταστροφή να γίνει αμέσως είδηση.¹²

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, το «τίποτα ιδιαίτερο» μπορεί να γίνει αντιληπτό με την εγκατάλειψη της ψευδαίσθησης ότι υπάρχει ένας «διαρκής εαυτός» που αποτελεί το κύριο και μοναδικό υποκείμενο των εμπειριών που ζει. Το να είναι κανείς ενσυνείδητος, να είναι δηλαδή «παρών» στην «εμπειρία της ζωής» σχετίζεται όμως και με το να αντιλαμβάνεται συνολικά μια εμπειρία, όλα όσα συμβαίνουν γύρω του, μέσα του, όσα νιώθει, όσα ακούει και βλέπει, και να τα

¹⁰ Frédéric Gros, *Περπατώντας*, Ποταμός, 2015, σελ. 22

¹¹ Soiku Shigematsu & Gary Snider, *A Zen Forest*, John Weatherhill, Inc., 1981, κοάν 114, σελ. 42

¹² Ουμπέρτο Έκο, *Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή*, Μάλλιαρης, 2013, κεφ. «Βομβαρδίζω μια πόλη για να κάνω μια είδηση», σελ.44

αντιλαμβάνεται όλα να συμβαίνουν ταυτόχρονα και τίποτα να μην λαμβάνεται ως μια ξεχωριστή και αυτόνομη ενέργεια. Κατά τον Ουάτς η πραγματική ανθρώπινη εμπειρία είναι μια σχέση «αμοιβαιότητας» μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου αλλά και αντίστροφα. Όπως αναφέρεται και στο *Shobogenzo* του Dogen Eihen:

Να αντιλαμβάνεσαι ολόκληρο το σύμπαν
χρησιμοποιώντας ολόκληρο το σύμπαν,
αποκαλείται η «τέλεια γνώση».¹³

Η εγκατάλειψη αυτής της ψευδαίσθησης του «εαυτού» χωρισμένου σε «νου-σώμα» που προσφέρει δομή στις εμπειρίες, μπορεί να επέλθει μόνο μέσα από τη συνειδητοποίηση των «ρευστών και μη συγκεκριμένων ορίων» της πραγματικότητας, της συνεχούς εξελικτικής πορείας του κόσμου και της σχετικότητας του χρόνου.

Η ψευδαίσθηση για παράδειγμα της ταχύτητας και της υπερπήδησης πάνω από τον χρόνο μπορεί να γίνει κατανοητή τη στιγμή που ταξιδεύουμε με το πλοίο και μας δημιουργείται η ψευδαίσθηση ότι η στεριά κινείται. Το «τίποτα ιδιαίτερο» συνοψίζει ακριβώς αυτό το αίσθημα «σχετικότητας». Με άλλα λόγια, κάτι που κρίνεται ως ευτυχές γεγονός μπορεί αργότερα να μεταφραστεί ως ένα δυσάρεστο γεγονός, κατ' αναλογία η ανθρώπινη εμπειρία μπορεί να γίνει αντιληπτή ως κάτι που συμβαίνει από μόνο του ή ως κάτι που το υποκινούν κατά αποκλειστικότητα οι επιλογές και οι αποφάσεις τους ατόμου. Καμία όμως από τις δύο θέσεις δεν είναι καλύτερη από την άλλη, ενώ για να δηλωθεί η ανθρώπινη εμπειρία είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψιν τόσο η εξωτερική πραγματικότητα όσο και η κατεύθυνση δράσης του ατόμου. Η ματαιότητα του να κυνηγάει κάποιος συνεχώς το καλό για εκείνον και το προσοδοφόρο, αποτελεί για τον συγγραφέα ένα αίσθημα διαρκούς μοιρολατρίας. Η προσωπική βελτίωση αποτελεί για τον Ουάτς μια ψευδαίσθηση που ο άνθρωπος είναι σε θέση να τη συνειδητοποιήσει μόνο σε στιγμές μεγάλης αντίθεσης, ενώ ταυτόχρονα διαπιστώνεται πως η προσκόλληση στο «κυνήγι της ευτυχίας» δεν συνεπάγεται την απαλλαγή από την απραξία και την αδράνεια.

Συμπερασματικά, η σημασία του «βου-σιχ» εκπορεύεται από την αυτεξουσιότητα, υπερπηδά την αντίθεση μεταξύ του ουσιώδους και του επουσιώδους και δεν πραγματεύεται κάτι περισσότερο «πνευματικό ή ανώτερο» από την ίδια την αλήθεια και τη σοφία που πρεσβεύει ο τρόπος που εκτυλίσσονται όλα τα φυσικά φαινόμενα του κόσμου, από τον ίδιο τον ήλιο, τον άερα, τη γη και τον ουρανό.

¹³ Dogen Eihen, *Shobogenzo*, Numata Center for Buddhist Translation and Research, 2007, σελ.146

4.7 Η αρχή του «τσου-ραν»

Το «Ζεν» έχει κληρονομήσει από τον Ταοϊσμό την έμφαση που δίνει στην «αυθόρμητη δράση», στη φυσικότητα ή αλλιώς «τσου-ραν». Για να προσλάβει ένας δυτικός αναγνώστης την έννοια της ανεμπόδιστης και φυσικής δράσης θα πρέπει να ανατρέξουμε στο παράδειγμα της αυθόρμητης εναλλαγής των εποχών που συμβαίνει στη φύση, ή στον τρόπο που κινούμε τα δάχτυλα των χεριών μας και στη φυσικότητα με την οποία ανοιγοκλείνουμε τα μάτια μας. Η βεβιασμένη, βέβαια, φυσικότητα είναι ολοκληρωτικά αντίθετη με την ειλικρινή φυσικότητα στον τρόπο σκέψης και δράσης.

Κατά τον Ουάτς, ο νους λειτουργεί κατ' αντιστοιχία με έναν θερμοστάτη, ως προς την αυτό-διορθωτική του δράση. Όπως ο νους μπορεί ταυτόχρονα να προσλαμβάνει πληροφορίες και να ελέγχει τη δράση του έτσι και ο θερμοστάτης, λαμβάνει πληροφορίες για τη θερμοκρασία έτσι ώστε να ανάψει ο καυστήρας και σβήνει μόλις η θερμοκρασία πέσει από το όριο που έχει οριστεί. Βέβαια, ο Ουάτς παρατηρεί πως σε κάθε τέτοιο αυτό-τροφοδοτούμενο σύστημα ενέχεται και ένα περιθώριο σφάλματος που του επιτρέπει τη φυσική λειτουργία του. Χωρίς αυτό το εύρος σφάλματος, αν δηλαδή οι θερμοκρασίες στον θερμοστάτη ήταν καθορισμένες με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια, το σύστημα δεν θα λειτουργούσε εύρυθμα. Αν ορίζαμε με ακρίβεια τους 18 βαθμούς ως την κατώτερη θερμοκρασία και ταυτόχρονα ως την ανώτερη, ο θερμοστάτης θα αναβόσβηνε συνέχεια και δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει. Ανάλογα με τη δράση του θερμοστάτη, όταν οι άνθρωποι προγραμματίζουν με χειρουργική ακρίβεια την πορεία της σκέψης και της δράσης τους, επιχειρούν, δηλαδή, να αυτό-διορθωθούν και να ελεγχθούν, δεν επιτυγχάνεται η εύρυθμη λειτουργία ενώ αντιθέτως, επέρχεται η αναστάτωση, το άγχος και η περιπλοκότητα. Η εμπιστοσύνη στο γενικό «κέντρο δράσης και σκέψης» είναι ο τρόπος που προτείνει η φιλοσοφία του «Ζεν» προς την εξασφάλιση την εύρυθμης λειτουργίας της ανθρώπινης αυτό-συνείδησης και την αποφυγή της διανοητικής «παράλυσης» του νου. Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να εξηγήσουμε ότι σε καμία περίπτωση ο ανθρώπινος οργανισμός δεν είναι μηχανισμός, οι μεν έχουν δημιουργηθεί και οι δε έχουν κατασκευαστεί. Πέρα από την κάθε διαφορά τυχαίνει να μπορούμε να μεταφράσουμε ορισμένες οργανικές εξελικτικές διαδικασίες με όρους μηχανικής.

Ο συγγραφέας διαπιστώνει πως η μόνη σταθερά του νου για να αντλήσει δεδομένα και να δημιουργήσει μια «σταθερή» εικόνα για τον «εαυτό» είναι οι αναμνήσεις, τις οποίες ανάγει

σε ευρύτερα σύνολα και τις ταξινομεί σε συγκεκριμένα πλαίσια. Ένας βασικός λόγος για τον οποίο ο άνθρωπος επιχειρεί να ταυτιστεί με μια σταθερή εικόνα για τον εαυτό του, όπως αναφέρει ο Ουάτς, είναι η κοινωνική «εξάρτηση», η προσκόλληση στο να τηρούμε τις ηθικές επιταγές και να ανταποκρινόμαστε στους κανόνες. Σε αυτό το σημείο, όμως, οφείλουμε να εντοπίσουμε τη διαφορά της φυσικότητας στη δράση και της λατρείας μιας παρορμητικής δράσης. Η αρχή του «τσου-ραν» δεν ισοδυναμεί σε καμία περίπτωση με το να παρεμποδίσουμε τη συλλογιστική διαδικασία. Αν θα μπορούσαμε να την παραλληλίσουμε με κάποια αντίστοιχη διαδικασία για να γίνει εύληπτη σαν έννοια, θα λέγαμε πως θυμίζει την ψυχαναλυτική μέθοδο του ελεύθερου συνειρμού, που χρησιμοποιείται για να προωθηθεί η ανεμπόδιστη σκέψη και να καταπολεμηθούν φοβίες, την αυτόματη γραφή του Αντρέ Μπρετόν και του Ανδρέα Εμπειρικού, που χρησιμοποιήθηκε όταν οι σουρεαλιστές έψαχναν να βρουν εναλλακτικούς τρόπους επαφής με το ασυνείδητο ή τη δραστηριότητα του «brainstorming», που χρησιμοποιείται από τον χώρο της εκπαίδευσης μέχρι τον χώρο διαφημιστικών εταιρειών, με στόχο να αναπτυχθεί η δημιουργική σκέψη.

Η φυσικότητα, λοιπόν, ορίζεται ως η φυσικότητα χωρίς πρόθεση σε όποιο πλαίσιο κοινωνικής ζωής και να την εντάξουμε. Το «τσου-ραν» είναι η «υπέροχη» και «θαυμαστή» δράση με την έννοια της πολυπλοκότητας. Ο ανθρώπινος οργανισμός εκτελεί με φυσικό τρόπο όλες τις περίπλοκες διαδικασίες όπως αυτή της ανάγνωσης, της βάρδισης, της σκέψης κλπ. χωρίς να παρεμποδίζει τη διαδικασία η οποιαδήποτε «δεύτερη σκέψη». Και ακριβώς αυτή η πολυπλοκότητα της δράσης που εκτελείται αβίαστα και φυσικά είναι που οδηγεί τους φιλοσόφους να την ορίσουν ως «υπέροχη δράση». Ο Soiku Shigematsu αναφέρει:

Το μυαλό αλλάζει ανάλογα με τις συνθήκες:

ο τρόπος του είναι ως εκ θαύματος λεπτός.¹⁴

Στα περισσότερα κείμενα «Zen» η φυσικότητα περιγράφεται με το «φυσικό χάρισμα» που έχει ο άνθρωπος από όταν είναι παιδί. Στο βιβλίο του Ουάτς *Ψυχοθεραπεία σε Ανατολή και Δύση*, ο συγγραφέας αναφέρει απόσπασμα από τα λόγια του Τσουάνγκ-Τσου:

Μπορείς να μοιάσεις με νεογέννητο παιδί; Το παιδί κλαίει όλη μέρα κι όμως η φωνή του δεν βραχνιάζει και τούτο γιατί ακόμα δεν έχει χάσει την αρμονία της φύσης. Το παιδί κοιτάει όλη μέρα ολόγυρα και δεν κουράζονται τα μάτια του και τούτο γιατί δεν εστιάζει

¹⁴ Soiku Shigematsu & Gary Snider, *A Zen Forest*, John Weatherhill, Inc., 1981, κοάν 593, σελ. 77

πουθενά το βλέμμα του. Προχωρά χωρίς να ξέρει που πηγαίνει και σταματά χωρίς να ξέρει τι κάνει. Συγχωνεύεται με ό,τι το τριγυρίζει και μετακινείται μαζί του. Αυτές είναι οι αρχές της «νοητικής υγιεινής».¹⁵

4.8 Η τεχνική των «κοάν» και του «Ζα-ζεν»

Μια σημαντική αρχή της φιλοσοφίας του «Ζεν» είναι πως όταν ο άνθρωπος φτάσει στην αυτοσυνείδηση, αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό τόσο από τον τρόπο που σκέφτεται για τη ζωή όσο και από τον τρόπο που πράττει. Με άλλα λόγια, η δράση έχει εξίσου μεγάλη σημασία με τη σκέψη. Στις σχολές του «Ζεν» της Ανατολής οι «ροσί», οι δάσκαλοι, εφαρμόζουν την πρακτική του «Ζα-ζεν», του καθιστού δηλαδή διαλογισμού. Σε αυτό το σημείο, αξίζει να χρησιμοποιήσουμε μια παρομοίωση που αναφέρει ο Άλαν Ουάτς πολύ συχνά σε ομιλίες του στο Πανεπιστήμιο για να αποδώσει καλύτερα το νόημα του καθιστού διαλογισμού στους μαθητές φιλοσοφίας της Δύσης.

Η πρακτική αυτή του «Ζα-ζεν» μοιάζει με το να κοιτάζει κανείς μια λίμνη με λασπόνερα. Σε αυτό το παράδειγμα, η λίμνη αντιπροσωπεύει τον κόσμο μέσα στον οποίο ζούμε. Ο τρόπος με τον οποίο προσπαθούμε να αντιληφθούμε την πραγματικότητα, οι σκέψεις δηλαδή που δημιουργούνται στον νου και προσανατολίζονται στο να κρίνουν και να αποδοκιμάσουν, να μελετήσουν και να ταξινομήσουν, αν και σε πρακτικό επίπεδο μας βοηθούν στο να ζήσουμε ομαλά στα πλαίσια μιας κοινωνίας, είναι αυτές που «θολώνουν τελικά τα νερά της λίμνης». Η πρακτική του «Ζα-ζεν» κατά τον Ουάτς λοιπόν προτρέπει τον άνθρωπο να καθίσει ήρεμος και ατάραχος, χωρίς να επιχειρεί να σταματήσει τη ροή των σκέψεων, κατ' αναλογία με το να κοιτάζει κανείς μια λίμνη με λασπόνερα, χωρίς να προσπαθεί να διώξει τη λάσπη και να ανακατέψει τα νερά για να φύγει. Αντίθετα, αν περιμένει κανείς αρκετά, θα δει τη λίμνη να καθαρίζει από μόνη της και θα μπορέσει να δει τι κρύβεται.

Η πρακτική του καθιστού διαλογισμού στα μάτια ενός Δυτικού, μοιάζει με σπατάλη χρόνου ενώ κατά τον συγγραφέα, το «Ζα-ζεν» αποτελεί πρακτική υπομονής και σθένους. Κατά τη φιλοσοφία του «Ζεν» η αδυναμία του να μπορεί κανείς να κάθεται και να κοιτά με τον νου του σε κατάσταση ανάπαυσης ισοδυναμεί με την ανικανότητα να προσλάβει την εμπειρία του

¹⁵ Άλαν Ουάτς, Ψυχοθεραπεία σε Ανατολή και Δύση, Ωρόρα, 1975, σελ.159

κόσμου που ζει, έτσι όπως είναι, σε όλες του τις διαστάσεις. Για να απολαύσει ο άνθρωπος την εμπειρία του αμεσότερα και να γνωρίσει τον κόσμο, θα πρέπει να καταλάβει περί τίνος πρόκειται, πριν καταλήξει σε βιαστικά συμπεράσματα. Για να επανέλθουμε και στις αρχές που διερευνήθηκαν προηγουμένως, ο άνθρωπος οφείλει να αντιληφθεί την «αυτοσύνη» της πραγματικότητας προτού ενεργήσει και σκεφτεί για αυτήν. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στη στάση του σώματος και στην αναπνοή κατά τη διάρκεια του «Ζα-ζεν». Οι δάσκαλοι, «ροσί» χτυπούν συχνά με βέργες τους ώμους των μαθητών ως ένα τονωτικό μήνυμα που απορροφά την δυσκαμψία των μυών και επαναφέρει τον νου σε μια κατάσταση επαγρύπνησης και εγρήγορσης. Ο συγγραφέας αναφέρει πως το χτύπημα φαίνεται να δημιουργεί την ίδια παιγνιώδη διάθεση που επιθυμούν να καλλιεργούν οι δάσκαλοι όπως και με τα «κοάν». Επιπλέον, τα συνθήματα που δίνονται με καμπάνες, παλαμάκια και ξύλινα σήμαντρα σε ποικιλία ρυθμών για να αναγγείλουν την ώρα για το «Ζα-ζεν» έχουν στόχο να δημιουργήσουν την ίδια χιουμοριστική διάθεση.

Το σύστημα «κοάν» με βάση τον Χακουίν (1685-1768) χωρίζεται σε έξι διαδοχικά στάδια:

1. Τα «κοάν της μπροστινής πύλης». Περισσότερο μοιάζουν με ένα τέχνασμα που φτιάχνει ο δάσκαλος για να κατευθύνει τον μαθητή να κοιτάξει προς μίαν άλλη κατεύθυνση από αυτήν που νόμιζε, τοποθετώντας συνήθως έναν άλυτο γρίφο ή ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο. Διερευνώντας το πρόβλημα, ο μαθητής ανατρέχει πέρα από τις σωστές και λάθος απαντήσεις, χρησιμοποιώντας τη φαντασία του και επιχειρεί να συλλογιστεί την ουσία του ερωτήματος και κατ' επέκταση την ουσία της ίδιας της ύπαρξης.
2. Τα «κοάν του πανούργου εμποδίου». Αυτά αφορούν σε ερωτήματα όπως: «ο ήχος του ενός χεριού» ή το «τίποτα». Στην αρχή ο μαθητής απαντά μηχανικά στα ερωτήματα που του θέτουν ενώ αυτά, του προκαλούν αμηχανία. Όταν η αμηχανία διαλυθεί όμως ο μαθητής αντιλαμβάνεται τη νέα κατάσταση της «νοητικής απουσίας», αναγνωρίζοντας το πρόβλημα χωρίς να οικειοποιείται την αίσθηση του προβλήματος. Η λειτουργία και η πρόθεση που έχει η γλώσσα των κοάν, είναι να μας εισάγει σε μία κατάσταση όπου δεν υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ σημείου και σημασίας. Όταν αυτή η κατάσταση γίνει συνειδητή, τότε ο ήχος του ενός χεριού γίνεται κατανοητός. Η αντίθεση που προκαλούν τα δύο χέρια που χτυπούν είναι η αντίθεση μεταξύ σημείου-φορέα και υποκειμένου. Ο ήχος που προκαλούν είναι η δημιουργία του νοήματος που γεννιέται από αυτή την αντίθεση.

3. Τα «κοάν της διερεύνησης των σωστών λέξεων». Τα «κοάν» αυτά υποδηλώνουν ότι τα διλήμματα της σκέψης δεν αποτελούν φραγμούς της δράσης. Έτσι, για παράδειγμα σε κοάν όπως: «Ένα κορίτσι περνάει στον δρόμο. Ποια είναι; Η μικρότερη ή η μεγαλύτερη αδερφή;» ο μαθητής μπορεί να λύσει εύκολα τον γρίφο περπατώντας και αναπαριστώντας τη μικρή ή τη μεγαλύτερη αδερφή.
4. Τα «κοάν της δύσκολης εισόδου». Μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα την κατηγορία αυτή μέσα από τα εξής παραδείγματα κοάν: «Υπέροχες χιονονιφάδες. Δεν πέφτουν πουθενά αλλού, μόνο εδώ».¹⁶ ««Ο Μεγάλος Δρόμος δεν έχει πύλη, χίλιοι δρόμοι πηγαίνουν σ' αυτόν. Όταν κάποιος περνάει την πύλη δίχως πόρτα, περπατάει ελεύθερος ανάμεσα σε γη και ουρανό»».¹⁷
5. Τα «κοάν της σύνδεσης των πραγμάτων – συμβάντων και των γενικών αρχών». Ένα παράδειγμα από τέτοια «κοάν» αποτελεί ο γρίφος: «Βγάλε από την τσέπη σου τέσσερα διαμερίσματα του Τόκιο» και εδώ ο μαθητής καλείται να μεταμορφώσει εύκολα ένα χαρτομάντηλο σε τέσσερα διαμερίσματα και να το βγάλει από την τσέπη του. Με αυτόν τον τρόπο αναπαρίσταται η σύγχυση μεταξύ των πραγμάτων-συμβάντων και των φυσικών αρχών, ενώ γίνεται κατανοητό ότι η σύλληψη της γνώσης αποτελεί βίωμα και όχι στεία αποστήθιση. Ένας από τους βασικούς σκοπούς στη χρήση των «κοάν» είναι να υπενθυμίζει τόσο τη δύναμη, αλλά και τα όρια της γλώσσας. Τελικά ο χρήστης των κοάν δοκιμάζεται στο ποσοστό ελευθερίας του στη χρήση της γλώσσας.
6. Τα «κοάν για τη βαθύτερη κατανόηση των αρχών του Ζεν». Όταν ο μαθητής περάσει τα προηγούμενα στάδια και φτάσει στο τελευταίο, σημαίνει πως έχει κατανοήσει τις βασικές αρχές που διέπουν τα «κοάν» όπως αυτές της εκκεντρικότητας, της αντίθεσης, της υπερβολής, της διπλής άρνησης κλπ. Σε αυτό το τελικό στάδιο, τα «κοάν» είναι προσανατολισμένα περισσότερο ως προς την κατανόηση των αρχών του «Ζεν», πιο στοχευμένα πλέον. Έτσι, για παράδειγμα, η απάντηση στο ερώτημα: -Υπάρχει...; είναι: - Είναι ανύπαρκτο και δεν είναι ανύπαρκτο. Αρχές όπως αυτές της ηθικής ορίζονται μέσα από ερωτήματα όπως: «Αν είχες κάποιο λόγο θα μπορούσες να μου κόψεις το κεφάλι;» Ο μαθητής αρχίζει να πραγματεύεται τις αρχές της ελεύθερης βούλησης και της ηθικής

¹⁶ Eicho, Ανθολογία: *Zenrinkushu*, 1429-1504. Κοάν 8 «Lovely snowflakes; they fall nowhere else!», σελ.15.

¹⁷ Koun Yamada, *The gateless gate. The Classic Book of Zen Koans* (Wisdom Publications, 2004) σελ. 10
Πρόλογος

και να συνειδητοποιεί πως η ηθική πράξη μπορεί να χαρακτηριστεί ως τέτοια μόνο όταν είναι ελεύθερη, χωρίς την επιβολή κάποιου λόγου ή κάποιας αναγκαιότητας.

Με βάση τον συγγραφέα, τα πλεονεκτήματα της χρήσης των «κοάν» είναι να δημιουργήσει ένα μέσο για να απελευθερωθούν οι άνθρωποι από τον κίνδυνο που διατρέχουν όπως αναφέρει συχνά σε ομιλίες του: «να μπερδέψουν το δάχτυλο που δείχνει το φεγγάρι, με το ίδιο το φεγγάρι». Με άλλα λόγια, η τεχνική αυτή στοχεύει στο να καλλιεργήσει τον αυθορμητισμό, να εγείρει τη φαντασία και την ανεξάρτητη δραστηριότητα του νου και του σώματος σύμφωνα με την αρχή της «μη-προσπάθειας» και της υιοθέτησης μιας πιο παραστατικής έκφρασης.

4.9 Το «Ζεν» και οι τέχνες

Οι τέχνες που επιχειρούν να αντικατοπτρίσουν τη φιλοσοφία του «Ζεν» προσφέρουν, κατά τον Ουάιτς, έναν πολύ πιο άμεσο και πρακτικό τρόπο με στόχο τη βαθύτερη κατανόησή του. Το κοινό χαρακτηριστικό που έχουν οι «τέχνες του Ζεν», όπως τις αποκαλούν, είναι ότι σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως αναπαραστατικές. Αν επιχειρούσαμε να εξετάσουμε τη ζωγραφική της Δύσης, θα παρατηρούσαμε πως ο ζωγράφος θα προσπαθούσε να την αποδώσει συμβολικά τη φύση, έναν βράχο ή μια πέτρα. Από την άλλη μεριά, αν θα μπορούσε κανείς να περιγράψει την τεχνική την οποία ακολουθούν οι «τέχνες του Ζεν», θα έλεγε πως χαρακτηρίζονται από την τεχνική του «ελεγχόμενου τυχαίου συμβάντος». Με άλλα λόγια, δεν είναι συμβολικές, αλλά αποτελούν αυτές καθαυτές έργα της φύσης. Στο παράδειγμα της «ζωγραφικής εικόνας του Ζεν» θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε το αξίωμα ότι αυτή διαμορφώνεται εξίσου φυσικά με τους βράχους και τις πέτρες που απεικονίζει.

Οι καλλιτεχνικές μορφές του «Ζεν» προκύπτουν από τις φιλοσοφικές του θέσεις, οι οποίες υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει δυαδικότητα και κατ' επέκταση, δεν υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στο τυχαίο φυσικό στοιχείο και το ελεγχόμενο ανθρώπινο στοιχείο. Η καλλιτεχνική τεχνική του «Ζεν» δεν έγκειται ούτε στον απόλυτα τυχαίο αυτοσχεδιασμό αλλά ούτε και στην απόλυτη πειθαρχία της τεχνικής. Κάθε σύγκρουση ανάμεσα στα ζεύγη των αντιθέτων, ανάμεσα στον αυθορμητισμό και στην πειθαρχία, στην αυστηρότητα της τεχνικής και στην ελαφρότητα του αυτοσχεδιασμού, για τις «τέχνες του Ζεν» είναι μόνο επιφανειακή εφόσον στην πραγματικότητα δεν αντιπροσωπεύει παρά την αμοιβαία αλληλεξάρτησή τους. Λαμβάνοντας υπόψη το παράδειγμα της κινεζικής καλλιγραφίας, διαπιστώνουμε ότι κάτω από την επίβλεψη ενός ικανού δασκάλου που παρατηρεί και επιβλέπει τη διαδικασία, ο μαθητής επιχειρεί για μήνες

ή χρόνια να χαράζει τους χαρακτήρες και αναπτύσσει τις δεξιότητές του χωρίς να επιχειρεί να φτάσει στην τέλεια απόδοσή τους στο χαρτί. Η στάση αυτή απέναντι στην εκμάθηση κάποιας τεχνικής είναι κατά τον Ουάτς σαν την ανάπτυξη ενός δέντρου, που συμβαίνει χωρίς προσπάθεια, ούτε βιασύνη. Το δέντρο εξελίσσεται με τον δικό του χρόνο και κάθε στάδιο ανάπτυξής του είναι αρχή και τέλος μαζί. Κατ' αντιστοιχία, ένας αρχάριος καλλιτέχνης δεν είναι λιγότερο ικανός από έναν πιο ολοκληρωμένο καλλιτέχνη. Για τον συγγραφέα, το αίσθημα της βιασύνης με σκοπό να ολοκληρωθεί επιτυχώς η εκμάθηση κάποιας τεχνικής είναι ακριβώς αυτό που εμποδίζει τους Δυτικούς να κατανοήσουν τα λεπτά και δυσδιάκριτα νοήματα των τεχνών του «Ζεν».

Μερικά από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των «τεχνών του Ζεν» είναι η χρήση του πινέλου και του μελανιού. Η τεχνική του πινέλου προσφέρει εναλλαγή στις γραμμές και στις καμπύλες. Ο καλλιτέχνης μπορεί να χαράξει εξίσου λεπτές και τραχιές πινελιές αποδίδοντας έτσι την αίσθηση των «ελεγχόμενων ατυχημάτων» όπως αναφέρει ο Ουάτς, μια τεχνική που διατηρείται μέχρι και σήμερα στο λεγόμενο ύφος «ζέγγκα». Κατ' αντιστοιχία, το μαύρο κινεζικό μελάνι, ανάλογα με την ποσότητα του νερού που ανακατεύεται προσφέρει μια τεράστια ποικιλία τόνων του μαύρου.

Μία από τις αρχές που διέπουν τις «τέχνες του Ζεν» είναι η εξισορρόπηση της μορφής και του κενού. Μελετώντας το παράδειγμα της ζωγραφικής, θα διαπιστώσει κανείς ότι ο καλλιτέχνης δίνει την ίδια έμφαση τόσο στο σχετικό κενό φόντο που παρατηρεί κανείς σε μια εικόνα όσο και στις ζωγραφισμένες μορφές που θα δημιουργήσει. Κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργείται και η αισθητική εντύπωση ότι ο κενός χώρος είναι αναπόσπαστο μέρος της εικόνας, η οποία προκύπτει από τη συνολική σύνθεση της εικόνας. Αντίστοιχα, στην κινεζική μουσική του «Ζεν», όπως για παράδειγμα στη *Συλλογή Καθαρών Τραγουδιών*, συναντάει κανείς μεγάλες παύσεις. Στη συνέχεια, η «τέχνη του τσαγιού», το λεγόμενο «τσα-νο-γιου», που αξιοποιήθηκε από τους «σαμουράι» του παρελθόντος αλλά ακόμη και σήμερα είναι διαδομένο στους κύκλους σύγχρονων επιχειρηματιών της Δύσης, δεν είναι παρά η απλή διαδικασία του προσεκτικά κοπανισμένου πράσινου τσαγιού που ανακατεύεται με ζεστό νερό. Ο ειδικά διαμορφωμένος χώρος όπου συναθροίζονταν για τη διαδικασία της παραγωγής του τσαγιού όσο και ο χρόνος που έδιναν στη διαδικασία, επέτρεπε την φιλοσοφική ενατένιση και κατ' επακόλουθο την ανάπτυξη της φιλοσοφίας του «Ζεν» και της εξάπλωσής του, προσδίδοντας ένα τελετουργικό χαρακτήρα στη διαδικασία. Οι περίφημοι κήποι του Κιότο, από άμμο και βράχους,

με τα χαμηλά δέντρα και τους πέτρινους τοίχους, δίνουν την αίσθηση ότι οι βράχοι προϋπήρχαν και δεν τους τοποθέτησε κανείς, τονίζοντας τη δύναμη της πέτρας και του εδάφους, δημιουργώντας την αίσθηση του κενού ανάμεσά τους για να περάσει ο άνεμος.

Οι κήποι του Κιότο¹⁸

Στο παράδειγμα της ποίησης, και συγκεκριμένα, στο παράδειγμα των «Χαϊκού» πέρα από την επιλογή της λιτότητας στην επιλογή των λέξεων, ο κενός χώρος αντιπροσωπεύεται από την σιωπή που δημιουργείται αναγκαστικά κατά την προφορά του τριστιχου. Τα περίφημα «Χαϊκού», τα αυτοτελή επιγραμματικά τριστιχα με τις δεκαεπτά συλλαβές (πέντε, επτά, πέντε) όπως διατυπώνει εύστοχα ο Ουάιτς, «μόλις κάνουν να προβάλλουν το θέμα τους, το εγκαταλείπουν», δημιουργώντας την αίσθηση ότι ο καθένας μπορεί να γίνει ποιητής. Ο «Χαϊκού» ποιητής αποπειράται να αποδώσει αυτό που παρατηρεί με λιτό τρόπο και έπειτα να αφήσει τον αναγνώστη να τα συμπληρώσει με τον δικό του ψυχικό κόσμο. Η «Χαϊκού» ποίηση ενέπνευσε πολλούς ποιητές της Δύσης και συνεχίζει να εμπνέει ακόμη και σήμερα σύγχρονους καλλιτέχνες.

Στάξε στη λίμνη
μόνο μια στάλα κρασί
και σβήνει ο ήλιος.

Στον κάμπο ούτ' ένα
τετράφυλλο τριφύλλι·

¹⁸ Πηγή εικόνας: <https://tofukuji.jp/>

ποιος φταίει απ' τους τρεις;¹⁹

Οι δυτικοί επιστήμονες μπόρεσαν να καταστήσουν τη φύση κατανοητή μέσα από το πρίσμα των αναλογιών και των συμμετριών, αναλύοντας και τις πιο περίπλοκες μορφές. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της ακολουθίας Fibonacci που συχνά αποκαλείται το αριθμητικό σύστημα της φύσης. Οι επιστήμονες παρατήρησαν ότι εμφανίζονται παντού στη φύση, από τη διάταξη των φύλλων στα φυτά μέχρι το μοτίβο των πετάλων στα λουλούδια, τις πευκοβελόνες, σε ένα σπυρί σταριού ή σε μια κυσέλη μελισσών. Αντίθετα, στους πίνακες της Ανατολής παρατηρεί κανείς την έλλειψη κάθε κανονικού γεωμετρικού σχήματος, καμπύλης ή γραμμής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο «κύκλος του Zen» που πάντα φαίνεται ελαφρώς παραμορφωμένος και ασύμμετρος, δίνοντας ζωντάνια και φυσικότητα στην εικόνα.

Ο κύκλος του «Zen»²⁰

Φαίνεται πως η «αυτοσύνη των πραγμάτων» που αναλύσαμε προηγουμένως αποκλείει τα τέλεια τετράγωνα και τους έκκεντρους κύκλους από τον κόσμο των κινεζικών και γιαπωνέζικων καλλιτεχνικών μορφών.

Η «αρχή της απροσδιοριστίας» της φιλοσοφίας του «Zen» εκφράζεται και μέσα από την ιδιοσυγκρασία των κεντρικών προσώπων και τις ανάλογες διαθέσεις τους. Σε πολλές εικόνες ο τρόπος ζωής των δασκάλων, των μοναχών και των σοφών φαίνεται να αποδίδεται περισσότερο με τη μορφή μιας παρωδίας, υποδεικνύοντας τη λεπτή γραμμή που διαχωρίζει την τρέλα από τη

¹⁹ Γιώργος Σεφέρης, *Δεκαέξι Χαϊκού*, Τετράδιο Γυμνασμάτων, 1940

²⁰ Πηγή εικόνας: <https://www.freepik.com/>

μεγαλοφυΐα. Οι τέσσερις βασικές διαθέσεις στις τέχνες του «Ζεν» είναι η αίσθηση της μοναχικής και ήρεμης στιγμής,:

Άναψε τη φωτιά,
Θα σου δείξω κάτι όμορφο,
Μια μεγάλη μπάλα από χιόνι²¹
η αίσθηση της απελπισίας και της θλίψης,:

Βουνά και πεδιάδες,
τίποτα δεν μένει
–τα πήρε όλα το χιόνι.²²
η νοσταλγική διάθεση,:

Ο άνεμος
αναποφάσιστος
κυλάει ένα τσιγάρο από αέρα.²³

και η μυστηριώδης διάθεση μπροστά σε κάτι άγνωστο και ανοίκειο.

Στη μαύρη νύχτα
ζωγραφίζω γιασεμιά
να ξημερώσει.²⁴

²¹ Ματσούο Μπασό, *Χαϊκού*, 1644-1694

²² Νάιτο Γιόσο, *Χαϊκού*, (1662-1704)

²³ Paul Éluard, *Χαϊκού*, (1895-1952), *Nouvelle Revue Française*, 1920

²⁴ Δ.Ι. Αντωνίου, *Χάι-κάι και τάνκα*, (1946-1960)

5. A treatise on efficacy: between Western and Chinese thinking - François Jullien

5.1 Εισαγωγή

Το βιβλίο *A treatise on efficacy: between Western and Chinese thinking* αποτελεί μια πραγματεία πάνω στον ανατολικό τρόπο σκέψης με ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια της αποτελεσματικότητας. Ο δυτικός τρόπος σκέψης, επηρεασμένος από την Ευρωπαϊκή κουλτούρα και περισσότερο από τους Έλληνες φιλοσόφους και στοχαστές, όπως υποστηρίζει ο Φρανσουά Ζουλιέν, συλλαμβάνει την έννοια της αποτελεσματικότητας με βάση αφηρημένες έννοιες και θεωρητικές προσεγγίσεις που τις προβάλλει ως πρότυπα και τις καθιερώνει ως στόχο που πρέπει να επιτευχθεί. Από την δυτική παράδοση έχουμε κληρονομήσει τη διαδικασία επινόησης ενός σχεδίου *a priori* (εκ των προτέρων) και στη συνέχεια, την πρακτική εφαρμογή του. Αντίθετα με την παράδοση αυτή των μέσων και των σκοπών ή τη δυτική παράδοση της θεωρίας και πρακτικής, ο κινεζικός πολιτισμός συνδέει την αποτελεσματικότητα της σκέψης και της δράσης με τη δυνατότητα να εκμεταλλεύεται κανείς το δυναμικό μιας κατάστασης, αποδεχόμενος τις συνέπειες και ενεργώντας με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι σε αρμονία με το περιβάλλον του, χωρίς να έρχεται σε αντιπαράθεση με τις διαδικασίες. Ο Ζουλιέν επιχειρεί να παρουσιάσει τον πόλεμο, τη διπλωματία και την ηγεσία, ως παραδείγματα - εμπόδια της προτυπολογικής σκέψης της Δύσης. Όπως αναφέρει ο Τσουάνγκ-Τσου άλλωστε για τους «αγνούς ανθρώπους του παλιού καιρού»²⁵

Οι αγνοί άνθρωποι του παλιού καιρού ενεργούσαν χωρίς να υπολογίζουν ούτε να επιδιώκουν σίγουρα αποτελέσματα. Δεν επινοούσαν σχέδια. Γι' αυτό κι αν αποτύγχαναν, δεν είχαν λόγο να στεναχωρηθούν, κι αν πάλι πετύχαιναν, δεν υπήρχε λόγος να τους συγχαρούν. Κι έτσι μπορούσαν να σκαρφαλώνουν στα ύψη χωρίς να φοβούνται. Δεν ήξεραν τι σημαίνει να αγαπάς τη ζωή και να μισείς τον θάνατο. Ούτε στη γέννηση πανηγύριζαν, ούτε την αποσύνθεση προσπαθούσαν να αποφύγουν. Γρήγορα έρχεσαι, γρήγορα φεύγεις - τίποτα παραπάνω. Κι έτσι δεν αποπροσανατολίζεται η καρδιά από το Τάο, ούτε επιτρέπεται στην ανθρώπινη προσπάθεια να διορθώσει τη φυσική.

Το ζήτημα του ανατολικού τρόπου σκέψης και της αποτελεσματικότητάς του είναι ένα θέμα που έχει διερευνηθεί από τον Ζουλιέν και παλαιότερο, το 1995, με το βιβλίο του *The Propensity of*

²⁵ Τσουάνγκ-τσου, *Τσουάνγκ Τσου*, Ερμής, Απρίλιος 2010

Things (New York: The New Press, 1995) αλλά στόχος της παρούσας πραγματείας είναι να επεκτείνει τη διερεύνηση των συγκεκριμένων εννοιών.

5.2 Η προσήλωση στο μοντέλο θεωρίας - πρακτικής

Για να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ο δυτικό νους, ο Ζουλιέν ανατρέχει στην κληρονομιά που μας έχουν αφήσει οι Έλληνες στοχαστές, στην έννοια του «είδους», του ιδανικού, στην έννοια του «τέλους», του επιδιωκόμενου στόχου. Φαίνεται πως, κατά τον φιλόσοφο, οι έννοιες αυτές δημιούργησαν ένα συγκεκριμένο μοντέλο σκέψης που αργότερα θα επηρεάσει αντίστοιχα τον τρόπο δράσης και το προσχεδιασμένο πλάνο επίτευξης κάποιου σκοπού που χρειάζονται οι Δυτικοί για να ενεργήσουν. Η έννοια του «μεγάλου δημιουργού» στον Πλάτωνα, των «αιώνιων μορφών» και των «ιδανικών», αυτή δηλαδή η «πρωτόγονη νοοτροπία» όπως επίσης και ο «σκοπός» του Αριστοτέλη, που όπως φαίνεται και στον Πλάτωνα, μια ζωή χωρίς σκοπό δεν αξίζει να τη ζει κανείς: «ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ»²⁶, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία του μοτίβου θεωρίας-πρακτικής. Οι Δυτικοί υιοθέτησαν τη θεωρία ότι οι πράξεις μας οφείλουν να έχουν κάποιον απώτερο σκοπό, ο οποίος με τη σειρά του θα αποτελεί μέσο για την επίτευξη κάποιου ανώτερου ιδανικού. Η τάση των Δυτικών να επεκτείνουμε αυτό το θεωρητικό μοντέλο στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα, δημιούργησε αμφιβολίες ως προς την πρακτική εφαρμογή και αξιοποίηση αυτού του μοντέλου. Το μοντέλο αυτό κρίνεται από τον φιλόσοφο ως «μη αποδοτικό», σε θέματα ανθρώπινης συμπεριφοράς, ενώ υπογραμμίζει πως όπως η σχέση μας με τα «ιδανικά» και τις «ανώτερες ιδέες» που βρίσκονται «έξω από αυτόν τον κόσμο» μοιάζει απόμακρη και δυσπρόσιτη, έτσι ακριβώς και η δράση μας που προσπαθεί να μείνει απόλυτα πιστή σε κάποιο προσχεδιασμένο πλάνο είναι αναπόφευκτο πως θα παρουσιάσει ασυνέπειες.

Ο φιλόσοφος διερευνά την έννοια της «σύνεσης» ως μια ενδιαφέρουσα προσθήκη στο κλειστό σύστημα της θεωρίας και πρακτικής. Η φρόνηση, η δυνατότητα δηλαδή του ανθρώπου να σκέφτεται για το τι είναι καλό και ωφέλιμο και να κρίνει με βάση τη δεδομένη στιγμή και τις συγκυρίες, είναι αυτό που κυριαρχεί και στην ανατολική σκέψη με την έννοια του «επάγρυπνου νου». Βέβαια, εδώ ο Ζουλιέν θα διατυπώσει το ερώτημα πώς ορίζεται η «σύνεση» και θα παρουσιάσει τις αμφιβολίες του για το αν υπάρχει κάποιο πρότυπο φρόνιμου και συνετού

²⁶ Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, 38β

ανθρώπου με το οποίο μπορούν να έχουν ως μέτρο οι άνθρωποι για να συγκριθούν μαζί του. Στα *Ηθικά Νικομάχεια* ο Αριστοτέλης συσχετίζει την διανοητική αρετή της φρόνησης με το ωφέλιμο για την πόλη, με το κοινό καλό και όχι δηλαδή με το προσωπικό όφελος²⁷:

Ἡ δὲ φρόνησις περὶ τὰ ἀνθρώπινα καὶ περὶ ὧν ἔστι βουλευέσασθαι· τοῦ γὰρ φρονίμου μάλιστα τοῦτ' ἔργον εἶναι φαμεν, τὸ εὖ βουλευέσθαι, βουλευέται δ' οὐδείς περὶ τῶν ἀδυνάτων ἄλλως ἔχειν, οὐδ' ὅσων μὴ τέλος τι ἔστι, καὶ τοῦτο πρακτὸν ἀγαθόν.

Αν και σε αυτήν την περίπτωση, περισσότερο ταιριάζει ο όρος «οξυδέρκεια» η οποία σχετίζεται με την αποτελεσματικότητα των μέσων που θα χρησιμοποιηθούν, ενώ η «φρόνηση» παραπέμπει περισσότερο στο «συνετό» και ωφέλιμο αποτέλεσμα. Το χαρακτηριστικό παράδειγμα του πολυμήχανου Οδυσσέα μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τη δύναμη της αξιοποίησης των περιστάσεων και των αλλαγών που μπορεί να αναμετρηθούν ακόμα και τον αντίπαλο που υπερτερεί καθαρά σε αριθμητική ή σωματική δύναμη. Στην περίπτωση της θεάς Αθηνάς και της Μήδειας, η οξυδέρκεια σχετίζεται περισσότερο με τις μηχανορραφίες και κατά συνέπεια, η αποτελεσματικότητα φαίνεται να έχει άμεση σχέση με τη χρήση του λόγου και του μύθου. Βέβαια, η ευφυΐα εδώ φαίνεται πως διαφεύγει της σκέψης αυτής καθαυτής, μια ευφυΐα και ένας τρόπος σκέψης που δεν υιοθετήθηκε από τους επιστήμονες της Δύσης και δεν αναλύθηκε επαρκώς σε θεωρητικό επίπεδο.

Όταν ζητήθηκε από τον Κλαούζεβιτς να αναλύσει τη φιλοσοφία της στρατηγικής και της στρατιωτικής τακτικής με απώτερο σκοπό να θεωρητικοποιηθεί από τους Δυτικούς η αποτελεσματικότητα στον πόλεμο, εκείνος κατέληξε αυστηρά ότι κάτι τέτοιο παράγει «καθαρά γεωμετρικά αποτελέσματα που δεν έχουν καμία απολύτως αξία». Η λύση που βρήκε ήταν το να μελετήσει από τη μία την ιδανική και αλάνθαστη στρατηγική και από την άλλη την πραγματική συνθήκη διεξαγωγής του πολέμου, δημιουργώντας το έδαφος για να έρθει στην επιφάνεια ένα πολύ σημαντικό φιλοσοφικό ερώτημα, το ζήτημα της φύσης των ευνοϊκών συνθηκών που εμποδίζουν την υλοποίηση του «τέλειου» στρατηγικού σχεδίου. Σύμφωνα με τη φύση της συνεχούς εναλλαγής των πραγμάτων, που κληρονομήσαμε από τον Ηράκλειτο και τον Επίκουρο²⁸,

²⁷ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, τόμος 1ος: Βιβλία Α-Δ. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006, 1141a-1141b

²⁸ Επίκουρος, *Απόηχος της επικούρειας διδασκαλίας, Επιστολή προς Ηρόδοτον* 45, σελ. 73-74

Πρώτα, γύρω μας προς κάθε κατεύθυνση. Και από τις δύο πλευρές, πάνω και κάτω, το σύμπαν δεν είναι πεπερασμένο, όπως απέδειξα, η αλήθεια είναι προφανής και ακόμα αυτό αναδύεται από την ίδια τη φύση του κενού. Αφού λοιπόν υπάρχει χώρος χωρίς όρια προς κάθε κατεύθυνση και αφού αναρίθμητα σπέρματα στο μη-μετρήσιμο σύμπαν στροβιλίζονται με μύριους τρόπους αιώνια [...] αφού αυτός ο κόσμος είναι έργο της φύσης και τα ίδια τα σπέρματα με δική τους συμφωνία αλληλοχτυπιούνται αυθόρμητα, χτυπιούνται με κάθε τρόπο απρόσεκτα, άσκοπα, χωρίς πρόθεση, μέχρι που αυτά συνδυασμένα ξαφνικά πέφτουν μαζί [...].

ο φιλόσοφος καταλήγει στο ότι η μόνη μέθοδος που μπορεί να φανεί χρήσιμη είναι αυτή των πιθανοτήτων, η οποία μας υποδεικνύει την τακτική έκθεση σε παρόμοιες καταστάσεις στις οποίες κρίνεται αναγκαία η κρίση μας. Με αυτόν τον τρόπο το μυαλό καλλιεργεί τη στρατηγική και υπάρχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να δράσει κατά παρόμοιο τρόπο στο μέλλον. Το παράδειγμα του Κλαούζεβιτς μας αποδεικνύει λοιπόν ότι κανένα θεωρητικό σχέδιο πολέμου δεν μπορεί να μείνει ανεπηρέαστο από τα αμέτρητα δευτερογενή απρόοπτα που παρουσιάζονται και πως δεν μπορούν ποτέ να συνυπολογιστούν όλα προσεκτικά στα χαρτιά.

5.3 Εμπιστοσύνη στη φυσική τάση των πραγμάτων

Στρέφοντας την έρευνά μας προς τον ανατολικό τρόπο σκέψης θα παρατηρήσουμε πως ο κόσμος των «ιδανικών», των αρχέτυπων και του «τέλειου Δημιουργού» δεν υφίσταται. Μελετώντας τη φιλοσοφία του «Ζεν» και εξετάζοντας την κινεζική παράδοση από την οποία προκύπτει, θα διαπιστώσουμε ότι η πραγματικότητα ορίζεται ως μία συνεχής διαδικασία που πηγάζει καθαρά από την αλληλεπίδραση των διαφόρων παραγόντων που την συνδιαδραματίζουν. Ακόμη και οι παράγοντες που είναι αντίθετοι μεταξύ τους, ταυτόχρονα είναι και αλληλοσυμπληρούμενοι με χαρακτηριστικό το παράδειγμα του διάσημου γιν και γιανγκ, που συμβολίζει ακριβώς αυτή την αλληλοδιαδοχή των αντιθέτων και τη δυαδικότητα που υπάρχει στα πράγματα. Η τάξη στα πράγματα είναι αποτέλεσμα κατά τον ανατολικό τρόπο σκέψης, του «Τάο» (道, dao), της φυσικής ροπής που έχουν δηλαδή τα πράγματα να αλλάζουν και να κινούνται διαρκώς. Το κυκλικό σχήμα του συμβόλου του Γιν και του Γιανγκ (陰 ή 陽 στα Μανδαρινικά: yīn = θηλυκό, αρνητικό στοιχείο, σκιά και 陽 ή 陽 στα Μανδαρινικά: yáng = αρσενικό, θετικό πρόσημο, ήλιος) αντιπροσωπεύει την περιστροφή της γης γύρω από τον ήλιο και την αλλαγή των εποχών που

συμβαίνει με φυσικό τρόπο χωρίς να χρειάζεται η μεσολάβηση κάποιου σχεδίου. Ειδικότερα, το Γιν και το Γιανγκ θεωρούνται συμπληρωματικές, παρά αντιτιθέμενες δυνάμεις που αλληλοεπιδρούν για να σχηματίσουν ένα δυναμικό σύστημα, στο οποίο το σύνολο είναι σπουδαιότερο από τα επιμέρους κομμάτια.

Εικόνα 3: Το σύμβολο του Γιν-Γιανγκ

Οι φιλόσοφοι της Ανατολής δεν ακολούθησαν ποτέ μια στοχαστική δραστηριότητα που αποτελεί καθαρή γνώση (θεωρεῖν), που κατέχει αυτοσκοπό, ή που η ίδια αντιπροσώπευε το υπέρτατο τέλος (εὐτυχία) και είναι ασύνδετη με την πραγματικότητα. Η φιλοσοφία του «Ζεν» δεν επιβάλλει κάποιο σχέδιο στον κόσμο, αντίθετα συγκεντρώνει την προσοχή της στη φυσική πορεία των εμπλεκόμενων πραγμάτων και των επερχόμενων συγκυριών προκειμένου να εντοπιστεί η συνοχή, αν υπάρχει, και ο τρόπος με τον οποίο όλες οι διαδικασίες εξελίσσονται. Με άλλα λόγια, η φιλοσοφία του «Ζεν» μελετά τις εγγενείς δυνατότητες μιας κατάστασης. Η έννοια του δυναμικού της κατάστασης μπορεί να αναπαρασταθεί από την εικόνα ενός ορεινού ρέματος που η ορμή του είναι αρκετά δυνατή για να παρασύρει μαζί του ογκόλιθους, και πάντοτε ελλοχεύει ο κίνδυνος, το ρέμα να τους εκτοξεύσει. Χάρη στην καθοδική του πορεία και το στενό του κανάλι (που προκύπτουν από τη διαμόρφωση του ορεινού τοπίου), η κατάσταση είναι η ίδια η πηγή ενός αποτελέσματος (το ορμητικό ρεύμα λέγεται ότι «αποκτά μια δυνατότητα», «να κάνει τα πράγματα να συμβούν»). Μόλις εντόπισαν αυτό το δυναμικό, οι Κινέζοι στρατηγοί φρόντισαν να αξιοποιήσουν τις παραμέτρους του στο έπακρο.²⁹

Πρώτα θα πρέπει να επιτεθείς σε αυτό που αγαπούν περισσότερο - μην προκαθορίζεις την ώρα της μάχης. Να βολιδοσκοπείς και να αντιδράς στις κινήσεις του εχθρού έτσι ώστε να

²⁹ Σουν Τζου, *Η τέχνη του πολέμου*, Λαβύρινθος, Φεβρουάριος 2021, Τα εννέα είδη εδάφους, σελ.111

καθορίσεις τη στρατηγική σου για τη μάχη.

Και αυτές οι συνθήκες θέτουν υπό αμφισβήτηση αυτό που μπορεί να οριστεί ως αποτελεσματικότητα με την έννοια του δυναμικού ανθρώπινου παράγοντα που ενεργεί. Επομένως, για τους Κινέζους στοχαστές αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία δεν είναι πλέον τόσο πολύ αυτό που εμείς οι ίδιοι, χάρη στις προσπάθειές μας, έχουμε επενδύσει στην κατάσταση που επιβάλλεται στον κόσμο, αλλά μάλλον στην αντικειμενική προετοιμασία που προκύπτει από την κατάσταση: αυτό δηλαδή που μπορεί να εκμεταλλευτεί κανείς δεδομένης της παρούσας κατάστασης. Ο Ζουλιέν υποστηρίζει λοιπόν, ακολουθώντας την ανατολική φιλοσοφία, πως το εγγενές δυναμικό μιας συνθήκης είναι από μόνο του δυνατό να προσδιορίσει την επιτυχία.

Στη συνέχεια, ο συγγραφέας υπογραμμίζει το θάρρος και τη δειλία ως τις δύο βασικές παραμέτρους που εν δυνάμει μπορούν να επηρεάσουν το δυναμικό μιας κατάστασης. Το θάρρος βέβαια δεν είναι κάτι που μπορεί κανείς να επιβάλλει ή να ζητήσει από κάποιον. Στην περίπτωση μιας πολεμικής σύγκρουσης, για παράδειγμα, οι στρατιώτες της Ανατολής, γνωρίζοντας ότι το θάρρος δεν είναι μια εγγενής αρετή, τοποθετούν τα στρατεύματά τους σε μια επικίνδυνη κατάσταση στην οποία αναγκάζονται, παρά τους εαυτούς τους, να πολεμήσουν γενναία.

Πρώτα υψώνω, κατόπιν αφαιρώ τη σκάλα. Βρίσκεστε στρυμωγμένοι, σφηνωμένοι, μαγκωμένοι, στη θέση της ανδρείας.[...] Ο Μακιαβέλλι σημειώνει ότι κάποτε ο Καίσαρας είχε περικυκλώσει τόσο τέλεια τους Γερμανούς, ώστε διαπίστωσε ότι τους είχε οδηγήσει σε έναν τέτοιο εκνευρισμό, σε κατάσταση τέτοιας αρειμάνιας φρενίτιδας, που ήταν προτιμότερο να τους ανοίξει μια οδό διαφυγής και να τους επιτεθεί στη συνέχεια, παρά να τους καταστήσει τόσο ανδρείους.³⁰

Για να επιτύχουν όμως, θα πρέπει παράλληλα να δράσουν και στην κατάλληλη συγκυρία, όταν για παράδειγμα ο αντίπαλος παρουσιάζει έλλειψη σε εφόδια ή νερό.

Αν δεν έχει για σένα κάποιο πλεονέκτημα, μην κινείσαι. Αν δεν μπορείς να πετύχεις τους στόχους σου, μην παρατάσεις τον στρατό. [...] Όταν είναι πλεονεκτικό, κινήσου. Όταν δεν είναι πλεονεκτικό, σταμάτα εκεί που βρίσκεσαι. Ο θυμός μπορεί να μετατραπεί σε ευτυχία και η ενόχληση σε ικανοποίηση, αλλά ένα νικημένο κράτος δεν ξαναανιώνει, ούτε και οι νεκροί μπορούν να επιστρέψουν στη ζωή.³¹

³⁰ Φρανσουά Ζουλιέν, *Εγκώμιο της απραξίας*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2020, Περί ανδρείας, σελ.43-44

³¹ Σουν Τζου, *Η τέχνη του πολέμου*, Λαβύρινθος, Φεβρουάριος 2021, Εμπρηστικές επιθέσεις, σελ.115

Στο σημείο αυτό, ο Ζουλιέν τονίζει ότι η επιλογή της δράσης που χρήζει λιγότερης προσπάθειας είναι αυτή που μπορεί να αποδώσει και τους περισσότερους καρπούς, επισημαίνοντας τη σημασία του να σχεδιάζει κανείς τη δράση του αλλά με τη μορφή αξιολόγησης, με την έννοια μιας προκαταρκτικής εκτίμησης της κατάστασης.

Ο στρατηγικός σχεδιασμός με τη μορφή συνεχούς αξιολόγησης, για παράδειγμα στα πλαίσια του πολέμου, θα πρέπει να λάβει υπόψη του πέντε κριτήρια, όπως αναλύει και ο Μακιαβέλι στο βιβλίο του *The art of war*, την ηθική των πολεμιστών, τις μετεωρολογικές συνθήκες (τον «ουρανό»), τις τοπογραφικές συνθήκες (τη «γη»), την κατάσταση όσων διοικούν, και το σύστημα οργάνωσης. Οι συνθήκες, δηλαδή, εξετάζονται μέσα από ένα νέο πρίσμα. Δεν αποτελούν τις συνθήκες που απλά μας περιβάλλουν (συνθήκη, circumstance - circum-stare) σαν ασήμαντες λεπτομέρειες ή περιτύλιγμα, αντίθετα ακριβώς μέσα από τις ίδιες τις συνθήκες είναι που το δυναμικό μιας κατάστασης μπορεί να αναπτυχθεί. Στις αρχαίες κινεζικές πραγματείες, όπως αναφέρει ο Ζουλιέν, οι Κινέζοι υποστηρίζουν πως εφόσον οι καταστάσεις είναι μεταβλητές, έτσι και οι συνθήκες μπορούν να προκύψουν και να εξεταστούν μόνο μέσα από το πρίσμα της συνεχούς προσαρμογής στις μεταβαλλόμενες επιδράσεις και επιρροές, τόσο ως προς το ηθικό όσο και το φυσικό επίπεδο, καθιστώντας σαφές πως οι συνθήκες δεν μπορούν να προκαθοριστούν. Στην ανατολική σκέψη, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει πως ο πόλεμος θεωρείται απολύτως φυσικός από την άποψη της αλληλεπίδρασης και της πολικότητας. Ταυτόχρονα, η σωστή στρατηγική, όταν αυτή στηρίζεται πάνω στην άποψη ότι κάθε κατάσταση αποτελεί «κάτι που ζει και αντιδρά» όπως αποτυπώνεται πιο παραστατικά από τον Καρλ φον Κλαούζεβιτς, είναι ανεπηρέαστη από τύχη, προστριβές και εμπόδια που μπορούν να παρουσιαστούν ξαφνικά στην πορεία, αφού κάθε στιγμή αποτελεί και μια νέα κατάσταση προς εξέταση.

Η ίδια στρατηγική που χρησιμοποιήθηκε στις πολεμικές συγκρούσεις επηρεασμένη από τη φιλοσοφία του «Ζεν», ακολουθήθηκε και κατά τη διπλωματία. Στην περίπτωση μιας πιθανής μελλοντικής συνεργασίας, ο εταίρος προσπαθεί να αφογκραστεί ό,τι αντιπαθεί ο μελλοντικός συνεργάτης του, το προσαρμόζει και το αποκλείει κάθε φορά από τις επιλογές του. Ταυτόχρονα, ό,τι φοβάται ο μελλοντικός συνεργάτης, ο εταίρος το «αποτρέπει» και ούτω καθεξής. Με αυτόν τον τρόπο, ο εταίρος προχωρά μπροστά μέσα σε ένα συνεχές είδος συναίνεσης κάτι που σταδιακά

μετατρέπει τον μελλοντικό συνεργάτη σε πιο αδύναμο και δίνει στον εταίρο-διπλωμάτη την υπεροχή επάνω στον αντίπαλό του. Κατ' αντιστοιχία, στις σχέσεις με τους άλλους, ειδικά στις σχέσεις εξουσίας, προάγονται πάντοτε οι «ανοιχτές» κινήσεις, που δεν υπόκεινται σε προγραμματισμό αλλά που είναι ευπροσάρμοστες και δεν ακολουθούν κάποια επιβαλλόμενη τακτική εκ των προτέρων. Με αυτόν τον τρόπο ένας διπλωμάτης μπορεί να αποκτήσει το μέτρο ελέγχου σε κάθε κρίσιμη ή μη, καμπή του έργου, της δράσης, της σύμπραξης ή της συνεργασίας «εκμεταλλεύομενος» τα εγγενή οφέλη μιας κατάστασης. Σε αυτό το σημείο μπορούμε να επιστρέψουμε στην εικόνα από στρογγυλές πέτρες που κυλούν προς τα κάτω από μια πλαγιά και στο συμπέρασμα ότι οι δυνατότητες που ενέχει μια κατάσταση, καθιστούν αδύνατο, τα πράγματα να εξελιχθούν διαφορετικά, από το εύρος που τους δίνουν οι εγγενείς δυνατότητες.

Στη διπλωματία, απλώς όπως και στη στρατιωτική στρατηγική, η στρατηγική που θα διαμορφωθεί κατά την εξέλιξη μιας κατάστασης παράγει και την αντικειμενική συνθήκη που είναι εξίσου καθοριστική. Στο παράδειγμα της διακυβέρνησης, η τέχνη της έξυπνης στρατηγικής βρίσκεται απλά στο να κάνεις τους άλλους να ανταγωνίζονται για τη συντήρηση της θέσης του ηγέτη. Ο ηγέτης για να διατηρήσει τη θέση του δεν χρειάζεται απαραίτητα να είναι παρών με φυσική παρουσία, αλλά να εξασφαλίζει διαρκώς ότι οι εντολές που δίνει στους υφισταμένους του δεν θα αγνοηθούν. Στην περίπτωση της διακυβέρνησης, η δυναμική της κατάστασης λοιπόν μπορεί να επηρεαστεί από την υποταγή ή ανυπακοή των υπηκόων ενός ηγεμόνα κατά αναλογία με το θάρρος και τη δειλία που αντίστοιχα, μπορούν να επηρεάσουν τη δυναμική του εκάστοτε πολέμου. Και στις δύο βέβαια περιπτώσεις, η φιλοσοφία του «Ζεν» μας υποδεικνύει ότι οι εγγενείς ιδιότητες της κατάστασης έχουν μεγαλύτερη σημασία από τις ξεχωριστές ή συλλογικές προσπάθειες των ατόμων. Σημαντική είναι η παρατήρηση του Ζουλιέν για την ατομική πράξη:

Επιπλέον, επειδή είναι τοπική, στιγμιαία και παραπέμπει σε ένα Εγώ-υποκείμενο, η πράξη διαφοροποιείται από τη φυσική πορεία των πραγμάτων.[...] Οι Κινέζοι θα πουν: ολόκληρη η πραγματικότητα είναι στ' αλήθεια μια διαδοχή μεταμορφώσεων. Η πράξη ξεχωρίζει, λάμπει, φαίνεται. Όμως μονάχα η μεταμόρφωση είναι αληθινά πραγματική. Διότι η πράξη είναι, εντός της αδιάκοπης ροής των πραγμάτων, μια συρρίκνωση, πράγμα που δομικά την καταδικάζει να παραμείνει εφήμερη κι επιφανειακή.³²

³² Φρανσουά Ζουλιέν, *Εγκώμιο της απραξίας*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2020, Πράξη και μεταμόρφωση, σελ.74

5.4 Στόχος ή φυσική απόρροια

Ο ανατολικός τρόπος σκέψης κατά τον συγγραφέα, μας προτρέπει να κοιτάξουμε πέρα από τον προγραμματισμό της Δύσης, των στοχευμένων δράσεων που έχουν αποκλειστικά κάποιο τελικό σκοπό. Παραθέτοντας τα πορίσματα στα οποία είχε καταλήξει ο Πιερ Ομπένκ, ο φιλόσοφος εκείνος που μελέτησε σχολαστικά τον Αριστοτέλη, ο συγγραφέας προσπαθεί να ισχυροποιήσει τη θέση του υπέρ του δυναμικού της κατάστασης και εκφράζει το επιχείρημα ότι σε αντίθεση με τη μαθηματική αναστρεψιμότητα, που καθιστά εξίσου δυνατή την κίνηση είτε προς τα εμπρός είτε προς τα πίσω κατά μήκος μιας μαθηματικής ακολουθίας, η ανθρώπινη δράση λαμβάνει χώρα σε μη αναστρέψιμο χρόνο και, εφόσον αυτό δεν επαληθεύεται από την εμπειρία, η αιτιότητα των μέσων παραμένει υποθετική. Επιπλέον, ο Ομπένκ διαπιστώνει ότι σε ένα σχέδιο δράσης, υπάρχει πάντα ο κίνδυνος, μεταξύ των μέσων και του προβλεπόμενου σκοπού, απρόβλεπτα γεγονότα να παρέμβουν, εμποδίζοντας την υποτιθέμενη αποτελεσματικότητα των μέσων και καθιστώντας το τέλος ανέφικτο.

Αντίθετα, λαμβάνοντας υπόψη τη σχετική αυτονομία των μέσων vis-a.-vis, στο τέλος, υπάρχει επίσης ο κίνδυνος ότι, στην ανάπτυξη του σχεδίου αιτιολογικά, τα μέσα μπορεί να υπερβούν τον επιδιωκόμενο σκοπό. Το παράδειγμα στην συγκεκριμένη περίπτωση για να γίνει πιο κατανοητή η θέση του Ομπένκ για το «παρακείμενο ή παρασιτικό είδος αιτιότητας», μας το δίνει ο Αριστοτέλης, με τον γιατρό ο οποίος προτείνει μια θεραπεία στον ασθενή, με στόχο να τον θεραπεύσει αλλά τελικά, η θεραπεία σκοτώνει τον ασθενή.

Στη συνέχεια, ο Ζουλιέν τοποθετεί δύο ερωτήματα για να ισχυροποιήσει την άποψή του για την αναποτελεσματικότητα του πιστού και στρατηγικού σχεδιασμού της Δύσης. Ο συγγραφέας υπογραμμίζει πως πρέπει να εξεταστούν χωριστά: αφενός, το θέμα της ποιότητας του τέλους, το οποίο σε τελευταία ανάλυση είναι ηθικής τάξης και από την άλλη, το θέμα της αποτελεσματικότητας του μέσου, το οποίο είναι ηθικά ουδέτερο και μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως θέμα τεχνικής τάξης, όπως φαίνεται από τις τέχνες της ιατρικής και του πολέμου, ή ακόμα και από τη γυμναστική. Το ερώτημα, λοιπόν, για το αν είναι η κατάλληλη στιγμή, η ευκαιρία να πάει κανείς στον πόλεμο, δεν έχει να κάνει με τη γνώση του αποτελέσματος. Τη γνώση δηλαδή για το αν ο προβλεπόμενος πόλεμος είναι δίκαιος ή όχι. Ο Ζουλιέν παρατηρεί πως η έκβαση μιας πολεμικής συγκυρίας μπορεί να ευνοεί, το τέλος να είναι ωφέλιμο, αλλά τα μέσα για την επίτευξη του στόχου να μην είναι τα κατάλληλα, όπως και το αντίστροφο.

Εν όψει της απροσδιοριστίας των πραγμάτων, η συνειδητοποίηση του αν μία δράση είναι ωφέλιμη ή όχι δεν μπορεί να εξαλείψει όλους τους κινδύνους για να διαφυλαχτεί η επιτυχία της. Επομένως, ο Ζουλιέν προσθέτει στην άποψη του Κλαούζεβιτς, ότι η θεωρία πρέπει να προσπαθήσει να εξετάσει τη φύση των μέσων και των σκοπών, το ερώτημα για το αν στην πραγματικότητα μπορούμε να προσδιορίσουμε το ωφέλιμο και το καλό με ακρίβεια για κάθε περίπτωση. Στον αντίποδα της «προς το τέλος» στρατηγικής, η φιλοσοφία του «Ζεν» προτείνει το να μην υπάρχει κάποιο «στημένο τέλος», αναγνωρίζοντας την απόσταση που έχει από το να οριστεί κάτι ως ιδανικό, αλλά συνεχίζει να αξιοποιεί τα μέγιστα της κατάστασης όπως αυτή εκτυλίσσεται (καθοδηγούμενη απλά από το οποιοδήποτε κέρδος το οποίο σε κάθε στιγμή πρέπει να αποκτηθεί). Πιο συγκεκριμένα, το σύνολο της ανατολικής στρατηγικής συνίσταται στο να «επιτρέπεται», να μην εμποδίζεται δηλαδή η εξέλιξη μιας κατάστασης με τέτοιο τρόπο που τα αποτελέσματα να προκύπτουν προοδευτικά από μόνα τους και να έρχονται σε συμφωνία μεταξύ τους, χωρίς την επιλογή να μπορούν να αποφευχθούν. Εγκαταλείποντας τη λογική της κατασκευής μοντέλων (που βασίζεται σε κάποιο ιδανικό τέλος), ο φιλόσοφος Ζουλιέν μας προτρέπει να εξετάσουμε τη λογική της φυσικής διαδικασίας (η κατασκευή της επιθυμητής κατάστασης «ως αποτέλεσμα»).

Αντιτιθέμενος στη θεωρία του Κλαουσέβιτς για την ηθική εξέταση των μέσων που χρησιμοποιούνται, ο Ζουλιέν παρουσιάζει την προτεινόμενη τακτική σχετικά με τον πόλεμο, η οποία υποδεικνύει το να προστρέχει κανείς στο παρελθόν. Αντί να διεξάγουμε πόλεμο με κάποιο συγκεκριμένο στόχο, η σωστή στρατηγική είναι θέμα μάθησης από τους πολέμους του παρελθόντος. Στον στρατιωτικό τομέα, η «κριτική ματιά» καλλιεργείται από την «δοκιμή των μέσων που χρησιμοποιούνται» με τέτοιο τρόπο ώστε να εξεταστούν και να αξιολογηθούν. Στην πιθανότητα υιοθέτησης της μίας ή της άλλης στρατηγικής είναι σημαντικό να γνωρίζει κανείς εκ των προτέρων ποιες είναι οι επιπτώσεις που παράγονται με τα μέσα που υιοθετήθηκαν και εάν τα αποτελέσματα αυτά καθαυτά προορίζονταν από το άτομο που υιοθέτησε αυτά τα μέσα.

Βέβαια, σε αυτό το σημείο μπορεί να δημιουργηθεί κάποια σύγχυση εφόσον αρχικά, γίνεται σαφές ότι ένα μέσο δεν μπορεί ποτέ να απομονωθεί εντελώς από το πλαίσιο μέσα στο οποίο χρησιμοποιείται και επομένως δεν είναι ποτέ πλήρως αναλύσιμο, ούτε πλήρως αναγνωρίσιμο. Όπως κάθε αίτιο, όσο αμελητέο κι αν είναι, θα «επεκτείνει τα αποτελέσματά του μέχρι το τέλος της πολεμικής πράξης», τροποποιώντας το τελικό αποτέλεσμα, για κάποιους σε

μεγαλύτερο και για άλλους σε μικρότερο βαθμό, κατά αντιστοιχία, κάθε μέσο θα παράγει αποτελέσματα που θα επεκταθούν μέχρι την επίτευξη του τελικού στόχου.

Η πολυπλοκότητα των φαινομένων και η ιδιαιτερότητα των μέσων ενισχύεται με την έκθεση στις εξωτερικές επιδράσεις όπου σε αυτό το σημείο γίνεται αντιληπτό ότι τα πράγματα δεν είναι πλέον μετρήσιμα. Βέβαια, όταν τα μέσα ξεφεύγουν από τα πλαίσια της προτυπολογικής σκέψης και του ελεγχόμενου αποτελέσματος, έρχονται η «πρωτοβουλία», η «δημιουργικότητα» ή και η «επινόηση» που μπορούν να επηρεάσουν μία κατάσταση και να προσφέρουν νέες δυνατότητες στην έκβαση του αποτελέσματος. Με βάση την ανατολική σκέψη, τα μέσα δράσης που οραματίζονται οι άνθρωποι δεν είναι παρά εικασίες, αφού η σύνεση, η επιλογή μας προς τη σωστή επιλογή, που πρέπει να κατευθύνει τις δράσεις μας, μετατρέπεται από μόνη της σε μια ψευδαίσθηση. Οι άνθρωποι που ακολουθούν τη φιλοσοφία του «Ζεν», ξεκινούν, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως κάνοντας μια λεπτή αξιολόγηση των σχέσεων και των εξωτερικών δυνάμεων που επιδρούν στο εκάστοτε «παιχνίδι», όπως αποκαλούν συχνά το πρόβλημα και την κατάσταση που χρήζει σκέψεως ή στρατηγική δράσης. Η συνεχής αξιολόγηση είναι σε θέση να βοηθήσει το άτομο ώστε να μπορεί να αξιοποιήσει στο έπακρο τους ευνοϊκούς παράγοντες του «παιχνιδιού» που συνεπάγονται από μια κατάσταση, εκμεταλλευόμενος κάθε φορά τις συνθήκες, όποιες κι αν είναι, που συναντά.

Οι Κινέζοι στοχαστές, έχουν τονίσει τη «νομιμότητα του αναπόφευκτου αποτελέσματος». Για τους Δυτικούς τα μέσα είναι πάντα σχετικά τεχνητά, μια σκόπιμη κατασκευή που έχει σχεδιαστεί για να ασκούν πίεση στα πράγματα ώστε να επιφέρουν το επιθυμητό τέλος. Όταν οι δυνατότητες μιας κατάστασης έχουν αναπτυχθεί, μετατρέπονται σε κατάσταση ισχύος (με την ίδια έννοια όπως στην έκφραση «θέση ισχύος» που υπάρχει τόσο στον πόλεμο όσο και στην ηγεσία). Αντίθετα, στην Ανατολή, η φιλοσοφία του «Ζεν» μας προτρέπει να δούμε την κάθε κατάσταση ως τέτοια, που δεν μπορεί να είναι διαφορετική και χωρίς να το επιδιώξει κανείς το αποτέλεσμα να προκύπτει από τις συγκυρίες. Έχοντας γνώση για τις σχέσεις και τις δυνάμεις, για παράδειγμα του αντιπάλου και της δικής μου πολεμικής ομάδας σε μια πολεμική σύγκρουση, μπορώ να επιμείνω να μην συμμετάσχω στη μάχη μέχρι τη στιγμή που είμαι βέβαιος ότι το δυναμικό της κατάστασης λειτουργεί πλήρως υπέρ μου. Επομένως, όλη η στρατηγική εξαρτάται από μια συστηματική «νοήμουσα» λειτουργία και αξιολόγηση των πληροφοριών που αποκτά κανείς για τη δεδομένη χρονική στιγμή. Αυτή η ιδέα του «αναπόδραστου των διαδικασιών και

της επιτυχίας» για όποιον είναι σε θέση να επωφεληθεί από αυτό, επαναλαμβάνεται συνεχώς σε όλη την κινεζική σκέψη και τη φιλοσοφία του «Ζεν».

5.5 Πράξη ή μετασχηματισμός

Ο φιλόσοφος Ζουλιέν διατυπώνει το ερώτημα εάν υπάρχει κάτι που μπορεί να αποδοθεί στην πραγματικότητα σε ένα συγκεκριμένο μόνο άτομο και να αναγνωριστεί ως αποκλειστικά δική του/της πράξη. Οι στοχαστές της Ανατολής θα απαντούσαν αμέσως, πως όχι, εφόσον, όπως όλα τα πράγματα έτσι και η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί να ιδωθεί παρά ως μέρος μιας συνεχούς διαδικασίας. Σύμφωνα με τη φιλοσοφία του «Ζεν», τα πάντα είναι συνυφασμένα: η πορεία της φύσης και η πορεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς, το ανθρώπινο «Τάο», ο «δρόμος» και το «Τάο», ο «δρόμος» του κόσμου. Αυτό σημαίνει ότι ως προς τη δράση, συνεπάγονται δύο υποθέσεις: αρχικά ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά θεωρείται ως μια συγκεκριμένη ενέργεια («έργον», «πράξις», και εδώ πάλι συγκαταλέγεται και η τεχνική ως μοντέλο παραγωγής) και κατά δεύτερον ότι η δράση, που χρησιμεύει ως βασικό στοιχείο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, μπορεί να συλληφθεί ως μια οντότητα από μόνη της, την οποία κατ' επέκταση έχουμε τη δυνατότητα να την απομονώσουμε. Στην περίπτωση του πολέμου που διερευνήσαμε προηγουμένως, αν επιχειρήσουμε να ορίσουμε τη δράση από τη μεριά των Δυτικών θα λέγαμε ότι η στρατιωτική στρατηγική ορίζεται ως «σχέδιο», το οποίο αν και το ίδιο, σχετίζεται με έναν «στόχο», η βάση αυτής της στρατηγικής είναι η δράση, γιατί παρέχει «τα μέσα».

Στον πόλεμο, η δράση πηγάζει από ένα σχέδιο και οδηγεί σε έναν στόχο και υπάρχει η «δέσμευση» για να τηρηθεί η συγκεκριμένη πορεία της δράσης. Κατ' επέκταση, με βάση αυτό ακριβώς το «στοιχείο» είναι και που ο πόλεμος μπορεί να αναλυθεί. Οι «τακτικές» σχετίζονται με η χρήση των ενόπλων δυνάμεων κατά τη διάρκεια της εμπλοκής και η «στρατηγική» είναι η θεωρία που σχετίζεται με τη χρήση τέτοιων δεσμεύσεων προς την εξυπηρέτηση του τελικού στόχου του πολέμου. Με άλλα λόγια θα λέγαμε ότι, οι τακτικές σχετίζονται με τη «φόρμα» της δέσμευσης, ενώ η στρατηγική σχετίζεται με τη «σημασία» της πολεμικής σύγκρουσης. Ο Κλαούζεβιτς καταλήγει ότι με βάση την παραπάνω θεωρία, υπάρχει και ένας μόνο τρόπος για να δει κανείς τα πράγματα και αυτός μας υποδεικνύει την άποψη ότι το πιθανό αποτέλεσμα στον πόλεμο σχετίζεται με τον βαθμό «δέσμευσης» που παρουσιάζουν τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα στο προκαθορισμένο σχέδιο δράσης. Και η πιο καθοριστική «δέσμευση» για τον Κλαούζεβιτς

που υπάρχει κατά τη διεξαγωγή του πολέμου, είναι για τους Δυτικούς η καταστροφή του αντιπάλου.

Ο ανατολικός τρόπος σκέψης από την άλλη μεριά ενστερνίζεται την άποψη πως ο καλύτερος τρόπος δράσης στον πόλεμο είναι να κρατηθεί η αντίπαλη χώρα άθικτη. Η επιλογή της καταστροφής δεν είναι η καλύτερη δυνατή επιλογή. Έτσι, όσοι είναι ειδικοί στην τέχνη του πολέμου υπερνικούν τον εχθρικό στρατό χωρίς να εμπλακούν σε μάχη. Καταλαμβάνουν πόλεις χωρίς να επιτεθούν και να καταστρέψουν μια χώρα με παρατεταμένες επιχειρήσεις. Ο τρόπος για να κατακτήσεις τον κόσμο, σύμφωνα με τους Ανατολικούς στοχαστές, είναι πάντα «να τον κρατάς ανέπαφο» και κατ' αυτόν τον τρόπο, τα όπλα και οι εμπρησμοί δεν αμβλύνονται ενώ το κέρδος είναι πάντοτε συνολικό. Αντί να καταστρέψει κανείς τις δυνάμεις του εχθρού, είναι καλύτερα «να τους πάρει με το πλευρό του», να τους προσεταιριστεί. Προχωρώντας εις βάθος προς τα εδάφη του αντιπάλου, χωρίζοντάς τους από τις βάσεις τους, και αποκόβοντάς τους τις επικοινωνίες, είναι μερικοί από τους τρόπους με τους οποίους μπορεί κανείς να αναγκάσει τα εχθρικά στρατεύματα να παραδοθούν από μόνα τους. Το πλεονέκτημα σε αυτήν την τακτική είναι, όχι μόνο ότι καταλαμβάνει κανείς ανέπαφη την εχθρική χώρα, αλλά και ότι κρατάει και τα δικά του στρατεύματα ανέπαφα. Σίγουρα, όπως διαπιστώνει ο Ζουλιέν, η λύση αυτή μοιάζει πιο οικονομική και συμφέρουσα και για τις δύο αντίπαλες πλευρές.

Ο φιλόσοφος στη συνέχεια, μελετά τη σημασία της χρονικής διάρκειας του πολέμου και τονίζει το κομμάτι εκείνο του ανατολικού στοχασμού που εισάγει τη θεώρηση της «προοδευτικής διάρκειας» ενός μετασχηματισμού, στην πορεία του οποίου συσσωρεύεται το δυναμικό της κατάστασης. Με άλλα λόγια, αν οι Δυτικοί ορίζουν οτιδήποτε δεν αποτελεί πολεμική σύγκρουση, εμπρησμό ή ευρύτερα καταστροφή του αντιπάλου ως «αναστολή δράσης» ή διαφορετικά, «αδράνεια», οι Ανατολικοί φέρουν το αντεπιχείρημα ότι ο ενδιάμεσος χρόνος δεν είναι σε καμία περίπτωση «στείρος», ούτε αποτελεί «νεκρό χρόνο» στο πεδίο της μάχης. Ο Ζουλιέν αποσαφηνίζει την οπτική των Ανατολικών που υποστηρίζει ότι ο χρόνος επιτρέπει μια δυναμική εξέλιξη, χάρη στην οποία η σχέση των δυνάμεων μπορεί τελικά να κλίνει προς το όφελος της μίας ή της άλλης πλευράς. Οτιδήποτε δεν συνιστά άμεσα πολεμική δράση, αλλά «επιτρέπει το ξετύλιγμα της δράσης» μας παραπέμπει στην ευρύτερη κατανόηση της ανατολικής άποψης που υποστηρίζει ότι ο χρόνος δεν επιφέρει μια «αραίωση», αλλά μια «ωρίμανση». Η φιλοσοφία του «Zen» διατυπώνει την άποψη ότι το αποτέλεσμα δεν αραιώνεται αλλά, αντίθετα, αναπτύσσεται. Για να αναπτυχθεί η έμμεση αποτελεσματικότητα απαιτείται πολύς χρόνος. Οι Κινέζοι

στοχαστές, που αντιλήφθηκαν τον πόλεμο όχι ως δράση αλλά ως διαδικασία, μπορούν έτσι να μας διδάξουν, όπως υποστηρίζει ο Ζουλιέν, τη σημασία του να «αξιοποιεί κανείς σωστά τον χρόνο».

Εξετάζοντας τις απαρχές της λογοτεχνίας στη Δύση, με το έπος και την αφήγηση αξιομνημόνευτων πράξεων που μεγεθύνονταν ως κατορθώματα, αλλά και με την τραγωδία, στη συνέχεια, που πρόβαλε όλα αυτά τα επιτεύγματα επάνω στη σκηνή (αν και, όπως μας θυμίζει ο Αριστοτέλης, δεν υπήρχε ο όρος εκείνη την εποχή για εκείνους που ονομάζουμε σήμερα «χαρακτήρες», η συγκεκριμένη λειτουργία του θεάτρου ήταν να αναπαριστά τους άνδρες «εν δράση», πράττοντες), είμαστε σε θέση να εξετάσουμε τους ρυθμιστικούς παράγοντες της προτυπολογικής σκέψης της Δύσης. Στην Ανατολή, δεν κατασκευάστηκε ποτέ μια σπουδαία ιστορία για τη γένεση, ούτε οι στοχαστές ασχολήθηκαν με το να εξηγήσουν τη δημιουργία του κόσμου στα πλαίσια κάποιας δημιουργικής δράσης. Στην Κίνα, η ιστορία της Nǚwā (όπου nǚ: 女= θηλυκό και wā: 媧= ετυμολογικά συγγενεύει με το σαλιγκάρι, το βάτραχο, και το επίθετο αξιαγάπητος), της μητέρας θεάς/ φύσης που κατά την κινεζική μυθολογία, όπως μας εξιστορεί ο Ζουλιέν, έπλασε τον κόσμο από λάσπη, συγκεντρώνοντας όλα τα φυσικά στοιχεία (όπως φαίνεται και από την εικόνα 4, συγκεντρώνοντας τον άνεμο, το νερό, τη φωτιά και το χώμα, κρατώντας στο χέρι της μια πυξίδα)³³.

Εικόνα 4: Σύγχρονη αναπαράσταση της θεότητας Nǚwā στο Πενάνγκ της Μαλαισίας

³³ Πηγή εικόνας: 065 Nu Wa Niang Niang, Investiture of the Gods at Ping Sien Si, Pasir Panjang, Perak, Malaysia <https://www.flickr.com/photos/anandajoti/16140351273/>

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι η δημιουργία της ανθρωπότητας, κατά την Ανατολή, και η δημιουργία μορφών από λάσπη δεν τροφοδότησε ποτέ καμία σημαντική γραμμή κινεζικής σκέψης ούτε υπάρχει κανένα ίχνος από το αντίστοιχο δυτικό έπος, στην κινεζική αρχαιότητα, ούτε αναπτύχθηκε αντίστοιχα το είδος του θεάτρου που ακολούθησε το έπος στη Δύση. Η απουσία της λατρεία της δράσης -είτε αυτή είναι ηρωική είτε τραγική- καθώς επίσης και η απουσία της ερμηνείας της πραγματικότητας με όρους δράσης, αξίζει να ληφθούν υπόψη όταν πρόκειται να διερευνηθεί η πηγή των ανατολικών αναπαραστάσεων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ζουλιέν:

Θα δούμε επανειλημμένα ότι στην Κίνα η αποτελεσματικότητα είναι αποδοτική μέσω της προσαρμογής³⁴

και γίνεται κατανοητό και από την απεικόνιση της θεότητας Nǚwā, που εξετάσαμε προηγουμένως, ότι η πραγματικότητα ερμηνεύεται ως μιας διαδικασίας συνεχούς μεταμόρφωσης - όλα τα φυσικά στοιχεία λειτούργησαν συμπληρωματικά, για να σχηματίσουν ένα δυναμικό σύστημα αλλαγής και να πραγματοποιηθεί η γένεση.

Ο διαχωρισμός μεταξύ ενεργητικού - παθητικού και το ερώτημα του αν τελικά επιλέγουμε να δράσουμε ή αν η επιλογή προκύπτει στον άνθρωπο ως αποτέλεσμα κάποιου είδους «βίας» που μας επιβάλλεται, μας δυσκολεύει να κατανοήσουμε τον ανατολικό ορισμό της «επιλογής», η οποία, κατά τη φιλοσοφία του «Ζεν» δεν είναι ούτε αποκλειστικά δική μας αλλά ούτε μας επιβάλλεται. Μάλλον, όπως διατυπώνει ο Ζουλιέν περισσότερο «περνά από μας», δίνοντάς μας περισσότερα επιχειρήματα υπέρ του δυναμικού της διαδικασίας. Η πραγματικότητα έχει μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, χωρίς να είναι εξαναγκασμένη να κινείται προς αυτήν, όπως στη φύση ένα φυτό μεγαλώνει ή ένα ποτάμι συνεχώς κινείται χωρίς να υπάρχει καμία επιλογή ή αντίσταση στη διαδικασία. Έτσι και η μεταμόρφωση, η αλλαγή μιας κατάστασης παρομοιάζεται από τους ανατολικούς φιλοσόφους με τον άρατο άνεμο. Η επιρροή του ατόμου, που εκδηλώνεται σε κάθε πτυχή των συναισθημάτων του και της συμπεριφοράς του, καθώς παίρνει τον ίδιο προσανατολισμό με τον άνεμο, ποτέ δεν γίνεται κατανοητή με συγκεκριμένο τρόπο και είναι αδύνατο να προσδιοριστεί - όπως ακριβώς και η κατεύθυνση του ανέμου.

³⁴ Francois Jullien, *A treatise on efficacy between western and chinese thinking*, University of Hawai'i Press, 2004, σελ. 51, από το πρωτότυπο κείμενο: As we shall see repeatedly, in China efficacy is effective through adaptation.

5.6 Η σημασία της ευκαιρίας

Το σχήμα του «σκοπού και της δράσης», κατά τον Αριστοτέλη, που εξετάσαμε στις προηγούμενες ενότητες μοιάζει πιο ολοκληρωμένο εάν προσθέσουμε την έννοια της «ευκαιρίας». Επομένως, καταλήγουμε στο σχήμα «σκοπός - δράση - ευκαιρία». Ο Ζουλιέν εισάγει σε αυτό το σημείο την έννοια της «ευκαιρίας» με την έννοια του «καιρού» που φαίνεται να είναι συνυφασμένη με τον ορισμό της «δράσης» και την έννοια της «κατάλληλης στιγμής για να απελευθερώσει τον μηχανισμό της».³⁵ Με άλλα λόγια, τη στιγμή που η κατάσταση μοιάζει να φτάνει στο αποκορύφωμα όλων των δυνατοτήτων της, αποκτά σταδιακά και το άτομο τη δυνατότητα να εξάγει τη μεγαλύτερη αποδοτικότητα από αυτό. Για τους Ανατολικούς, λοιπόν, μια ευκαιρία είναι απλώς το τελικό αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας που έχει προετοιμαστεί καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της πορείας, ενώ βλέπουμε ότι στη Δύση η ευκαιρία εντοπίζεται κατά τη διάρκεια αλλά και κατά το τέλος μιας κατάστασης (με την επίτευξη του προσδοκώμενου στόχου).

Ο φιλόσοφος Ζουλιέν χρησιμοποιεί το παράδειγμα του αρπακτικού πουλιού που εξετάζει τις συνθήκες για να βρει την κατάλληλη στιγμή και να επιτεθεί στο θύμα του. Μέσα από αυτό το παράδειγμα είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε καλύτερα την τοποθέτηση των Ανατολικών που υποστηρίζει ότι οι δυνατότητες μιας κατάστασης που μοιάζουν να παρουσιάζονται ξαφνικά ως ευκαιρία, έχουν ανιχνευθεί σε ένα προγενέστερο χρόνο και διαφορετικά στοιχεία έχουν συντελέσει στην προγενέστερη διαμόρφωση αυτής της ευκαιρίας. Αντίθετα με την πεποίθηση ότι η ευκαιρία παρουσιάζεται ξαφνικά και φευγαλέα, ένα αρπακτικό πουλί είναι σε θέση να παρακολουθεί κάθε βήμα της ανάπτυξης της κατάστασης σε σχέση με το ενδεχόμενο θύμα του και είναι βέβαιο για την ευκαιρία και έτοιμο να χτυπήσει την κατάλληλη στιγμή.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι κατά τη φιλοσοφία του «Ζεν», η ευκαιρία σε κρίσιμες στιγμές είναι σημαντικό να προδιαγράφεται κατά το αρχικό στάδιο. Όταν μια συγκεκριμένη τάση που θα είναι καθοριστική αρχίζει να διακρίνεται, το σημείο παρατήρησης οφείλει να μετατοπίζεται προς το πιο πρώιμο, σχεδόν ανεπαίσθητο στάδιο (αυτό της «αρχής»). Η στιγμή που είναι κρίσιμη δεν συνδέεται με το θέαμα, το θεαματικό, όπως στην περίπτωση του αρχαίου ελληνικού δράματος, αλλά με τον μεγαλύτερο βαθμό διακριτικότητας. Η κρίση δηλαδή

³⁵ Francois Jullien, *A treatise on efficacy between western and chinese thinking*, University of Hawai'i Press, 2004, σελ.65, από το πρωτότυπο κείμενο κατά τον Monique Trede: "the potential of the situation can be likened to the bending of the cross-bow and the opportune moment to release the mechanism."

εμφανίζεται σταδιακά, με τρόπους που δύσκολα μπορεί κανείς να ξεχωρίσει. Και αν αυτή η στιγμή δεν μπορεί να εντοπιστεί, αν με άλλα λόγια οι κρίσιμοι παράγοντες δεν μπορέσουν να γίνουν αντιληπτοί, δεν θα υπάρχει η δυνατότητα πρόβλεψης και διαχείρισης των επακόλουθων εξελίξεων και επομένως, η κρίση μας ως προς την κατάσταση μπορεί να αλλοιωθεί.

Για να μπορέσει κανείς να εκμεταλλευτεί εξολοκλήρου μια ευκαιρία, κατά τους Ανατολικούς, αυτό θα πρέπει να γίνει, από το αρχικό στάδιο που θα εμφανιστεί η εκάστοτε κρίσιμη στιγμή, γιατί σε αυτό ακριβώς το στάδιο εμφανίζεται και η ευκαιρία. Κατά τον Ιπποκράτη, ο φιλόσοφος Ζουλιέν υπογραμμίζει ότι κατ' αντιστοιχία στο παράδειγμα της Ιατρικής επιστήμης, η κρίση για μια κατάσταση μπορεί να επέλθει τη στιγμή που η ασθένεια, η «κρίσιμη στιγμή» δηλαδή, μπορεί να οριστεί και να κριθεί ως τέτοια. Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο Ιπποκράτης για την Ιατρική³⁶:

Ὅστις δε ταῦτα ἀποβαλὼν καὶ ἀποδοκιμάσας πάντα, ἐτέρη ὁδῶ καὶ ἐτέρῳ σχήματι ἐπιχειρεῖ ζητεῖν, καὶ φησὶ τι ἐξευρηκέναι, ἐξηπάτηται καὶ ἐξαπατάται. Ἀδύνατος γὰρ. Διὰς δε ἀνάγκας ἀδύνατον, ἐγὼ πειρήσομαι ἐπιδειξάι, λέγων καὶ ἐπιδεικνύων τὴν τέχνην ὅτι ἔστιν. Ἐκ δὲ τούτου καταφανές ἐστὶ ἀδύνατα εὐὐτα ἄλλως πῶς τούτων εὐρίσκεσθαι. Μάλιστα δὲ μοι δοκεῖ περὶ ταύτην δεῖν λέγοντα τῆς τέχνης γνωστὰ λέγειν τοῖσι δημότησι.

Ο Ζουλιέν συνεχίζει παραθέτοντας τη φιλοσοφική θεώρηση της ευκαιρίας για τους αρχαίους Έλληνες. Από τον ιστορικό Θουκυδίδη, είμαστε σε θέση να αποτυπώσουμε τους συλλογισμούς που ακολουθούσαν οι αρχαίοι Έλληνες, χρησιμοποιώντας κατά κύριο λόγο την αρετή της πρόνοιας, επεξεργάζονταν τους πλέον προφανείς αλλά και τους λιγότερο εμφανείς παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν μια κατάσταση και να οδηγήσουν σε κρίση ή ευκαιρία. Οι παράγοντες αυτοί περιλάμβαναν κατά κύριο λόγο, μελέτη για την κατανόηση των ψυχολογικών συνθηκών, των υπαρχόντων στρατηγικών και σχεδίων και των πολιτικών αρχών που εμπλέκονται, με στόχο την ακριβέστερη δυνατή εκτίμηση της κατάστασης.

³⁶ Ιπποκράτης, *Hippocrates Vol. I*, Περί Αρχαίας Ιατρικής, William Heinemann, Harvard University Press, σελ. 91 κείμενο από μετάφραση στα Αγγλικά: «But anyone who, casting aside and rejecting all these means, attempts to conduct research in any other way or after another fashion, and asserts that he has found out anything, is and has been the victim of deception. His assertion is impossible; the causes of its impossibility I will endeavour to expound by a statement and exposition of what the art is. In this way it will be manifest that by any other means discoveries are impossible».

Στη φιλοσοφία του «Ζεν» όμως, για να αρχίσει να διαφαίνεται η ευκαιρία θα πρέπει κανείς να είναι σε θέση να διακρίνει την τάση που δημιουργείται προτού εμφανιστεί. Για να γίνει κατανοητό, ο Φρανσουά Ζουλιέν αντιπαραβάλλει τον τρόπο που μπορούμε να διακρίνουμε την εμφάνιση μιας τάσης με τον τρόπο που δημιουργείται μια σχισμή. Συγκεκριμένα, ο φιλόσοφος περιγράφει πως αρχικά, δημιουργείται μια μικρή ρωγμή, στη συνέχεια, εμφανίζεται το κενό και τελικά, έχουμε την μετατροπή του κενού σε σχισμή. Το παράδειγμα αυτό μας επιτρέπει να αντιληφθούμε καλύτερα τον τρόπο με τον οποίο μπορούμε να προβλέψουμε μια ευκαιρία ή μια κρίσιμη κατάσταση, εφόσον αυτή υπονοείται ήδη από ένα προγενέστερο στάδιο και οι συνθήκες είναι παρατηρήσιμες.

Λαμβάνοντας υπόψη το παράδειγμα της διπλωματίας, ο τρόπος για να προδιαγραφεί η τάση μιας κατάστασης είναι να παρακολουθεί κανείς τα σφάλματα του αντιπάλου για να κάνει την επόμενη διπλωματική κίνηση και να αδράξει την ευκαιρία που παρουσιάζεται στη δεδομένη στιγμή. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται επίσης και στη σημασία της αναμονής, για το επιθυμητό αποτέλεσμα της πρόβλεψης. Στην ανατολική σκέψη, όταν η κατάσταση μοιάζει εντελώς δυσμενής, χωρίς να εμφανίζει κάποια ευνοϊκή δυναμική για το άτομο, η αναμονή κρίνεται η καλύτερη δυνατή επιλογή. Σύμφωνα με τη φιλοσοφία του «Ζεν», η ανανέωση είναι μια φυσική διαδικασία που έρχεται ανεμπόδιστα ενώ αντίστοιχα η κάθε διαδικασία είναι προκαθορισμένη να συνεχίζεται από μόνη της. Επομένως, η αναμονή επιτρέπει σε νέους παράγοντες να εμφανιστούν οι οποίοι θα είναι λιγότερο δυσμενείς αποζημιώνοντας τον πάσχοντα.

Οι διαφορές που παρουσιάζει ο ανατολικός και ο δυτικός τρόπος σκέψης ως προς την έννοια της «ευκαιρίας» προκύπτουν από τη διαφορετική αντίληψη γύρω από το θέμα του χρόνου. Οι αρχαίοι Έλληνες, ήδη από τον Αριστοτέλη, επιχείρησαν να αποδώσουν με λογικούς ορισμούς τη λέξη «χρόνος», τον διαίρεσαν σε τμήματα, σε χρονικά διαστήματα, που είναι αναλύσιμα, δηλαδή είναι ανοιχτά στη δράση και κατ' επέκταση στην ευκαιρία, ενώ εν δυνάμει δημιουργούν τυχαίες και ανεξέλεγκτες συνθήκες. Από την άλλη, οι πρώτοι στοχαστές της Κίνας φαίνεται πως αντιλαμβάνονται το χρόνο σαν μια εκτυλισσόμενη διαδικασία με την οποία συνεχώς ο άνθρωπος προσπαθεί να συμβαδίσει σε καθένα από τα στάδιά της, όπως αναφέρει ο Ζουλιέν.

Ευρύτερα, αντιμετωπίζοντας τον χρόνο σαν μια συνεχή ανανέωση που επηρεάζει την πραγματικότητα και δεν είναι ποτέ παρεκκλίνουσα, είμαστε σε θέση να εξετάσουμε πιο προσεκτικά το παρόν, «ανιχνεύοντας» την παρουσία «του κινδύνου ή της ευκαιρίας που ελλοχεύει η στιγμή», προτού εκδηλωθεί είτε το ένα είτε το άλλο και να διατηρούμε την

εμπιστοσύνη στο γεγονός ότι η απαραίτητη ισορροπία θα αποκατασταθεί, παρά τις όποιες εντάσεις ή δυσμενείς συνθήκες. Κατά συνέπεια, εάν το παρόν αντιμετωπίζεται ως μια συνεχής μετάβαση και ο κόσμος ως μια αέναη εναλλαγή, το «τέλος» μιας κατάστασης είναι ταυτόχρονα και μια «αρχή». Εγκαταλείποντας την κυκλική φορά του χρόνου και της περιοδικότητας που εισήγαγαν οι αρχαίοι Έλληνες, κατά τον Ζουλιέν, ο άνθρωπος είναι σε θέση να αντιληφθεί την κάθε ευκαιρία ως «μοναδική, χωρίς προηγούμενη ή μελλοντική πιθανή επανάληψη», ως έναν «αυτοσχεδιασμό» που συμβαίνει αποκλειστικά στη δεδομένη συνθήκη και δε θα μπορούσε να διδαχθεί ούτε να υλοποιηθεί ξανά ακριβώς με τον ίδιο τρόπο.

Στη συνέχεια, ο Ζουλιέν αναφέρει ότι, κατά τον ανατολικό στοχασμό, από το ένα άκρο βρίσκεται η αρχική σύμπτωση που είναι «καθοριστική» γιατί δημιουργεί τις πιθανότητες που μπορεί να προκύψουν και στο άλλο άκρο βρίσκεται η τελική υλοποίηση της ευκαιρίας στην οποία συγκεντρώνεται το εξής δυναμικό: της αρχικής σύμπτωσης και της τελικής ευκαιρίας, που προκύπτει από την πρώτη σύμπτωση, μεταξύ του οποίου παρεμβάλλεται ολόκληρη η διάρκεια της διαδικασίας, κατά την οποία μπορεί κανείς να επηρεάσει προς την επιθυμητή κατεύθυνση. Οι Δυτικοί, οι «μηχανικοί αυτοί των ευκαιριών», όπως χαρακτηριστικά τους αναφέρει ο Ζουλιέν, «παρασυρόμενοι» από τις κρίσεις και τις εκτιμήσεις τους, τόσο στον πόλεμο, όσο και στη διπλωματία αλλά και στην ιατρική παρουσιάζουν δυσκολία στο να αντιληφθούν τον τρόπο εξέλιξης της διαδικασίας, από το αρχικό ατύχημα που γίνεται σταδιακά μια «αναπόφευκτη συνέπεια».

Η παράλογη φύση της ευκαιρίας έχει οδηγήσει τους Δυτικούς στο συμπέρασμα ότι η επιτυχία όπως και οι στρατηγικές που οδηγούν στην αποτελεσματικότητα, είναι εξίσου παράλογες και δυσνόητες. Ο Ζουλιέν διατυπώνει τον ισχυρισμό ότι η δυσκολία αυτή να γίνει κατανοητή η έννοια της «ευκαιρίας» και της «τύχης», οδήγησαν στην επινόηση της Μυθολογίας, δημιουργώντας νέους συμβολισμούς και παρομοιώσεις που μπορούσαν να δώσουν ένα νέο νόημα στον παραλογισμό και σε ό,τι δεν ήταν ξεκάθαρο με μαθηματικούς συλλογισμούς. Η ανατολική σκέψη, συλλαμβάνοντας τον τυχαίο χαρακτήρα της «ευκαιρίας», αναγνωρίζει την αβεβαιότητα ως ένα αξιοθαύμαστο γεγονός. Κατά τη φιλοσοφία του «Ζεν» το «τυχαίο» και το «απροσδιόριστο», όταν δεν αντιμετωπίζεται ως αντικείμενο της επιστήμης, επιτρέπει την εκπλήρωση νέων φιλοδοξιών, ενεργοποιώντας το φαντασιακό και το δημιουργικό κομμάτι του ανθρώπου, το οποίο με τη σειρά του θα αποτελέσει πηγή αποτελεσματικότητας. Όταν η προσπάθεια που καταβάλλεται, λοιπόν, δεν αποτελεί «δαπάνη ενέργειας», ούτε πηγαίνει

«ενάντια στη ροή των πραγμάτων», αλλά αντίθετα, προκύπτει από το πάθος του ανθρώπου, κατά τον Ζουλιέν «ταιριάζει καλύτερα στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί, εκ φύσεως, το ανθρώπινο μυαλό».

5.7 Η αρχή της «μη-δράσης» και της «αποδέσμευσης»

Στο κεφάλαιο αυτό ο Ζουλιέν πραγματεύεται την αρχή της «μη-δράσης», που μας θυμίζει την ανάλυση του Ουάτς ως προς τα ποιήματα «Ζεν» και της βασικής αρχής του «βου-σιχ» που τα διέπουν, δηλαδή της αρχής του «τίποτα ιδιαίτερου», της απλότητας και της απουσίας επιδράσεων που αναλύσαμε στο τέταρτο κεφάλαιο. Ο Ζουλιέν τονίζει ότι οι Δυτικοί συχνά χρησιμοποιούν επιλεκτικά, κάποιες από τις αρχές της ανατολικής φιλοσοφίας, παρουσιάζοντάς τες με ένα μυστηριακό και εξωτικό τρόπο, που εξυπηρετεί στο να αντισταθμίσει τον μηχανογραφικό τρόπο σκέψης των Δυτικών. Ο δυτικός τρόπος σκέψης φαίνεται να συνδέει την αποτελεσματικότητα με την ενεργητική δράση και ως εκ τούτου τείνει να ερμηνεύει την ανατολική αρχή της «μη-δράσης» ως αντίθετη της ηρωικής δράσης, «αντι-ηρωική» ή και παθητική. Αντιθέτως, η αρχή της «μη-δράσης» υποδεικνύει για τους Ανατολικούς τον δρόμο προς την επιτυχία. Η «μη-ενεργητική δράση» κατά τον συγγραφέα, δεν αποκλείει την αποτελεσματικότητα, αφού ακόμα κι όταν επιλέγουμε να απέχουμε από τη δράση, (στην περίπτωση που κρίνουμε ότι τη δεδομένη χρονική στιγμή, είναι καλύτερο να μην προβούμε σε κάποια ενεργητική δράση) μπορούμε να πετύχουμε ευκολότερα αυτό που επιθυμούμε.

Για να γίνει κατανοητή η αρχή αυτή, ο συγγραφέας προτρέπει να αναλογιστούμε το πιο ολοκληρωμένο γνωμικό της Κίνας που αναφέρει «να μην κάνεις τίποτα και να μην αφήσεις τίποτα που να μην γίνει».³⁷ Μέσα από αυτήν την περιγραφή είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε ότι η αρχή της «μη-δράσης», από μόνη της, ενσαρκώνει μία φιλοδοξία. Ο λόγος για τον οποίο ένας κυβερνήτης πρέπει να βεβαιωθεί ότι οι υπήκοοί του «δεν τολμούν πλέον να δράσουν» είναι, όπως σημειώνει ο Ζουλιέν, γιατί η πρωτοβουλία μιας τέτοιας δράσης θα αναστάτωνε την «αυθόρμητη πορεία των πραγμάτων».

Ο φιλόσοφος Ζουλιέν εξηγεί ότι όταν επινοούμε σχέδια δράσης, με βάση τις επιθυμίες μας, καταλήγουμε να δεσμευόμαστε από τους επιδιωκόμενους στόχους μας και να μένουμε

³⁷ Francois Jullien, *A treatise on efficacy between western and chinese thinking*, University of Hawai'i Press, 2004, σελ. 85, από το πρωτότυπο κείμενο: "do nothing and let nothing be left undone" (LZ, sections 37, 48)

προσκολλημένοι στο πλάνο. Κατ' επέκταση η αρχική αυτή προσκόλληση παράλληλα προδιαγράφει και ότι τελικά θα χρειαστεί να απομακρυνθούμε από αυτήν, να «αφεθούμε», ούτως ώστε να μπορέσουμε να ακολουθήσουμε τη φυσική ροή των πραγμάτων. Με άλλα λόγια, ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι το να εκτελεί κανείς σχέδια δράσης αναπόφευκτα τον οδηγεί στο να κατευθύνει και τις ενέργειές του προς την επίτευξη του αρχικού πλάνου, αναγκάζοντας το άτομο να «αποκλείσει» από την πραγματικότητα οτιδήποτε είναι αταίριαστο ή αντίθετο με το συγκεκριμένο σχέδιό του. Οι ανατολικοί στοχαστές υποδεικνύουν να «αφήσουμε» την πραγματικότητα να εξελιχθεί όπως φυσικά θα συμβεί και όπως τελικά μας ταιριάζει κι εμάς, αφού όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο αρχαίο κινέζικο γνωμικό: «όποιος επιθυμεί να σώσει τον κόσμο είναι καταδικασμένος να αποτύχει». Σε αυτό το σημείο γίνεται αντιληπτό ότι ο άρρητος μετασχηματισμός παίρνει τη θέση της άμεσης δράσης, αφού όταν κάποιος «συγκρατείται» από το να αναλάβει δράση, επιτρέπει με αυτόν τον τρόπο στα πράγματα να εξελιχθούν.

Η έννοια της «αποδέσμευσης» προτρέπει το άτομο να απελευθερωθεί από τον άκαμπτο τρόπο σκέψης που προδικάζει ένα συγκεκριμένο πλάνο δράσης και τις περιορισμένες πτυχές που συνήθως συνεπάγεται από αυτό, επιτρέποντας με αυτόν τον τρόπο τη δραστηριότητα να προσχωρεί κάθε φορά στο μέγιστο των δυνατοτήτων της, ενώ ταυτόχρονα συγχωνεύεται με την πορεία των πραγμάτων αντί να την εμποδίζει. Κατά τη φιλοσοφία του «Ζεν» ενεργώντας με το να μην ενεργεί κανείς, καταστέλλεται κάθε πιθανότητα διαταραχής. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση που το άτομο δεν αναλαμβάνει δράση για να εφαρμόσει ένα προκαθορισμένο σχέδιο ούτε για να «εξαναγκάσει» ένα ζήτημα να επιλυθεί, αλλά ταυτόχρονα δεν μένει ανενεργό, είναι σε θέση να συμβαδίζει αδιάκοπα με την πραγματικότητα καθώς αυτή εκτυλίσσεται. Ο συγγραφέας τονίζει πως όταν η δράση δεν είναι συνώνυμη με τη δραστηριότητα, ο άνθρωπος είναι σε θέση να αντιληφθεί πως ο κόσμος δεν αποτελεί ένα αντικείμενο πάνω στο οποίο πρέπει να ενεργήσει, κι έτσι μπορεί γίνεται σταδιακά αναπόσπαστο και οργανικό μέρος του, ενεργώντας, χωρίς να προσκολλάται στην ενέργειά του αυτή.

Ο ανατολικός τρόπος σκέψης υποδεικνύει πως αυτό που ο άνθρωπος πρέπει να κάνει είναι να βοηθήσει την φυσική ανάπτυξη όλων των υπάρχοντων στοιχείων, με άλλα λόγια, να βοηθήσει ό,τι συμβαίνει φυσικά, ενθαρρύνοντας την προϋπάρχουσα ώθηση. Στο παράδειγμα ενός φυτού, γίνεται εύκολα κατανοητό ότι δεν μπορεί κανείς να εξαναγκάσει ένα φυτό να αναπτυχθεί, αλλά ούτε και να το παραμελήσει. Αυτό που πρέπει να κάνει είναι να απομακρύνει οτιδήποτε μπορεί

να εμποδίσει την ανάπτυξή του και να το αφήσει να μεγαλώσει. Η πράξη αυτή όμως θα πρέπει να είναι αμελητέα και δύσκολα ανιχνεύσιμη.

Με άλλα λόγια, το να δρα κανείς με βάση την αρετή «του έμφυτου» δεν έχει καμία σχέση με τις αντιθέσεις που μπορεί να φέρει η δράση που κατευθύνεται αποκλειστικά από την αρετή για παράδειγμα, της ηθικής. Η αρετή «του έμφυτου» είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια του αποτελεσματικού. Στα διάφορα ρεύματα της ανατολικής σκέψης η έννοια του να παραμένει κανείς αμέτοχος, ενεργώντας μέσω μιας δράσης που δεν εξαρτάται ούτε προσδοκά κάτι ως αντάλλαγμα (χωρίς άσκηση πίεσης), επιτρέπει στα πράγματα να εξελίσσονται (αλλά χωρίς άσκηση εξουσίας). Η δράση υπάρχει, «λειτουργεί», αλλά δεν είναι παρεμβατική. Ομοίως, όλα τα πράγματα που υπάρχουν και εξαρτώνται από αυτήν ακριβώς τη δράση για να προκύψουν, αρχίζουν να παίρνουν κατεύθυνση και να λειτουργούν χωρίς να υπάρχει ο «κύριός τους» που τα εξαναγκάζει. Κατά τον φιλόσοφο, αυτή ακριβώς είναι και η έννοια της «χωρητικότητας που πηγάζει από τα βάθη της πραγματικότητας», πάνω στην οποία θα πρέπει να βασιστεί ένας φιλόσοφος για να σκεφτεί και να δράσει αποτελεσματικά.

Η εικόνα ενός φιδιού ή η περίφημη εικόνα ενός κινέζικου δράκου μας επιτρέπει να κατανοήσουμε με μεγαλύτερη ευστοχία την ανατολική αρχή της «μη-δράσης». Το φίδι ή ο δράκος θα αναπαραστήσουν με επιτυχία την κινητικότητα του μυαλού που καθιστά δυνατή την ελεύθερη εξέλιξη των πραγμάτων χωρίς την παραμικρή δυσκολία ή προσπάθεια (κι εδώ η εξέλιξη βρίσκεται σε αντίθεση με τη δράση). Το εύκαμπτο σώμα του δράκου δεν έχει σταθερή μορφή, μπορεί να λυγίσει προς κάθε κατεύθυνση, να συρρικνωθεί για να αναπτυχθεί, να «κουλουριαστεί» για να προοδεύσει. Η κίνησή του δύσκολα διακρίνεται από αυτή των σύννεφων, αφού συγχωνεύεται τόσο πολύ με τα σύννεφα που φαίνονται σαν να προχωρούν συνεχώς μαζί του, χωρίς την παραμικρή προσπάθεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ακολουθώντας τη στρατηγική του φιδιού ή του κινέζικου δράκου: η σκοπιμότητα δεν πρέπει να έχει σταθερό στόχο, ούτε να έχει καθοριστεί σε κανένα συγκεκριμένο σχέδιο και με αυτόν τον τρόπο και μόνο μπορεί να προσαρμοστεί σε κάθε ανατροπή της κατάστασης και να απολαύσει το κέρδος από αυτήν.

Το σύστημα εξουσίας ενός κράτους λειτουργεί κατ' ανάλογο τρόπο, αφού είναι συνεχώς ανανεώσιμο και αποτελεσματικό χωρίς να χρειάζεται εξωτερική παρέμβαση. Το σύστημα χαρακτηρίζεται από τον φιλόσοφο ως «μηχανικό» όπως ακριβώς ένα μηχάνημα συνεχίζει να λειτουργεί με τρόπο «μηχανικό», «κανονικό» χωρίς να φτάσει ποτέ σε παύση και έτσι επιτυγχάνεται και η συνολική αποτελεσματικότητά του. Το σύστημα αυτό κάνει τον κυβερνήτη

ενός κράτους ακόμη περισσότερο ισχυρό γιατί δεν χρειάζεται ποτέ να επέμβει στην πραγματικότητα, «παραμένει στην κορυφή όπως και οι υπόλοιποι συνεχίζουν να βρίσκονται από κάτω του». Στο επίπεδο των ανθρώπων όπως και σε αυτό του ηγεμόνα, «δεν χρειάζεται άλλη δράση» και κάθε άτομο που καταλαμβάνει τη θέση του/της, δεν χρειάζεται να κάνει κάποια συγκεκριμένη κίνηση, αλλά αντίθετα, τα πάντα λειτουργούν ομαλά από μόνα τους. Μόλις τεθεί σε κίνηση το «μηχανικό» αυτό σύστημα εξουσίας, οι «τροχοί» γυρίζουν αυτόματα.

Με αυτή την έννοια η εξουσία που ασκείται περιγράφεται και από τους Ανατολικούς ως «κενό» που σημαίνει ότι ο ηγεμόνας επιτρέπει τον μηχανισμό της εξουσίας που κρατά στα χέρια του να λειτουργήσει, χωρίς ποτέ να κάνει τίποτα και ταυτόχρονα χωρίς να αφήνει κάτι «που να μην γίνει», παρεμβαίνοντας δηλαδή, χωρίς ποτέ να συνεισφέρει προσωπικά. Ένας ηγεμόνας προσέχει να μην εκδηλωθεί ποτέ ή έστω να επιτρέψει στους ανθρώπους να δουν ότι νιώθει την παραμικρή προτίμηση, γιατί μια τέτοια υποκειμενικότητα θα περιέπλεκε το αυθαίρετο της φύσης και θα εμπόδιζε την άψογη λειτουργία του «μηχανικού» αυτού συστήματος.

5.8 Απολαμβάνοντας τους καρπούς της δράσης

Μελετώντας το φαινόμενο της επιτυχίας, ο Ζουλιέν παρατηρεί πως μέχρι στιγμής δεν έχει γραφτεί κάποια πραγματεία πάνω στο θεωρητικό πλαίσιο της επιτυχίας. Αν στρέψουμε την έρευνά μας στη διδασκαλία των αρχαίων της Ανατολής, αρχίζουμε να υποπτευόμαστε ότι ένα αποτέλεσμα δεν μετριέται αποκλειστικά από αυτό που μπορούμε να δούμε, αλλά και από αυτό που έχουμε γίνει, και επομένως, καταλήγουμε στη διατύπωση ότι ένα αποτέλεσμα δεν διακρίνεται μόνο από τις ορατές πτυχές του, που συνήθως είναι ελάχιστης σημασίας. Τα ορατά αποτελέσματα, σημειώνει ο φιλόσοφος, παραμένουν επιφανειακά και είναι σε θέση να δημιουργήσουν ανταγωνιστικές αντιδράσεις και ατελείωτα αποτελέσματα αντιπαράθεσης. Ο καρπός της δράσης, το αποτέλεσμα, οφείλει κατά τον Ζουλιέν να συμμορφώνεται με τρία βασικά κριτήρια: α) ένα αποτέλεσμα δεν πρέπει να επιβάλλεται, β) ένα αποτέλεσμα δεν πρέπει να επιχειρήσει να το αναλάβει κανείς και γ) πρέπει κανείς να αποφύγει να κορεστεί τους καρπούς του. Ευρύτερα καταλήγουμε από την μελέτη μας, ότι κατά την ανατολική φιλοσοφία, ένα αποτέλεσμα πρέπει να φαίνεται ότι προκύπτει καθαρά από την κατάσταση και να μπορεί να ενσωματωθεί σε αυτή χωρίς να διαταράσσεται η συνοχή της.

Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να επιβάλει κανείς κάποια δράση αλλά η δράση να προκύπτει φυσικά, σαν να ήταν αναπότρεπτο και προκαθορισμένο από τους εξωτερικούς

παράγοντες να συμβεί. Εάν ένα γεγονός προκύπτει από την επιβολή δύναμης, είναι βέβαιο κατά τον Ζουλιέν, ότι είναι προσωρινό. Εφόσον η δύναμη που ασκείται κάθε φορά είναι απόρροια κάποιας αδυναμίας, ή κάποιας έντασης που εκτονώνει ο άνθρωπος, ως επακόλουθο και κάθε αποτέλεσμα που εξαρτάται από την εφήμερη αυτή δύναμη είναι προδικασμένο να είναι και αυτό εφήμερο και να «εξαντληθεί» γρήγορα.

Η φιλοσοφία του «Ζεν» στρέφεται ευρύτερα ενάντια στη λογική της «οικειοποίησης» με το επιχείρημα ότι αυτή θα είναι αναμφίβολα αντιπαραγωγική. Δεδομένου ότι ο,τιδήποτε είναι «κατελιημμένο», δηλαδή όταν κάποιος αναζητά την αξίωση πάνω σε μια συγκεκριμένη δράση ή σε ένα αντικείμενο, η δράση αυτή ή το αντικείμενο προορίζονται τελικά να «εγκαταλειφθούν», έτσι ώστε η ιδιοποίηση να ανακάμψει ενάντια στο αποτέλεσμα, με αποτέλεσμα να αμφισβητηθεί ο ίδιος ο καρπός της δράσης. Για τον συγγραφέα «να καταλάβω ένα αποτέλεσμα» σημαίνει «να αφήσουμε ένα αποτέλεσμα να προκύψει ενώ παράλληλα ο εαυτός μας αποσύρεται». Ο σκοπός αυτός της «αυτό-εγκατάληψης» εξηγείται από την ίδια τη φύση του αποτελέσματος, το οποίο μπορεί να είναι αποδοτικό μόνο εάν αποδειχθεί ότι έχει φυσική τάση για ανάπτυξη, τότε μόνο μπορεί να λειτουργήσει και να αποφέρει αποτελέσματα. Για να συμβεί αυτό όμως χρειάζεται να αποδεσμευτούμε από την επιθυμία μας για ιδιωτικοποίηση, όπως παραθέτει ο Ζουλιέν από τον φιλόσοφο Λάο Τζι³⁸:

«Τα πέντε χρώματα, όλα ταυτόχρονα, τυφλώνουν το μάτι, οι πέντε νότες, όλες μαζί, κουφαίνουν το αυτί και οι πέντε γεύσεις, μονομιάς, καταστρέφουν την παλέτα των γεύσεων».

Οι συγκεκριμένες περιγραφές για τις αισθήσεις, αν ερμηνεύονταν με ηθικούς όρους, θα μπορούσαν να αποκωδικοποιηθούν ως έκκληση ή παραίνεση του φιλοσόφου για μείωση των επιθυμιών στους ανθρώπους. Και για να επανέλθουμε στην έρευνά μας γύρω από την αποτελεσματικότητα της δράσης και των «καρπών» της, γίνεται εύκολα κατανοητό μέσα από τα λόγια του Λάο Τζι ότι αν οι αισθήσεις είναι στο αποκορύφωμά τους και δεν μπορούν πλέον να απορροφήσουν τίποτα, ένα αποτέλεσμα δεν γίνεται πλέον αισθητό και έτσι παύει να είναι αποτελεσματικό. Κατ' αναλογία ένα αποτέλεσμα δεν μπορεί να γίνει αισθητό αν προκύψει αμέσως. Όταν όμως υπάρχει ακόμα χώρος για μεταμόρφωση και εξακολουθεί να είναι δυνατή η

³⁸ Francois Jullien, *A treatise on efficacy between western and chinese thinking*, University of Hawai'i Press, 2004, σελ.118, από το πρωτότυπο κείμενο κατά τον Lao Tzi: "The five colors, all at once, blind the eye" (section 12), "the five notes, all at once, deafen the ear, and the five flavors, all at once, spoil the palate."

μετάβαση από ένα στάδιο στο άλλο, ξεπερνώντας τυχόν ελλείψεις έτσι ώστε ένα αποτέλεσμα να κάνει τον εαυτό του αισθητό ως μέρος μιας σταδιακής αλλαγής.

Κατά τη φιλοσοφία του «Τάο», που αναλύσαμε στην τέταρτη ενότητα, από όπου και ανιχνεύονται οι πρώτοι στοχασμοί που επηρέασαν και την ανάπτυξη του «Ζεν», ένα αποτέλεσμα μπορεί να χαρακτηριστεί αποδοτικό, όταν κατά τη διαδικασία της δημιουργίας του, δεν έχει ακόμα γίνει άμεσα αντιληπτό από τον άνθρωπο. Ο φιλόσοφος υπογραμμίζει ότι ένα αποτέλεσμα είναι πάντοτε ελλιπές, για παράδειγμα, μπορούμε να δούμε έξω από τα παράθυρα του σπιτιού μας, χάρη στο κενό που υπάρχει στους τοίχους, η έλλειψη είναι αυτή που δημιουργεί την εντύπωση του σπιτιού. Αν όλα είναι γεμάτα, δεν υπάρχει ο χώρος να αναπτυχθεί το αποτέλεσμα της δράσης και να λειτουργήσει κάτι. Η αλληλεπίδραση με το κενό που κατέστησε δυνατό το αποτέλεσμα, δεν μπορεί κατ' αντιστοιχία να ασκηθεί ελεύθερα και αναστέλλεται καθιστώντας τους καρπούς της δράσης αδιαφανείς και άκαμπτους, δηλαδή «χωρίς χώρο για κενό».

Το «κενό» αυτό μπορεί να δημιουργηθεί με την απομάκρυνση των απαγορεύσεων και των κανονισμών και την ενίσχυση του αυθορμητισμού και της πρωτοβουλίας. Αυτό το «κενό» για το οποίο κάνει λόγο ο Ζουλιέν είναι σημαντικό να τονιστεί ότι δεν είναι πνευματικό, αλλά ούτε και υλικό. Δεν αναφέρεται σε κάποια μεταφυσική έννοια της ψυχής αλλά περισσότερο παραπέμπει στη φυσική παρουσία των σωμάτων. Η λογική του είναι λειτουργική και αν επιχειρήσουμε να το αποδώσουμε ευκρινέστερα με λέξεις θα λέγαμε πως είναι αυτό που επιτρέπει στην πληρότητα να παραμείνει ρευστή και να αναπνέει (ενώ διατηρείται η ίδια και παραμένει πλήρης στο σύνολό της). Για να ισχυροποιήσουμε το επιχείρημα του φιλοσόφου περί «κενού» και αποτελεσματικότητας, ο Έλιοτ στα τέσσερα κουαρτέτα αναφέρει³⁹:

«Λες πως επαναλαμβάνω

Κάτι που έχω πει προηγουμένως. Πάλι θα το πω.

Πάλι θα το πω; Για να φτάσεις εκεί,

Να φτάσεις εκεί όπου είσαι, να φύγεις από εκεί όπου δεν είσαι,

Πρέπει να πάρεις δρόμο όπου δεν υπάρχει έκσταση,

Για να φτάσεις σ' αυτό που δεν γνωρίζεις

Πρέπει να πάρεις δρόμο που είναι δρόμος άγνοιας.

Για ν' αποκτήσεις ό,τι δεν έχεις αποκτήσει

³⁹ T. S. Eliot, *Τέσσερα Κουαρτέτα*, Burnt Norton, East Coker, 1940, III, σελ.20

Πρέπει να πάρεις δρόμο ακτημοσύνης
 Για να φτάσεις σ' ό,τι δεν είσαι
 Πρέπει να πάς μέσα από δρόμο όπου σ' αυτόν δεν είσαι
 Και ό,τι αγνοείς είναι το μόνο πράγμα που γνωρίζεις
 Και ό,τι σου ανήκει είναι ό,τι δεν σου ανήκει
 Και όπου είσαι είναι εκεί όπου δεν είσαι».

Πιο συγκεκριμένα, παρατηρώντας το παράδειγμα ενός σοφού ή ρήτορα που «κυριαρχεί» στους απλούς ανθρώπους ή στο πλήθος, τοποθετώντας τον εαυτό του «κάτω από αυτούς, μέσα από τα λόγια του» είμαστε σε θέση να συνάγουμε ότι το «κενό» είναι σε θέση να υπάρχει και να γίνεται αντιληπτό μέσα από την ύπαρξη των αντιθέτων. Και για να επιστρέψουμε και στην έρευνά μας περί αποτελεσματικότητας, το «κενό» κατά την ανατολική φιλοσοφία αποτελεί μια ανεξάντλητη πηγή αποτελεσματικότητας. Μια ιστορία γραμμένη σε ένα βιβλίο, μπορεί να διαβαστεί μόνο αν υπάρχει η κενή σελίδα από πίσω για να επιτρέψει την ανάγνωση των μαύρων γραμμάτων από μελάνι και να καταστήσει το αποτέλεσμα της αναγνώσης εφικτό και αποδοτικό ως τελικό προϊόν. Παραθέτοντας τα λόγια του Αυστριακού φιλοσόφου Βίκτωρ Έμιλ Φράνκλ:⁴⁰

«Η σοφία έρχεται με τη γνώση αλλά και με την επίγνωση των ορίων της γνώσης».

Στην περίπτωση που κάποιος επιχειρήσει να αρπάξει μια ευκαιρία προς όφελός του με απώτερο σκοπό να αποκτήσει αυτό που θέλει, μπλοκάρει άμεσα, κατά τους Ανατολικούς, τη δυνατότητα να το πετύχει. Αυτό δεν συμβαίνει επειδή είναι ανυπόμονος (επειδή επιζητά να φτάσει πολύ γρήγορα στον προκαθορισμένο στόχο του), αλλά επειδή ο ίδιος μπορεί να αντιληφθεί την πραγματικότητα μέσα από τα αγαθά που θα του αποφέρει. Για να υλοποιηθεί κάτι με αποτελεσματικό τρόπο, πρέπει να προκύψει ως αποτέλεσμα. Και είναι πάντα μέσω της διαδικασίας (που μεταμορφώνει την κατάσταση), όχι μέσω ενός στόχου που οδηγεί (άμεσα) στη δράση, που επιτυγχάνεται ένα αποτέλεσμα και αργότερα μπορεί κανείς να απολαύσει τους «καρπούς της προσπάθειάς του».

Κατά παρόμοιο τρόπο, αντλώντας παραδείγματα και από την καθημερινότητα για να υποστηρίξουμε τα επιχειρήματα του φιλοσόφου παρατηρούμε πως «με το να μην τραβάει κανείς την προσοχή και τα βλέμματα πάνω του στη δουλειά, μπορεί να μην αντιμετωπίσει ιδιαίτερες

⁴⁰ Ernest Kurtz & Katherine Ketcham, *The Spirituality of Imperfection: Storytelling and the Search for Meaning*, Bantam books, 1992, σελ.11, από το πρωτότυπο κείμενο κατά τον Victor Emil Frankl: “Wisdom is knowledge plus: - knowledge and the knowledge of its own limits.”

δυσκολίες» ή «με το να μην εγκρίνει κανείς τον εαυτό του, μπορεί να κερδίσει αναγνώριση» και ούτω καθεξής. Για τον Ζουλιέν ο τρόπος για να αντλήσουμε όλα τα πιθανά οφέλη μιας κατάστασης είναι «να ξεκινήσουμε να περπατάμε ενάντια στο ρεύμα» του αποτελέσματος εκείνου στο οποίο ελπίζουμε να φτάσουμε. Με αυτόν τον τρόπο, επιτρέπουμε ταυτόχρονα στο επιθυμητό αποτέλεσμα να εμφανιστεί και τελικά το επιθυμητό αποτέλεσμα πραγματοποιείται.

5.9 Από την αποτελεσματικότητα ως την αποδοτικότητα

Στο επόμενο κεφάλαιο του βιβλίου του, ο Ζουλιέν επιχειρεί να αποσαφηνίσει τις έννοιες του «αποτελέσματος», της «αποδοτικότητας» και της «αποτελεσματικότητας». Το «αποτέλεσμα» δεν είναι παρά η κορεσμένη πτυχή της αποτελεσματικότητας και, ως εκ τούτου, είναι «υπερβολικά ολοκληρωμένο και πλήρες». Η «αποτελεσματικότητα», αντίθετα, είναι ένα αποτέλεσμα που είναι ακόμα «κενό» και έτσι έχει την τάση να συνεχίζει να αναπτύσσεται. Ο φιλόσοφος διατυπώνει το επιχειρήμα ότι αν θέλουμε να επεξεργαστούμε κάποιες έννοιες με καινούργια ματιά αυτό μπορεί να γίνει δυνατό με το να χρησιμοποιήσουμε αντίστοιχα το λεξιλόγιο που έχουμε στη διάθεσή μας με έναν νέο τρόπο, έτσι ώστε να φέρουμε τον αναγνώστη πιο κοντά στο θεωρητικό πλαίσιο των αντικειμένων της έρευνάς μας. Με το παραπάνω επιχειρήμα ο Ζουλιέν εισάγει την έννοια της «επεξεργασιμότητας» με την έννοια της «διαδικασίας υπό συνεχόμενης επεξεργασίας». Όλη η πραγματικότητα είναι μια «διαδικασία», άρα, στο επίπεδο των πραγμάτων - αποτελεσμάτων, μόνο αυτό που είναι αντικείμενο μιας «φυσικής και όχι εξαναγκασμένης» διαδικασίας είναι αυτό που οδηγεί σε «πραγματικά αποτελέσματα» και σε μεγάλη δηλαδή, «αποδοτικότητα». Με άλλα λόγια, η «αποδοτικότητα» πηγάζει εκ φύσεως από μια διαδικασία που ξεδιπλώνεται σε δικό της χρόνο. Επομένως και η στρατηγική που θα ακολουθήσει κανείς είναι πάντα θέμα γνώσης πώς να επηρεαστεί η διαδικασία και κατ' επέκταση το αποτέλεσμα που τείνει στη συνέχεια, να «έρχεται» από μόνο του σε συμφωνία μαζί της. Η έννοια της «διαδικασίας υπό συνεχόμενης επεξεργασίας» παραπέμπει στην εικόνα ενός φρούτου που αλλάζει ανεπαίσθητα και τελικά ωριμάζει. Αν κάποιος επέμβει στη διαδικασία και κόψει το φρούτο προτού ωριμάσει, η διαδικασία διακόπτεται και δεν θα επέλθει το επιθυμητό αποτέλεσμα, ο ώριμος, δηλαδή, καρπός.

Ο Ζουλιέν επανέρχεται στο παράδειγμα της στρατηγικής του πολέμου για να διατυπώσει τον ισχυρισμό, που έχει δανειστεί τόσο από τον Τζιού Ντι όσο και από τον Σουν Τζου και το έργο του *Η τέχνη του πολέμου*, ότι ο αν κάποιος ξέρει πώς να ανακαλύψει τις προθέσεις του εχθρού, μπορεί να σκοτώσει τον αρχηγό της αντίπαλης παράταξης από χιλιάδες μίλια μακριά. Η

παρέμβαση λοιπόν στη διαδικασία είναι δυνατόν να γίνει και από απόσταση. Αντί να περιμένει κανείς ένα αποτέλεσμα από μια αντιπαράθεση, είναι καλύτερα να χτυπήστε τον εχθρό έμμεσα, από όσο το δυνατόν πιο μακριά, γιατί, όπως ερευνήσαμε και προηγουμένως, η νίκη μπορεί να καθοριστεί πολύ πριν επιβεβαιωθεί από οποιοδήποτε γεγονός. Επιπρόσθετα, ο φιλόσοφος χαρακτηρίζει ως «μετριοπαθές» να βλέπει κανείς νίκη μόνο όταν συμβαίνει και όταν όλοι οι άλλοι μπορούν να το δουν. Ένας ικανός στρατηγός κατέχει την ικανότητα να «αντιλαμβάνεται τον σπόρο ακόμη και πριν τον καλλιεργήσει».⁴¹ Με την ανίχνευση των δυνατοτήτων σε πρώιμο στάδιο, η φιλοσοφία του «Ζεν» μας τονίζει ότι οι προϋποθέσεις για την εξέλιξη μιας κατάστασης ακόμα και από απόσταση, κατευθύνονται προς την επιθυμητή κατεύθυνση. Σε αυτό το σημείο, ο Ζουλιέν καταλήγει ότι υπάρχει ως επακόλουθο μια λεπτή διάκριση μεταξύ της επιτυχίας που είναι ορατή σε όλους και της «αποδοτικότητας» που μπορεί κανείς να δει και να επωφεληθεί, χωρίς κανείς άλλος να το παρατηρεί.

Στην έρευνά μας περί ανατολικού τρόπου σκέψης, ο φιλόσοφος προσθέτει το σχήμα του κύκλου και του τετραγώνου. Με άλλα λόγια, όπως ορίζει η φιλοσοφία του «Ζεν» κάποιος πρέπει να είναι «στρογγυλός» προτού η κατάσταση πραγματοποιηθεί και «τετραγωνιστεί» μόλις αυτή δηλαδή, γίνει πραγματικότητα. «Το στρογγυλό σχήμα» σημαίνει ότι παραμένει κανείς ανοιχτός σε διαφορετικές δυνατότητες, χωρίς ακαμψία εμμένοντας σε οποιαδήποτε οριστική θέση και χωρίς αιχμηρά σημεία ή γωνίες. «Το τετράγωνο σχήμα» σημαίνει ότι, από τη στιγμή που κάποιος έχει συνηθίσει να λειτουργεί με βάση έναν ορισμένο κανόνα ή κάποια συγκεκριμένη κατεύθυνση, εκδηλώνει αποφασιστικότητα και εμμένει σταθερά στη θέση του, αρνούμενος να υποχωρήσει. Στην αρχή (ανοδικά), το άτομο οφείλει να «προσπαθεί να προσαρμοστεί» στις περιστάσεις καθώς η κατάσταση διαμορφώνεται και να τη διαχειριστεί, λαμβάνοντας ορισμένα «μέτρα». Καθώς η διαδικασία «εξελίσσεται» ανοδικά, εξελίσσεται και διπλωματικά, καθώς μια απόφαση που λαμβάνεται με απόλυτο τρόπο είναι ικανή να «σταματήσει» πολύ εύκολα αυτή την εξέλιξη όπως ακριβώς μια πέτρα που είναι τετράγωνη σταματά.

Η προτροπή του ανατολικού τρόπου σκέψης να στραφούμε προς τη λογική της διεργασίας και της «επεξεργασιμότητας» παράγει την έννοια της αποτελεσματικότητας που μπορεί να είναι πιο εύκολο να αξιοποιηθεί αν κανείς επιχειρήσει να κοιτάξει προς το αντίθετό της. Η δυσκολία που διατυπώνει ο Ζουλιέν, ως προς τον τρόπο σκέψης και δράσης των Δυτικών είναι πως όταν

⁴¹ Σουν Τζου, *Η τέχνη του πολέμου*, Λαβύρινθος, Φεβρουάριος 2021, Εμπρηστικές επιθέσεις, κεφάλαιο 4

στοχεύουμε άμεσα σε ένα αποτέλεσμα συχνά οδηγούμαστε στο να λάβουμε μεμονωμένα μέτρα για την επίτευξη του αποτελέσματος. Κατά τη διάρκεια ενός προμελετημένου και πολύ συγκεκριμένου τρόπου δράσης είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς ότι καθετί που είναι εξατομικευμένο παρουσιάζει αναγκαστικά μια ιδιαίτερη ατομική πτυχή που αποκαλύπτει αμέσως ένα μονοπάτι βεβιασμένο που με τη σειρά του οδηγεί προς την αντίθετη από την επιθυμητή κατεύθυνση. Στην περίπτωση που προϋπάρχει δηλαδή το επιθυμητό αποτέλεσμα, ο άνθρωπος τείνει να υιοθετήσει συγκεκριμένα μέτρα για την επίτευξη συγκεκριμένου αποτελέσματος (άμεσα) και κατά ανάλογο τρόπο αποκαλύπτεται η έμμεση ύπαρξη των αντίθετων πιθανοτήτων, δημιουργούνται με άλλα λόγια κατευθύνσεις αντίθετες που παρεκκλίνουν από τον στόχο και χαρακτηρίζονται αυτομάτως «κακές δυνατότητες» χωρίς να περάσουν υπό επεξεργασία.

Στην ανατολική σκέψη, η αποτελεσματικότητα, δεν σχετίζεται με την έννοια της αιτίας, ούτε ταυτίζεται με συγκεκριμένες περιστάσεις και επομένως φαίνεται να διαλύεται στη βάση των πραγμάτων. Επιπλέον, η ίδια γίνεται πηγή, από την οποία συνεχώς ρέουν οι διαδικασίες και οι εξελίξεις. Η βάση της αποτελεσματικότητας που ένας Κινέζος σοφός ελπίζει να βρει κάτω από όλη την επιφανειακή «ακαταστασία» των πραγμάτων και την «αλυσίδα των αιτιών» δεν είναι άλλη από την «αποδοτικότητα» που επέρχεται χωρίς παρέμβαση στα πράγματα.

5.10 Η χειραγώγηση στον λόγο και η πειθώ.

Η διακριτική τέχνη της σταδιακής μεταμόρφωσης, που έχει χρησιμοποιηθεί κατά κόρον από τους Ανατολικούς, είναι η τέχνη της χειραγώγησης. Η χειραγώγηση με τον λόγο έχει δύο συμπληρωματικές πτυχές: μέσα από την πορεία της διαδικασίας πρέπει σταδιακά να διασφαλίζεται ότι κάποιος έχει κατά κύριο λόγο την πρωτοβουλία, με τέτοιο τρόπο που να την οδηγεί στη δημιουργία των επιθυμητών συνθηκών· και για να συμβεί αυτό πρέπει να περιορίσει τον αντίπαλο σε παθητικότητα απομονώνοντάς τον σταδιακά από την ικανότητά του να αντιδρά. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί κανείς να κερδίσει χωρίς να δώσει ούτε ένα χτύπημα, αφού μέχρι να αρχίσει η μάχη, ο εχθρός έχει ήδη αναιρεθεί.

Όταν η αρχαία κινεζική στρατιωτική πραγματεία ολοκληρώνεται με τέτοια διαβεβαίωση ότι η νίκη είναι «πάντα δυνατό να αποκτηθεί», παρά την αριθμητική υπεροχή του αντιπάλου σε στρατεύματα, είναι βέβαιο ότι θα προκαλέσει αντιδράσεις, αφού, για ακόμα μια φορά, η θέση είναι εντυπωσιακή ασυμβίβαστη για τον τρόπο σκέψης των Δυτικών. Η διατύπωση αυτή εύκολα θα μας παρακινήσει να ρωτήσουμε σε ποιο βαθμό αυτή η έννοια στρατηγικής χειραγώγησης, που

υποστηρίζεται ότι οδηγεί αναπόφευκτα προς την επιτυχία, έχει αναπτυχθεί από την πλευρά μας (η ευρωπαϊκή πλευρά) - ή σε ποιο βαθμό έχει παρεξηγηθεί, απορριφθεί ή συγκαλυφθεί.

Στη Δύση, θα αναφερθούμε πάλι στον Κλαούζεβιτς, ο οποίος μας καθιστά ιδιαίτερα σαφές ότι θα αναγνώριζε στη σημασία της χειραγώγησης, κάτι που γίνεται κατανοητό από τον τρόπο που ο ίδιος οραματίζεται και ερευνά το αποτέλεσμα της έκπληξης, συλλαμβάνοντάς την, σύμφωνα με τη Δυτική λογική, ως ένα καρπό μυστικότητας και ταχύτητας. Αρχικά τοποθετεί την έκπληξη «στη βάση όλων των στρατιωτικών επιχειρήσεων» και την παρουσιάζει ως το κλειδί της επιτυχίας, αλλά στη συνέχεια υποβαθμίζει επανειλημμένα τη σημασία της με το σκεπτικό ότι η τέλεια επιτυχία για αιφνιδιαστικές παρεμβάσεις μπορούν να χαρακτηριστούν «εξαιρετικές ή μεγαλοφυείς» λόγω της τριβής που υπάρχει μέσα στη στρατιωτική μηχανή. Παρά τον ισχυρισμό των αρχαίων Ελλήνων ότι κάθε κατάσταση αποζητά «ένα πονηρό κόλπο» ο Κλαούζεβιτς με μια προσεκτική ματιά, ανακαλύπτει πόσο εξαρτάται η στάση του στρατηγού απέναντι στην πονηριά έτσι ώστε η κατάσταση να υφίσταται παρόμοια ανατροπή.

Από την άλλη, κατά τους Ανατολικούς, οι ευρωπαϊκοί λαοί, αν και εν μέρει μπορεί να αποδέχονται την πονηριά ως μέρος της φυσικής διαδικασίας, φαίνεται να αγνοούν το στοιχείο της εξυπνάδας που οφείλει να διαπερνά την πονηριά για να είναι αποδοτική. Η διαδικασία του πολέμου εν προκειμένω, αποτελείται για τους «Ζεν» φιλοσόφους αποκλειστικά από διαδοχικές στιγμές και η ίδια η δυνατότητα ενός συμβάντος μπορεί να διαλυθεί αναπάντεχα. Κατά την πορεία μιας τέτοιας χειραγώγησης, η αποτελεσματικότητα είναι έμμεση και διακριτική.

Αφορμώμενος από το έργο *Valley of Ghosts, Guiguzi*, ο φιλόσοφος Ζουλιέν υπογραμμίζει τους κινδύνους που διατρέχει ο άνθρωπος όταν χρησιμοποιεί τη χειραγώγηση του λόγου. Ο άνθρωπος σε αυτό φαίνεται πολύ κοντά στα φαντάσματα και τα πνεύματα. Στοιχειώνει παρά ενεργεί, φαινομενικά ανεπηρέαστος από τις αβεβαιότητες και τις ακαμψίες των συνηθισμένων τρόπων συμπεριφοράς, των επιρροών και των συναντήσεων με άλλους ανθρώπους. Κι όμως εκεί δεν είναι τίποτα διαφανές ή υπερφυσικό για τον κόσμο μέσα στον οποίο εξελίσσονται οι διαδικασίες. Αντίθετα, με μια πιο ρεαλιστική και αδιαφανής ματιά θα λέγαμε πως ο κόσμος ενδιαφέρεται για συγκρούσεις συμφερόντων και κατάκτηση της εξουσίας σε τομείς όπως η πολιτική και η ρητορική.

Έχοντας ήδη εξετάσει την έννοια του δυναμικού της κατάστασης παρατηρούμε πως η έννοια της προσφερόμενης ευκαιρίας διαλύεται μπροστά σε αυτή της εκμετάλλευσης των παραμικρών «ρωγμών» που μπορεί να ανιχνευθεί σε κάποια θέση του αντιπάλου, στο στάδιο που

όλα είναι ακόμα «στρογγυλά» και μπορούν εύκολα να ελεγχθούν. Αντί να μάθει κανείς πώς να πείσει τους άλλους κάνοντας τους να δουν τη δικαιοσύνη, είναι σημαντικό να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο κάποιος καθιερώνει την πλήρη επιρροή πάνω στους άλλους, πριν τους προσφέρει την οποιαδήποτε συμβουλή στρέφοντάς τους στο να προσέξουν από μόνο τους αυτό που είναι σωστό να γίνει. Επομένως, η έμφαση εδώ δεν είναι στο πώς να οργανώσει κανείς την ομιλία του, αλλά μάλλον στις συνθήκες που πρέπει να δημιουργηθούν, σχετικά πάντοτε και με τις συνθήκες ως προς τους άλλους. Η πειθώ περιλαμβάνει πάντα μια προσπάθεια - την προσπάθεια της ρητορικής - και, επιπλέον, δεν είναι ποτέ αλάνθαστη, αφού το να πείσει κανείς κάποιον άλλον είναι πάντα μια μάχη.

Κατά τα αρχαία χρόνια, στην Ανατολή, υπήρξε ελάχιστο ενδιαφέρον για την τέχνη της ρητορικής και της επιχειρηματολογίας, σε αντίθεση με τους αρχαίους Έλληνες. Χωρίς αμφιβολία, η ρητορική είναι ένα είδος δράσης, και ένας ρήτορας αγοράζει δημόσια. Αυξάνοντας την ένταση του λόγου του, χρησιμοποιώντας όλα τα μέσα που παρέχει η ρητορική, εκθέτει τα επιχειρήματά του «μπροστά στα μάτια» του κοινού του και όπως προτείνεται, στοχεύει σε ένα πιο άμεσο αποτέλεσμα. Στις αρχαίες ανατολικές πραγματείες, αντίθετα, όποιος αγοράζει χρησιμοποιεί όσο το δυνατόν λιγότερο τον λόγο ή μάλλον θα έλεγε κανείς ότι δεν φαίνεται να μιλάει. Αντίθετα, εκμεταλλευόμενος τη σταδιακή κλίση της κατάστασης με τον έναν τρόπο ή τον άλλον, όπως ακριβώς κάνει ένας στρατηγός ή ένας πολιτικός, ο ρήτορας προετοιμάζει το κοινό για μια κατάσταση η οποία θα εισακουστεί εύκολα χωρίς συγκρούσεις.

Οι όροι «άνοιγμα» και «κλείσιμο» αποτελούν δύο σκόπιμες ενέργειες κατά τη χειραγώγηση της Ανατολικής σκέψης. Το «άνοιγμα» σημαίνει υποκίνηση του άλλου να αποκαλύψει ελεύθερα τι σκέφτεται έτσι ώστε να αναγνωρίσουμε αν τα συναισθήματά του συμβαδίζουν με τα δικά μας. «Το κλείσιμο» παρακινεί τον ρήτορα να κινηθεί προς την αντίθετη κατεύθυνση για να αναγκάσει τον ακροατή να αντιδράσει και έτσι να ελέγξει αν ο ακροατής μιλάει με ειλικρίνεια. Αυτές οι δύο λειτουργίες, κατά τη φιλοσοφία του «Ζεν» πρέπει να εξασκηθούν εναλλάξ, επειδή αλληλοσυμπληρώνονται: είτε, υποδεικνύοντας τη συμφωνία του ομιλητή με τον ακροατή είτε τη διαφωνία. Στην πρώτη περίπτωση, ο ρήτορας οφείλει να οδηγήσει τον άλλον στο να «ανοίξει τον εαυτό του» εγκαταλείποντας όσα τον αποτρέπουν από το να υπερασπιστεί τη γνώμη του. Στη δεύτερη περίπτωση ο ομιλητής οφείλει να αποκαλύψει τα δικά του συναισθήματα εντελώς «γυμνά» έτσι ώστε ο ακροατής να εμποδίσει σκόπιμα τον δρόμο του προς τα εμπρός και να αποκαλύψει στην πορεία τα αληθινά του συναισθήματα που έκρυβε

ως τώρα, επιτρέποντας στον ομιλητή να βγάλει τα συμπεράσματά του ως προς την αλήθεια που αποκρύπτει ο ακροατής. Ο πρώτος ελιγμός είναι η εξερεύνηση και ο σκοπός της δεύτερης ενέργειας είναι η επαλήθευση. Ενθαρρύνοντας τον «άλλο» να είναι επεκτατικός, αποκαλύπτει ό,τι θέλει, ενώ προκαλώντας μια αντίδραση, ο ακροατής αποκαλύπτει ό,τι προσπαθούσε να κρύψει. Ακόμα και η σιωπή μπορεί να είναι αποκαλυπτική. Σε κάθε περίπτωση, είτε αυτός «ανοίγει» είτε «κλείνει» το στόμα του, είτε μιλάει ελεύθερα είτε είναι επιφυλακτικός, ο άλλος αποκαλύπτεται, ή μάλλον κατά τους Ανατολικούς χειραγωγείται, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που λειτουργούν οι δύο αντιμαχόμενες και συμπληρωματικές δυνάμεις του Γιν (που παραλληλίζεται με το κλείσιμο και τα αρνητικά θέματα προς επεξεργασία) και του Γιανγκ (που παραλληλίζεται με το άνοιγμα και τα θετικά θέματα), τις οποίες αναλύσαμε και προηγουμένως.

5.11 Η μεταβλητή εικόνα του νερού και η σύνδεση με το «Zen»

Έχοντας εξετάσει τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους ορίζουν οι Δυτικοί και οι Ανατολικοί τη χειραγωγή στον λόγο, ο Ζουλιέν περνάει στην έρευνα γύρω από την εξέχουσα θέση που έχει το νερό στη φιλοσοφία του «Zen». Το νερό, ως απείρως εύκαμπτο, ρευστό, χωρίς μορφή ή αιχμηρές άκρες, δεν σταματά ποτέ να ρέει και είναι ανεξάντλητο. Μας θυμίζει λοιπόν το «Τάο» (道, dao), που είδαμε προηγουμένως, τη φυσική ροπή των πραγμάτων που αλλάζουν και κινούνται διαρκώς, την πορεία δηλαδή του κόσμου και όλων των διαδικασιών. Το νερό μας οδηγεί προς «την Οδό» το «Τάο». Μας πηγαίνει πίσω προς το μέρος αυτό που είναι αδιαφοροποίητο, στην αρχή του κόσμου, από όπου τα πάντα προχωρούν ασταμάτητα, και στην οποία τα πάντα επιστρέφουν. Από όλες τις διαδικασίες που πραγματοποιούνται και τα στοιχεία που υπάρχουν και εξελίσσονται, το νερό φαίνεται να είναι το λιγότερο σταθερό, χωρίς κάποια σταθερή όψη, ποτέ ακινητοποιημένο σε κάποιο συγκεκριμένο μέρος, πάντοτε σε εγρήγορση, μοιάζει να είναι ζωντανό. Το νερό είναι το αντίθετο της πέτρας αφού αυτή είναι συμπαγής, φθείρεται και σπάει. Μέσα από την ακινησία της και τη σκληρότητά της, ενσωματώνει αυτό που «έχει ολοκληρώσει την πραγματοποίησή του».

Για τη φιλοσοφία του «Zen» η αληθινή δύναμη δεν είναι η δύναμη μιας σκληρής πέτρας αλλά η δύναμη που εμπεριέχεται στο νερό, δηλαδή που υπονοείται. Με άλλα λόγια, η αληθινή δύναμη δεν είναι δύναμη αλλά πιθανή ισχύς, δηλαδή εμφανίζεται σταδιακά. Στη στρατιωτική στρατηγική, είναι η δύναμη που βρίσκεται στις δυνατότητες της κατάστασης και στις τέχνες του «Zen» απεικονίζεται με το συσσωρευμένο νερό που ανοίγει ένα ρήγμα στο πέτρινο φράγμα, με

το νερό δηλαδή που θριαμβεύει έναντι των σκληρών και μεγάλων λίθων χάρη στον τρόπο διάθεσης του. Κατά παρόμοιο τρόπο ο νικητής χρησιμοποιεί τα στρατεύματα στη μάχη και ψάχνει τη ρωγμή στο φράγμα, τα σημεία στα οποία ο αντίπαλος βρίσκεται σε μειονεκτική θέση ή απλά υστερεί. Για τους Ανατολικούς ακριβώς αυτό το στοιχείο του νερού που του επιτρέπει να κυριαρχεί και να έχει δύναμη είναι η αδιάκοπη κίνησή του με καθοδική κλίση. Ο λόγος που τα μεγάλα σε έκταση ποτάμια και η θάλασσα μπορούν να «βασιλεύουν πάνω από τους εκατό παραπόταμους» είναι ότι έχουν το πλεονέκτημα να βρίσκονται σε χαμηλότερο επίπεδο. Αυτό τους δίνει την ικανότητα να κυριαρχούν. Για τους αρχαίους Έλληνες, η θάλασσα αντιπροσωπεύει περισσότερο τις αγώνες και τις περιπέτειες, με το χαρακτηριστικό παράδειγμα του Οδυσσέα, που αναζητώντας την επιστροφή, ξεκινάει το ταξίδι του στη θάλασσα, προς το άγνωστο. Για τους Ανατολικούς η μετάφραση αυτή του νερού ως πεδίο αναζητήσεων και πηγή νέων εμπειριών είναι άγνωστη.

Ο Ζουλιέν, σχολιάζοντας τη φυσική κατεύθυνση των ποταμών, σημειώνει πως τα νερά τείνουν προς τη θάλασσα απλώς επειδή έχουν αυτή την κλίση και αυτό που έχει να κάνει η θάλασσα είναι «να τα παραλάβει». Αλλά ακριβώς με αυτήν την τάση του να ρέει προς τα κάτω, το νερό καταφέρνει παράλληλα να αποφύγει οποιαδήποτε μετωπική «αντιπαράθεση». Έχοντας έφτασε στο χαμηλότερο επίπεδο που υπάρχει, το νερό καθορίζει την πορεία του από την κλίση της γης και αντίστοιχα η νίκη καθορίζεται από τη φύση του εχθρού. Αφορμώμενοι από το νερό, η Ανατολικοί υποστηρίζουν ότι αυτός που αποφεύγει κάθε αντιπαράθεση, αποδυναμώνει τον αντίπαλό του, εφόσον δεν δημιουργεί ποτέ το κλίμα για να ευδοκιμήσει ο ανταγωνισμός και με αυτόν τον τρόπο ο αντίπαλος δεν μπορεί ποτέ να έρθει σε αντιπαράθεση μαζί του. Η αντίσταση μπορεί να αποδυναμωθεί, για να το διατυπώσουμε διαφορετικά, στην περίπτωση που ο αντίπαλος δεν βρίσκει τίποτα ουσιαστικό για να εναντιωθεί.

Κατ' επέκταση το δυναμικό μιας κατάστασης και οι δυνατότητες δεν είναι θέμα δύναμης, αλλά οι δυνατότητες της εκάστοτε «δικής μας πλευράς» συγκρουόμενες με αυτές του αντιπάλου μας δίνουν το δεδομένο αποτέλεσμα. Η δυνατότητα βρίσκεται μέσα την κατάσταση και μέσα από αυτήν, καθώς εξελίσσεται η κατάσταση, κάποιος μπορεί να ενισχύει και να επενδύει συνεχώς και αβίαστα. Έτσι «το δυναμικό μιας κατάστασης συγκροτείται με την συνεχή προσαρμογή στις συνθήκες και στον αντίπαλο του». Όταν η αλλαγή πραγματοποιείται από τον αντίπαλο, μπορεί άμεσα η ενέργειά του αυτή να λειτουργήσει ως απάντηση σε συγκεκριμένες περιστάσεις, αλλά ο στρατηγός από την άλλη πλευρά πρέπει να κινητοποιηθεί άμεσα κάθε φορά που συμβαίνει μια

τέτοια τροποποίηση, προκειμένου να αντιδράσει και να προσαρμοστεί σε αυτό. Μεταμορφώνοντας κανείς τον εαυτό του πλήρως είναι και η απάντηση που δίνουν οι μελετητές του «Ζεν» σε αυτήν την τροποποίηση που μπορεί να προκύψει. Η μεταμόρφωση «από μέσα» σημαίνει ότι η εξ ολοκλήρου «εσωτερική» ανανέωση στον άνθρωπο τον βοηθάει να παραμένει δυναμικός - σε τέτοιο βαθμό μάλιστα που αυτό το αποτέλεσμα, το οποίο εκδηλώνεται συνεχώς μέσα από το «ξεδίπλωμα της κατάστασης», επιτρέπει στην «αποδοτικότητα» να αναπτυχθεί. Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι η ενότητα προκύπτει από την «επικοινωνία» μεταξύ των διαφόρων αντιμαχόμενων πλευρών.

Σε κάθε τομέα που επηρεάζεται από πολικότητες, οι Ανατολικοί μας εξηγούν πως η λογική είναι η ίδια: όταν οι μετασχηματισμοί διαδέχονται ο ένας τον άλλον χωρίς διακοπή κάθε φορά που υπάρχει μια συγκεκριμένη τροποποίηση με συγκεκριμένες δυνατότητες, η καλύτερη στρατηγική είναι η προσαρμογή. Στον πόλεμο, η εναλλακτική λύση είναι η επίθεση ή η άμυνα. Στο δικαστήριο είναι να δημιουργηθούν συμμαχίες ή να σπάσουν. Ένας διπλωμάτης, όπως ο στρατηγός, δεν προσαρμόζεται μόνο στην κατάσταση, συνυπολογίζει επίσης τις παραλλαγές της. Και εδώ οι «παραλλαγές ή οι περιστάσεις» αντικατοπτρίζουν τον τρόπο με τον οποίο η πραγματικότητα δεν σταματά ποτέ να αλλάζει για να συνεχίσει να αναπτύσσεται.

Στην ερμηνεία της πραγματικότητας, μέσα από τη δυτική ματιά, φαίνεται πως παραχωρούμε στις περιστάσεις την περιγραφή της μορφολογίας της κατάστασης και τον περιορισμό στις συνθήκες του περιβάλλοντός τους, μέσα από τις διάφορες εκφορές του λόγου και τα ρητορικά τεχνάσματα. Αντίθετα, στην Κίνα, αυτή η αδιάλειπτη ροή διακύμανσης, απεικονισμένη από την πορεία του ρέοντος νερού, θεωρείται ότι αποτελεί την πορεία της πραγματικότητας, αυτή καθαυτή χωρίς να τοποθετείται ο προφορικός ή ο γραπτός λόγος σε εξέχουσα θέση. Ήδη από τον εικοστό αιώνα, ομολογουμένως, όπως σημειώνει ο Ζουλιέν, οι ανατολικοί λαοί φαίνονται να έχουν προσθέσει ένα νέο νόημα στην έννοια του δυναμικού της κατάστασης για να μεταφέρουν την ιδέα των «δικαιωμάτων» και των «ηθικών αξιών» που υπαγορεύουν και προδικάζουν σε πολλές περιπτώσεις την εκφορά μιας κατάστασης, κάτι που ανακάλυψαν και διατύπωσαν οι Δυτικοί ήδη από τους αρχαίους Έλληνες και τα Ηθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλη:

Και για την αρετή δεν είναι αρκετό το να ξέρουμε τί είναι, αλλά πρέπει να προσπαθούμε να την αποκτήσουμε και να την ασκούμε, ή, τελοσπάντων, να χρησιμοποιούμε όποιο άλλο τρόπο υπάρχει προκειμένου να γίνουμε ενάρετοι άνθρωποι.⁴²

5.12 Το δυναμικό της κατάστασης και η ροπή στην ευκολία

Συνεχίζοντας με το κομμάτι της ηθικής, ο Ζουλιέν υπογραμμίζει τη διαφορά μεταξύ της ανατολικής σκέψης, που μελετάει αυτό που κάποιος «μπορεί» να κάνει και αυτό που τελικά κάνει και της ευρωπαϊκής σκέψης που πραγματεύεται τις έννοιες του «τι θέλει» να κάνει κανείς και της τελικής του δράσης. Με άλλα λόγια, μελετώντας τη φιλοσοφία του «Ζεν» διαπιστώνουμε ότι οι Ανατολικοί ποτέ δεν προσπάθησαν να σκεφτούν μέσα από την ανθρώπινη προσωπικότητα απομονώνοντάς την και αφαιρώντας την από μια συνολική κατάσταση προκειμένου να μελετηθεί το θέμα της δράσης. Αντίθετα λοιπόν με τους Δυτικούς που επιχείρησαν τελικά να εξυψώσουν τη δύναμη της ανθρώπινης θέλησης, το ιδανικό εκείνο που σκέφτηκαν οι Ανατολικοί υπερασπιστές του «Ζεν» για τον άνθρωπο, είναι να «γλιστρήσει» στον κόσμο τόσο διακριτικά που πλέον θα είναι δύσκολο κανείς να διακρίνει ότι ενεπλάκη επιχειρώντας την οποιαδήποτε παρέμβαση (αρχή της «μη-δράσης») και να πετύχει χωρίς να αναλωθεί στην ενδελεχή ανάλυση και επεξεργασία των μέσων και των σκοπών που διαπερνούν τη μία ή την άλλη ενέργεια.

Η κινεζική σκέψη βρήκε μια εμβληματική εικόνα για να περιγράψει τον τρόπο δράσης της πραγματικότητας: μια δίπτερη πόρτα. Τα δύο αντικριστά φτερά της, το καθένα με ξεχωριστό μεντεσέ, αντιπροσωπεύουν την πολικότητα που είναι εγγενής σε κάθε κατάσταση. Ευρύτερα, μια πόρτα είναι κάτι που συνεχώς «ανοίγει» και «κλείνει» εναλλάξ. Συγκεκριμένα, με μια πόρτα μπορεί κανείς είτε να αποτρέψει τα πράγματα, τα εισερχόμενα ή να τους επιτρέψει να περάσουν. Εν ολίγοις, ως «συσκευή» και ως μέσο, κάνει δυνατή μια ρυθμιζόμενη ροή (τόσο η ροή όσο και η ρύθμισή της είναι εφικτά). Μέσα από μια τέτοια πόρτα, οι αρχαίοι πολιτισμοί της Ανατολής κατάφεραν να αναπαραστήσουν τη συνεχή ανανέωση της πραγματικότητας.

⁴² Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, τόμος 2ος: Βιβλία Ε-Κ. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006, (1179Α-1179Β)

Εικόνα 5: Δίφτερη πόρτα του Πεκίνου⁴³

Παρόλ'αυτά ο άνθρωπος σύμφωνα με τη φιλοσοφία του «Ζεν» καλείται να πάρει τη θέση του «μεντεσέ» που σημαίνει να καταλάβει «τη θέση του», «το κέντρο του», ώστε να δημιουργείται ένα άνοιγμα προς τα έξω και να παραμένει κοντά για να ρυθμίζει τη ροή από μια σχετική απόσταση. Ο ίδιος ο «μεντεσές», ο σοφός, ποτέ δεν κινείται, ενώ επιπλέον περνάει απαρατήρητος χωρίς να τραβάει καθόλου την προσοχή. Κατά μία άλλη ερμηνεία, ο «μεντεσές» είναι ο κόμβος που εξασφαλίζει την ομαλή περιστροφή όλων των άλλων στοιχείων και αποτρέπει τις προστριβές ή τις αντιστάσεις.

Από την κινεζική πλευρά, όλα δείχνουν να οδηγούν στην «ευκολία». Στην ευρωπαϊκή πλευρά, αντίθετα, η υψηλότερο αξία δίνεται στη «δυσκολία» και στα αποτελέσματα που όπως αναμένεται, τείνουν να είναι ανάλογα με τη δυσκολία του έργου που έχει αναληφθεί. Για την ευρωπαϊκή σκέψη οι δυσκολίες που ο πρίγκιπας αντιμετωπίζει του χαρίζουν στο τέλος μεγαλεία. Με την εμφάνιση των εμποδίων, ο ήρωας καλείται να επιδείξει εξαιρετικές ικανότητες-δεξιότητες που διαφορετικά ίσως να μην μπορούσε ποτέ να τις αναπτύξει ή να μην υποψιαζόταν ότι τις κατέχει. Για να ξεπεράσει τα εμπόδια, πρέπει να ξεπεράσει τον εαυτό του: το παντοδύναμο θέμα είναι η εξύψωση του υποκειμένου και ο ηρωισμός που θα επιδείξει. Το ίδιο θέμα επανέρχεται στον Κλαούζεβιτς: «Σπάνια στον πόλεμο έχει επιτευχθεί κάποια μεγάλη επιχείρηση

⁴³ Donia Zhang, *Classical Courtyard Houses of Beijing: Architecture as Cultural Artifact*, Neoland School of Chinese Culture, 2015

χωρίς την αντίστοιχη μεγάλη προσπάθεια, χωρίς πόνος και αποστέρηση». Αντίθετα, οι στοχαστές που επηρεάστηκαν από τη φιλοσοφία του «Ζεν», ενστερνίζονται την άποψη ότι ο έξυπνος άνθρωπος «πετυχαίνει πράγματα με ευκολία», χωρίς να υποτιμά τις δυσκολίες, παραμένοντας απλά προσεκτικός μαζί τους, ενώ εκείνος που δεν είναι έξυπνος «διαχειρίζεται τις καταστάσεις με δυσκολία».

Κλείνοντας, ο συγγραφέας αναφέρεται στον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται στη Δύση και στην Ανατολή τις συμπτώσεις και τις ευκαιρίες. Οι Ανατολικοί αντί να ανιχνεύουν οιωνούς στο σύμπαν, ερμηνεύουν το νόημά τους και αναπτύσσουν τον συμβολισμό τους - εν ολίγοις, αντί να συμπεριφέρονται ερμηνευτικά (η μέθοδος της ερμηνευτικής των Δυτικών συνδέεται με την προέλευση της μαντείας) δίνουν μεγάλη προσοχή στις αφανείς ενδείξεις και στις «προαισθήσεις» της αλλαγής. Ακόμα και οι πιο δύσκολες καταστάσεις, κατά τους Ανατολικούς, αν διαχειριστούν σε ένα «εύκολο» στάδιο παρέμβασης, μπορούν να διευθετηθούν. Ο Ζουλιέν υπογραμμίζει πως το «Ζεν» χαρακτηρίζεται από την τέχνη της «προδιάθεσης και του προΐδεασμού»⁴⁴ της κατάστασης. Έτσι, ο σοφός, ο στρατηγός ή ο διπλωμάτης φαίνεται να παρεμβαίνει μόνο με τη μορφή απόκρισης στον τρόπο με τον οποίο τα πράγματα έχουν ήδη πάρει κλίση, άρα δεν κάνει ποτέ τίποτα «δύσκολο» και δεδομένου ότι αρκείται στο να ξεκινήσει διαδικασίες με «διακριτικό» τρόπο και μετά να τις αφήσει να εξελιχθούν μόνες τους, μοιάζει σαν να μην κάνει ποτέ τίποτα «σπουδαίο». Αλλά με αυτά ακριβώς τα μέσα, υποστηρίζεται από τη φιλοσοφία του «Ζεν» πως μπορεί κανείς να πετύχει αυτό που, στο τέλος, «θα αποδειχθεί σπουδαίο».

⁴⁴ Francois Jullien, *A treatise on efficacy between western and chinese thinking*, University of Hawai'i Press, 2004, σελ. 194, από το πρωτότυπο κείμενο: The whole art lies in an ability to predispose.

6. Συγκλίσεις και αποκλίσεις των δύο έργων

6.1 Το ερευνητικό ενδιαφέρον των δύο φιλοσόφων

Η εμφάνιση της φιλοσοφίας του «Ζεν» στον χώρο των καλλιτεχνών όσο και των διανοουμένων της Δύσης και το αυξανόμενο ενδιαφέρον, περίπου μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, προκάλεσε έναν κυκεώνα ερωτημάτων όχι μόνο σχετικών με τους δύο πολιτισμούς αντίστοιχα, της Ανατολής και της Δύσης, αλλά και σχετικών με θέματα φιλοσοφικής, κοινωνιολογικής και ψυχολογικής φύσης. Προκύπτει λοιπόν η εύλογη απορία γύρω από τους λόγους για τους οποίους τόσο το αναγνωστικό κοινό, όσο και οι ίδιοι οι συγγραφείς επιλέγουν να μελετήσουν τις έννοιες γύρω από αυτή τη θεματική με όλο και μεγαλύτερη θέρμη και ένταση. Στην ανασκόπηση τόσο του πρώτου κατά σειρά στην ερευνητική μας εργασία βιβλίου με τίτλο *The way of Zen* του Alan Watts όσο και του δεύτερου κατά ερευνητική σειρά βιβλίου με τίτλο *A treatise on efficacy: between Western and Chinese thinking* του François Jullien που αναλύσαμε εκτενώς στα δύο προηγούμενα κεφάλαια, παρατηρούμε τους διαφορετικούς λόγους για τους οποίους οι δύο φιλόσοφοι επέλεξαν να ασχοληθούν με την ανάλυση της Ανατολικής φιλοσοφίας. Οι λόγοι αυτοί διαποτίζουν όλο το μήκος των έργων των δύο συγγραφέων αλλά και τον τρόπο εργασίας τους, τον οποίο και θα αναλύσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

6.1.1 Η εννοιολογική μέθοδος του François Jullien

Ο Ζουλιέν εξηγεί συχνά τόσο στα έργα του όσο και σε ομιλίες του γιατί αποφάσισε να σπουδάσει και να μελετήσει την κινεζική σκέψη, μετά τις σπουδές του γύρω από τη γαλλική φιλοσοφία. Ο λόγος που ασχολήθηκε με την εκπόνηση της πραγματείας του *A treatise on efficacy: between Western and Chinese thinking* είναι για να ερευνήσει κατά κύριο λόγο τα θεμέλια του δυτικού μηχανισμού σκέψης, αναλύοντας άλλους τρόπους θεώρησης των πραγμάτων, εκ διαμέτρου αντίθετους από τους ευρωπαϊκούς, και το ερώτημα που έθεσε ήταν πού θα μπορούσε να τους βρει. Στόχος του ήταν να βρεθεί κάποια γραπτή κουλτούρα, η οποία δεν θα είχε συνδεθεί με τη δυτική ιστορία εδώ και πολύ καιρό. Κατ' αυτόν τον τρόπο τόσο οι εβραϊκοί, όσο και οι αραβικοί πολιτισμοί αποκλείστηκαν. Η ινδική κουλτούρα κατά τον Ζουλιέν παρουσίαζε επίσης πολύ στενή σχέση, με το επιχείρημα ότι τα σανσκριτικά αποτελούν μια ινδοευρωπαϊκή γλώσσα. Και καθώς η ιαπωνική κουλτούρα επηρεάστηκε εν μέρει από την Κίνα, ο Ζουλιέν αποφάσισε να ξεκινήσει μελετώντας σε πρώτη βάση τον κινεζικό πολιτισμό ως έναν «άλλο τρόπο σκέψης». Η Κίνα αποτέλεσε γι' αυτόν ένα μέσο για την απόκτηση, συγκριτικά, καλύτερης γνώσης της Ελλάδας,

που την τοποθέτησε στη βάση της δημιουργίας του Δυτικού πολιτισμού. Θέλοντας να συνειδητοποιήσει λοιπόν τα δομικά χαρακτηριστικά της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας, ίσως επηρεασμένος από τον παρόμοιο τρόπο εργασίας του Φουκώ, ο οποίος είχε ερευνήσει την ιστορία, συγκρίνοντας για παράδειγμα τη βιολογία με τη φυσική ιστορία, ο Ζουλιέν τα συνέκρινε με την κινέζικη σκέψη, η οποία θα αποτελέσει μάλιστα εφελθτήριο για την ενασχόλησή του με τις θεμελιώδεις αρχές της φιλοσοφίας του «Ζεν».

Συγκεκριμένα, στο βιβλίο του *Το εγκώμιο της απραξίας* αναφέρει ότι «η Κίνα είναι ο μεγάλος πολιτισμός που αναπτύχθηκε έξω από την ευρωπαϊκή σκέψη»⁴⁵ ή αργότερα όπως παραπέμπει από τον διάλογο του Πασκάλ με τον Λιμπερτίνο «Λέτε: η Κίνα συσκοτίζει. Σας απαντώ: Ναι, συσκοτίζει, όμως στην Κίνα μπορεί να βρει κανείς διαύγεια – αναζητήστε την». Ποια είναι αυτή η διαύγεια που έρχεται από την Κίνα; Είναι «μια πνευματική δυνατότητα που βρίσκεται έξω από το δικό μας πλαίσιο αναφοράς» ή παρακάτω όπως διατυπώνει «η «ετεροτυπία» της Κίνας [...] αναφέρεται στην ύπαρξη ενός αλλότριου τόπου, βεβαιώνοντας ότι υπάρχει ένα «αλλού» της σκέψης». Στόχος του συγγραφέα δεν είναι να ταχθούν οι αναγνώστες υπέρμαχοι της Κίνας ούτε να θεοποιήσουν την ανατολική φιλοσοφία αλλά να απομακρυνθούν «από την ασφάλεια και την άνεση» που παρέχει η οργάνωση ενός διανοητικού συστήματος και η σκέψη να καταφέρει να διεισδύσει σε μεγαλύτερα βάθη, καθώς στέκεται αντιμέτωπη με διανοητικούς κινδύνους για τους οποίους δεν είναι «προετοιμασμένη».

Συνολικά, ο Ζουλιέν αναζητά την κινεζική σκέψη ως παράδοση⁴⁶ παρά μεμονωμένους στοχαστές ως άτομα. Αυτό τον οδηγεί συχνά να αποδίδει σε κάποιον Κινέζο ότι και σε έναν «Ζεν» στοχαστή. Ο στόχος του Ζουλιέν είναι να δείξει τι είδους θεμελιώδεις έννοιες χρησιμοποιούνται από τους Κινέζους κλασικούς καθώς και από τους σχολιαστές τους, όπως αυτή της «συνέχειας που υπάρχει στην αντίθεση», ενώ οι Δυτικοί ξεκινούν από σκέψεις όπως αυτή της «υπέρβασης του Θεού» και της «υπέρβασης της υποκειμενικότητας», «υπέρβαση της διάκρισης χώρου και χρόνου» κ.λπ. Η αρχαία κινεζική σκέψη όπως είδαμε δεν ξεχωρίζει το υποκείμενο από το αντικείμενο, και δεν συμβάλλει στη δημιουργία της έννοιας ενός αφηρημένου και καθολικού υποκειμένου. Βέβαια, η απλή περιγραφή των συμπεριφορών και των αξιών των Δυτικών αδυνατεί να δια φωτίσει τον τρόπο που οργανώνεται η σκέψη, εάν δεν πραγματοποιηθεί η

⁴⁵ Φρανσουά Ζουλιέν, *Εγκώμιο της απραξίας*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2020, Περί ανδρείας, σελ.11-18

⁴⁶ François Jullien, «La Chine au miroir de l'Occident», δημοσιευμένο στο: *Le Monde diplomatique* (Οκτώβριος, 2006), σελ. 22–23, <http://www.monde-diplomatique.fr/2006/10/JULLIEN/14010>

συνεξέταση άλλων αξιών και συμπεριφορών σε άλλα μέρη της γης, που δεν επηρεάστηκαν από τη Δύση.

6.1.2 Η εννοιολογική μέθοδος του Alan Watts

Ο συγγραφέας Ουάττς λόγω της εκτεταμένης σύγχυσης και των προβλημάτων επικοινωνίας που παρατηρείτε ανάμεσα στους κύκλους των διανοούμενων και των επιστημόνων της Δύσης, εξετάζει τη φιλοσοφία του «Ζεν» θεωρώντας πως είναι σε θέση να εμπνεύσει ένα τελείως διαφορετικό τρόπο σκέψης. Στόχος του λοιπόν είναι να διερευνηθούν βασικές κοινές αντιλήψεις που βρίσκονται πέρα από τα όρια των κοινωνικών συμβάσεων, όπως οι έννοιες του χώρου, του χρόνου, της φυσικής κίνησης των αλλαγών και της ανατολικής αρχής του «κενού» που η ανθρώπινη εξέλιξη άφησε πίσω της στην προσπάθειά της να επιτύχει και να επισπεύσει την τεχνολογική ανάπτυξη. Με το βιβλίο του *The way of Zen* στόχος του είναι να δοθεί μια χαρακτηριστική προπαιδεία και μια ιστορική θεμελιώδης προοπτική σχετικά με την ανάπτυξη της ανατολικής φιλοσοφίας, καθώς μέσα από αυτόν τον τρόπο ο συγγραφέας διαπιστώνει πως η σύλληψη των εννοιών εκείνων, που μοιάζουν να μην έχουν καμία σχέση με τις αξίες και τις βασικές αρχές για την εξήγηση της συμπεριφοράς στη Δύση, είναι δυνατό να γίνουν πιο κατανοητές από τον αναγνώστη που για πρώτη φορά έρχεται σε επαφή μαζί τους.

Η βασική διαφορά σε σχέση με τον Ζουλιέν είναι ότι ο Ουάττς δεν παραλείπει να μελετήσει ιστορικά τόσο τον Κινεζικό Ταοϊσμό όσο και τον Ινδικό Βουδισμό, ενώ όπως είδαμε ο Ζουλιέν βασίζεται κυρίως στην κινεζική παράδοση για να διερευνήσει τις θεμελιώδεις αρχές του «Ζεν». Ο Ουάττς, επηρεασμένος ίσως και από τα χρόνια που έζησε στο Θιβέτ και από την προσωπική του εμπειρία σχετικά με την πρακτική εφαρμογή της ανατολικής φιλοσοφίας, μέσα από το βιβλίο προτρέπει τους αναγνώστες να συνεχίσουν την μελέτη γύρω από αυτή τη φιλοσοφία και να προβούν αντίστοιχα στην πρακτική εφαρμογή της, είτε μέσα από την τέχνη και την φιλοσοφία είτε απλά μέσα από τις τυπικές καθημερινές ασχολίες.

Συνολικά ο Ουάττς επιχειρεί να αποδείξει ότι οι αρχές του «Ζεν» είναι παγκόσμιες, πέρα από κάθε πολιτισμικό πλαίσιο, κάτι που δύσκολα μπορεί να γίνει κατανοητό από τους ανθρώπους αφού οι γλωσσικοί κώδικες επικοινωνίας, όπως και τα υπόλοιπα συστήματα συμβολικών σημείων, των μαθηματικών ή της μουσικής είναι πολύ περιορισμένα και προσαρμοσμένα στα διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Για τον φιλόσοφο η κάθε κοινωνία, ο κάθε πολιτισμός έχει τα δικά του σύμβολα έτσι ώστε να εξασφαλίζει τη συνοχή του, βέβαια τα όρια του εκάστοτε

πολιτισμού για τον Ουάττς είναι ακριβώς αυτά που οριοθετούν και τη σκέψη, εμποδίζοντάς την να εντοπίσει τις ουσιαστικές αρχές που διέπουν τον κόσμο, τη φύση και τη ζωή.

Βέβαια, όπως συχνά έχει διατυπώσει σε ομιλίες του ο φιλόσοφος: «δεν είμαι Βουδιστής, ούτε προσπαθώ να σας προσηλυτίσω στη μία ή την άλλη πλευρά. [...] προσπαθώ να σας προσεγγίσω όπως ο βιολιστής με το βιολί του ή ο μουσικός με το πιάνο του θέλει απλά να δώσει στο ακροατήριο ένα μουσικό κομμάτι για να απολαύσει, το οποίο εκείνος απολαμβάνει».

6.2 Ο τρόπος εργασίας των δύο συγγραφέων

Ο τρόπος εργασίας των δύο φιλοσόφων παρουσιάζει αρκετές διαφορές εφόσον και το υπόβαθρο των σκέψεων των δύο συγγραφέων έχει αποκτηθεί με τρόπο εντελώς διαφορετικό. Παρότι φαινομενικά το έργο τους μοιάζει να ασχολείται με το ίδιο θέμα, αυτό της μελέτης του ανατολικού τρόπου σκέψης και της απόπειρας μετάδοσης των θεμελιωδών αξιών της φιλοσοφίας του «Ζεν» στους Δυτικούς αναγνώστες, η προσέγγιση του θέματος έχει διαφορετική αφετηρία και κατά βάση διαφορετικά κίνητρα. Ο κριτικός Marcel Gauchet διατυπώνει εύστοχα για τον Ζουλιέν και τον τρόπο εργασίας του:

Τα έργα του Φρανσουά Ζουλιέν, για μένα, μοιάζουν να εστιάζουν στην εξερεύνηση της ανθρωπολογικής σχολής του 20ού αιώνα, όπως μπορώ να την αποκαλέσω περιγραφικά, για την οποία ακόμη δεν έχουν γραφτεί αντίστοιχα κείμενα. Ως προς τη συγκεκριμένη σχολή, έθεσαν τις βάσεις τις τόσο ο Durkheim όσο και ο Mauss, ο Granet και ο Levi-Strauss κατά κύριο λόγο. Με μια λέξη, όλοι έθεσαν τις βάσεις για τη σχολή της Δυτικής αποκεντροποίησης [...]. Ο Ζουλιέν έχει γίνει ο εθνολόγος του εννοιολογικού σύμπαντος αυτής της νέας σχολής.⁴⁷

Από την άλλη μεριά, ο τρόπος εργασίας του Άλαν Ουάττς περισσότερο σχετίζεται με τον σκοπό του να εισάγει στον Δυτικό κόσμο την φιλοσοφία του «Ζεν» έτσι ώστε να ενσωματώσει στον τρόπο σκέψης του την ανατολική προοπτική και να καλυφθεί το κενό που δημιουργήθηκε, ήδη από τον 20ό αιώνα, με την εμφάνιση των συμπεριφοριστών, στις ιδέες σχετικά με την ανθρώπινη συνείδηση. Συγκεκριμένα, ο καθηγητής Dr. Peter J. Columbus του Πανεπιστημίου West Georgia αναφέρει:

⁴⁷ Dr Ralf Müller, *Review: Francois Jullien's Living off Landscape, or the Unthought of in Reason*, London/New York, Rowman & Littlefield Publishers, σελ. 176

Αν και συχνά ο Ουάτς έχει σχολιαστεί για τον μυστικισμό του, ένας τέτοιος χαρακτηρισμός για το έργο του φαίνεται να αποκλίνει από την ευρύτερη προσπάθεια του φιλοσόφου να «ανατρέψει» τις μυστικιστικές εμπειρίες τις οποίες και αποδοκιμάζει. Στο έργο του επιχειρεί να αποδείξει ότι το «πνευματικό» και το «φυσικό» κομμάτι της ανθρώπινης δραστηριότητας είναι πρακτικά το ίδιο.⁴⁸

6.2.1 Ο τρόπος εργασίας του François Jullien

Ο φιλόσοφος Ζουλιέν, μεγαλωμένος στους κύκλους της Γαλλίας, μελετώντας εις βάθος τον κλάδο της φιλοσοφίας, αποτελεί θερμός υποστηρικτής τόσο της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας όσο και της κινεζικής παράδοσης. Ανάμεσα σε αυτούς τους δύο κύκλους ενδιαφερόντων του, η διαφορά δεν είναι ανεπαίσθητη. Οι αρχαίοι Έλληνες θα μιλήσουν για το πνεύμα, το ηθικό και το άριστον, το πρόπον και το εύ ζην. Οι Κινέζοι θα γράψουν στοχασμούς για την αρμονία της φύσης, τη μητέρα γη που αποτελεί παράδειγμα και αφετηρία των μεγαλύτερων ανθρωπίνων επιτευγμάτων. Οι έννοιες του «σωστού» και του «λάθους» στην κινεζική οδό δεν συναντώνται, κάτι που θα κάνει ιδιαίτερη εντύπωση στον Ζουλιέν. Και η προτυπολογική σκέψη των αρχαίων Ελλήνων, την οποία ο φιλόσοφος μελέτησε για χρόνια φαίνεται να «χωλαίνει» μπροστά στην απλότητα της σκέψης του ανατολικού πολιτισμού.

Στις πρώτες του πραγματείες η απλότητα αυτή αποτελεί και το αρχικό στάδιο της συλλογιστικής του πορείας φτάνοντας μέχρι τον 20 αιώνα για να παρουσιάσει τις ομιλίες του υπέρ της απραξίας και της μη-δράσης, προκαλώντας κάποια σύγχυση στους κύκλους των φιλοσόφων της Δύσης, που μέχρι πρότινος δεν είχαν εντυφήσει στη βαθύτερη σοφία της Ανατολής, ενώ η φιλοσοφία του «Ζεν» περισσότερο έμοιαζε με μια σειρά εύληπτων φιλοσοφικών ρητών για τον μέσο δυτικό νου, που στόχο είχε την μαζική παραγωγή «βιβλίων-συνταγών» για μια «ευτυχισμένη» ζωή. Ο φιλόσοφος θα φέρει στους δυτικούς στοχαστές την έννοια της «μη-ηθικής» ως απάντηση στην «απόλυτη ηθική» που περισσότερο, όπως παρατηρεί, έχει αποξενώσει τον άνθρωπο από τη φύση του και η «εγγενής του ορμή» έχει χάσει τη σημασία της, ενώ αυτή συχνά τοποθετείται από τους κύκλους των μεγάλων φιλοσόφων στη σφαίρα κάποιας εξωπραγματικής μυθοπλασίας. Επιθυμώντας να ερευνήσει έναν πολιτισμό τόσο διαφορετικό και ανεπηρέαστο από τον δυτικό, ο Ζουλιέν θα αποφύγει καθ' όλη την πορεία

⁴⁸ Dr Peter J. Columbus, *A response to Nordstrom and pilgrim's critique of Alan watts' mysticism*, The Humanistic Psychologist, Vol. 13, 2010, σελ.28

εργασίας του να αναφερθεί σε όρους που παραπέμπουν στην ινδο-βουδιστική παράδοση, όπως «Ζεν», με σκοπό να διατηρήσει το έργο του απαλλαγμένο από το να ιδωθεί σαν ένα εγκώμιο υπέρ κάποιας ανατολικής θρησκείας. Για τον λόγο αυτό, επιλέγει να εργαστεί με τρόπο πιο μεθοδικό και να εξετάσει τους συγκεκριμένους λόγους που καθιστούν την ανατολική σκέψη αποδοτική και αποτελεσματική. Μελετώντας, δηλαδή, περισσότερο τον ανατολικό συλλογιστικό τρόπο σκέψης και εφαρμογής του, ο φιλόσοφος θα αντλήσει παραδείγματα από κλάδους στους οποίους οι Ανατολικοί παρουσίασαν κατά τα χρόνια, ιδιαίτερη τεχνογνωσία και τεχνική και θα εξετάσει τους λόγους για τους οποίους ο τρόπος εργασίας τους είναι καινοτόμος για τα δυτικά πρότυπα. Τελικά, κάτι που συναρπάζει τον φιλόσοφο είναι ότι όχι μόνο ο Ζουλιέν δεν παρατηρεί τελικά καμία πραγματική υποκειμενικότητα στα αρχαία κινέζικα κείμενα, αλλά ταυτόχρονα ακριβώς αυτή η έλλειψη υποκειμενικότητας από τον τρόπο σκέψης και δράσης των ανατολικών, κατέστη δυνατή με τη μέθοδο ενασχόλησης με τον εαυτό. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ζουλιέν επιλέγει τελικά να αναλύσει την κινεζική σκέψη από εννοιολογική άποψη, καθώς κρίνει ότι αυτό θα τον βοηθήσει πολύ περισσότερο στο να στοχαστεί και να διερευνήσει φιλοσοφικά ερωτήματα από το να ξεκινήσει την έρευνά του από τη δομή της συνείδησης.

6.2.2 Ο τρόπος εργασίας του Alan Watts

Ερευνώντας τον βίο του φιλοσόφου Ουάττς μπορούμε συνοπτικά να αναφέρουμε πως μεγάλωσε σε ένα κύκλο βαθύτερα θρησκευόμενο και επηρεασμένο από τους καθολικούς χριστιανούς ασκητές. Οι έννοιες του Θεού και του παντογνώστη θεανθρώπου, της αμαρτίας, της κόλασης, του καλού και του κακού, του Θεού-τιμωρού είναι μερικές από τις έννοιες που θα παρουσιάσουν ιδιαίτερο στοχαστικό ενδιαφέρον στον Ουάττς. Μεγαλωμένος σε ένα χριστιανικό χωριό της Αγγλίας, θα μεταβεί τελικά στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής για να συμμετέχει στον κύκλο «Ζεν» εκπαίδευσης και να σπουδάσει Θεολογία ενώ το 1945 χειροτονείται ιερέας. Η βαθύτατη ενασχόλησή του με τη θρησκεία και οι παράλληλες Ανατολικές σπουδές του, τον δίχασαν και τον ώθησαν να επανεξετάσει τα διδάγματα του καθολικού χριστιανισμού. Μελετώντας τα ιερά βιβλία των μεγάλων θρησκείων καθώς και τις κριτικές πραγματείες στα κείμενα μεγάλων θεολόγων άρχισε να επανεξετάζει ιδέες βαθιά εδραιωμένες στον δυτικό νου και προσπάθησε να επαναποθετηθεί με μια κριτική ματιά.

Σε ομιλίες του στο Πανεπιστήμιο αλλά και ανάμεσα σε φιλοσοφικούς κύκλους θα διατυπώσει τις εκκεντρικές για την εποχή ιδέες του, μιλώντας κριτικά και πολλές φορές καυστικά

για την έννοια του Θεού-τιμωρού που ενσαρκώνει η χριστιανοσύνη, ενώ επιχειρεί να ανταπαντήσει με λογικά επιχειρήματα και εύλογους φιλοσοφικούς στοχασμούς σε κάθε υπέρμαχο των ιδεών εκείνων οι οποίες, για τον φιλόσοφο, καταστέλλουν την κριτική ματιά των ανθρώπων, οδηγώντας τους σε «ύπνωση». Συχνά ο Ουάτς αυτοαποκαλείται φιλόσοφος-διασκεδαστής κάτι που αποδίδει χαρακτηριστικά την εκτεταμένη χρήση του καυστικού λόγου από μεριάς του φιλοσόφου, για να μιλήσει τόσο στους μαθητές του όσο και σε διακεκριμένους καθηγητές Πανεπιστημίου, με στόχο να καταφέρει να αποδώσει έμπρακτα, μέσα από το παράδειγμά του, τις θεμελιώδεις έννοιες της φιλοσοφίας του «Zen».

Αντίθετα με τον Ζουλιέν, ο Ουάτς κάνει εκτεταμένη χρήση των ινδο-βουδιστικών όρων, για να ερευνήσει τους διαύλους επικοινωνίας και έκφρασης των ανατολικών στοχαστών. Με αυτόν τον τρόπο, επιθυμεί να αποδώσει έναν ανατολικό «αέρα» στα γραπτά του κείμενο, εμπνευσμένο από παραδείγματα της φύσης και της συνεχούς αλλαγής που παρατηρείται να συμβαίνει «ανεμπόδιστα» ή αλλιώς θα λέγαμε «από μόνη της» στον φυσικό κόσμο, κάνοντας εκτεταμένη χρήση του περιγραφικού λόγου, εμπλουτισμένο με έντονες εικόνες, επιφέροντας έτσι στους αναγνώστες ή κατά περίπτωση στους ακροατές του (όσο αφορά στις ομιλίες που έκανε πάνω στο θέμα της φιλοσοφίας τους «Zen») την εντύπωση ότι ο τρόπος δημιουργίας ενός φιλοσοφικού στοχασμού και η αναζήτηση της αλήθειας είναι ένα «παιχνίδι» που καλείται να «παίξει» ο άνθρωπος. Αυτή την εντύπωση επιθυμούσε να αφήσει ο φιλόσοφος, την εντύπωση της «ευκολίας», ευκολία στο να προσεγγίσει κανείς φαινομενικά δυσπρόσιτες και δυσνόητες έννοιες και να καταστήσει για όλους δυνατή την επιλογή ενασχόλησης με οποιοδήποτε θέμα διαφορετικά θα είχαν ενδιασμούς να το προσεγγίσουν.

6.3 Η γλώσσα και το ύφος των δύο έργων

Με μια πρώτη ματιά στα έργα των δύο φιλοσόφων παρατηρούμε πολλές διαφορές ως προς τη χρήση της γλώσσας αλλά και το ύφος. Από τη μία ο Ουάτς, επιθυμώντας να αφήσει στους αναγνώστες ένα πνεύμα «απλότητας» και «λυρισμού» χρησιμοποιεί εκτεταμένα στο λόγο του τις μεταφορές και τις εικόνες. Η προσέγγισή του είναι περισσότερο αυτή του «διασκεδαστή» όπως συχνά αυτοαποκαλείται, ενώ ο Ζουλιέν χρησιμοποιεί έναν πιο επιστημονικό λόγο και προσεγγίζει την ανατολική σκέψη με τρόπο καθαρά φιλοσοφικό και διερευνητικό. Εκεί όπου ο φιλόσοφος Ζουλιέν θα μιλήσει για έναν «οικολογικό διαλογισμό» γύρω από την κατοικήσιμη γη,

αυτό που αρχαίοι Έλληνες θα αποκαλούσαν «οικουμενική γη», ο Ουάτς θα μιλήσει για το «συλλογικό ασυνείδητο» ή διαφορετικά για την «κοσμική συνείδηση».

6.3.1 Η γλώσσα και το ύφος του François Jullien

Η γλώσσα εργασίας του Ζουλιέν μοιάζει περισσότερο με εκείνη που θα χρησιμοποιούσε ένας ερευνητής ή ένας επιστήμονας για να συγγράψει τη διατριβή του. Ωστόσο, αυτό που κρίνεται σημαντικό να υπογραμμίσουμε δεν είναι στην πραγματικότητα η διατριβή την οποία τελικά εκπονεί ο Ζουλιέν, αλλά η μέθοδος που χρησιμοποιεί καθώς επίσης και ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται το θέμα. Υπάρχουν μερικά κείμενα στα οποία ο Ζουλιέν μιλά εκ πείρας, μια εμπειρία που μπορεί να ληφθεί υπόψη ως αφετηρία για τις διαλέξεις που διεξήγαγε τελικά, θα λέγαμε ότι αποτελούν προ-διαλέξεις, και μπορεί να συγκριθεί με τον τρόπο έρευνας και στοχαστικής πορείας του Ρουσσώ. Αλλά γενικά, ο Ζουλιέν αποφεύγει να μιλήσει με αφετηρία την εμπειρία, και να εκφραστεί με τόσο αφηρημένες λέξεις, εφόσον φαίνεται να πιστεύει ότι κατά κάποιο τρόπο, ο λόγος προηγείται της εμπειρίας. Οι εμπειρίες είναι κατά τον φιλόσοφο «χτισμένες από λέξεις και παραδόσεις». Ο Ζουλιέν «διεκδικεί» την κληρονομιά του Νίτσε, και διαβάζει κινέζικα κείμενα ως φιλόλογος. Αποφεύγει να χρησιμοποιήσει την εμπειρία για να ορίσει τις έννοιες που συναντά στα ανατολικά κείμενα κάτι που μπορεί να αφήσει κάποιον να σκεφτεί ότι υπάρχει κάτι καθολικό πριν από το λόγο, χωρίς να το αποκλείει, ο Ζουλιέν αρνείται να το υποθέσει. Σαν φιλόλογος, αναδεικνύει το ρόλο των λέξεων, των εννοιών. Δεν υπάρχει «αθώα» λέξη: εάν οι δυτικοί ερευνητές χρησιμοποιούν τακτικά τη λέξη του *dào* (道), μπορεί κανείς να υποθέσει ότι είναι μια θεμελιώδης έννοια, και να εξετάσει τόσο το κοινό που έχουν αυτά τα φαινόμενα όσο και το τι μπορεί αυτή η έννοια σημαίνει με αφηρημένη έννοια.

Η μετάφραση της λέξης από τον Ζουλιέν είναι μια φυσική συνέπεια της φιλολογικής του μεθόδου. Η μετάφραση κατά τον φιλόσοφο πρέπει να πληροί δύο απαιτήσεις. Η πρώτη είναι να διατηρήσει τη σημασία μιας λέξης: σχεδόν κάθε φορά που χρησιμοποιείται η ίδια κινεζική λέξη, αυτή πρέπει να μεταφραστεί με την ίδια γαλλική λέξη για τον Ζουλιέν και αντίστοιχα, ως προς την παρούσα εργασία μας να μεταφραστεί στην ελληνική με αντίστοιχο τρόπο. Η δεύτερη είναι να κρατήσει κανείς τη σχετική ανεξαρτησία δύο (ή τριών) φιλοσοφικών λεξικών. χρησιμοποιώντας τις έννοιες του Θεού, του όντος, του υποκειμένου ή κάποιων άλλων θεμελιωδών εννοιών της δυτικής φιλοσοφίας, δεν θα μπορούσαμε παρά να παρερμηνεύσουμε τι κάνει την κινεζική σκέψη ξεχωριστή, τι το συνιστά από μόνο του. Οι μεταφράσεις πρέπει να

κρατούν κάτι ιδιωματικό. Αυτό είναι ο λόγος που ο Ζουλιέν χρησιμοποιεί συχνά γαλλικές λέξεις που δεν ανήκουν στο κλασικό φιλοσοφικό λεξικό, αλλά στη βιολογία ή σε άλλους τομείς: «ρύθμιση»,¹¹ «διαδικασία»,¹² κ.λπ.

6.3.2 Η γλώσσα και το ύφος του Alan Watts

Η γλώσσα του Ουάττς στο έργο του *Ο δρόμος του Ζεν* παραπέμπει τον αναγνώστη σε κάποια ιστορία μυστηρίου, σε κάποιο φανταστικό παραμύθι για θεούς και για ανώτερες, ασυνείδητες δυνάμεις. Ο φιλόσοφος, ενώ μεταχειρίζεται δυσπρόσιτες έννοιες, επιχειρεί να τις αποδομήσει και να τις παρουσιάσει στο βιβλίο του με τρόπο απλό και κατανοητό για καθένα που δεν έχει «μυηθεί» στους «δρόμους και τα τεχνάσματα του Ζεν». Ο συγγραφέας, περνώντας ο ίδιος πολλά χρόνια δίπλα σε δασκάλους της φιλοσοφίας του «Ζεν», εξασκώντας την πρακτική του «Ζα-ζεν» και βιώνοντας την εφαρμογή μιας ασκητικής ζωής, μακριά από τον δυτικό πολιτισμό αλλά ταυτόχρονα αποτραβηγμένη από κάθε θρησκευτικό και κανονιστικό πλαίσιο, είναι σε θέση να περιγράψει πλέον «εκ πείρας τη φιλοσοφία του Ζεν» και να επιχειρήσει να αποφέρει στον αναγνώστη το ύφος του ανατολικού στοχασμού.

Με τον λόγο του λοιπόν, δεν επιχειρεί να αποτρέψει τον αναγνώστη από το να αμφισβητήσει την ανατολική φιλοσοφία, αντίθετα ο λόγος του είναι κατά κύριο λόγο προτρεπτικός προς την αμφισβήτηση. Μειονέκτημα αυτής της μεθόδου είναι ότι συχνά ο φιλόσοφος έχει επικριθεί για τη χρήση ενός «απλοϊκού» λόγου μπροστά σε θέματα μεγάλης φιλοσοφικής αξίας. Στα γραπτά του κείμενα συχνά θα συναντήσει κανείς τη λέξη «μαθητής» και «δάσκαλος» τις οποίες και εισάγει σε κάθε επιστημονικό κλάδο και τις παραλληλίζει αντίστοιχα. Για παράδειγμα στον κλάδο της ψυχολογίας, αντί να μιλήσει για θεραπευτή και θεραπευόμενο, θα μιλήσει για «μαθητή» και «δάσκαλο», χωρίς απαραίτητα ο θεραπευτής να είναι ο «δάσκαλος». Με τη χρήση αυτών των δύο λέξεων θέλει να υπογραμμίσει τη διάδραση μεταξύ των δύο επικοινωνούντων πλευρών και την απώλεια σχέσης ισχύος - όπως ακριβώς συμβαίνει και στην περίπτωση που κάποιος επισκέπτεται έναν δάσκαλο της φιλοσοφίας του «Ζεν» για να μάθει τις αρχές και τους κανόνες της. Το πρώτο πράγμα που μαθαίνει είναι ότι «δεν θα μάθει τίποτα» και ότι τόσο ο «δάσκαλος» όσο και ο «μαθητής» είναι εξελισσόμενα όντα και η σχέση τους είναι μια εξελισσόμενη, «δυναμική» και αλληλεξαρτώμενη διαδικασία. Κατά παρόμοιο τρόπο ο Ουάττς γράφει το έργο του με τέτοιο τρόπο ώστε ο αναγνώστης να έχει την εντύπωση ότι ανακαλύπτει

μόνος του τη γνώση και δεν υπάρχει κάποιος παντογνώστης αφηγητής που του υποδεικνύει την «αλήθεια» και τον τρόπο που «πρέπει» να σκέφτεται.

Οι «αντί-λέξεις» του Ουάττς είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα της γραφής του. Με τον όρο επιχειρείται να συγκεντρώσουμε όλες τις λέξεις του συγγραφέα, τις οποίες για να δηλώσει το αντίθετό τους, χρησιμοποιεί τις ίδιες λέξεις και τοποθετεί μπροστά από αυτές την πρόθεση «αντί» ή επιρρήματα όπως «όχι» και «μη». Για παράδειγμα, για να μιλήσει για το αντίθετο του «νου», δεν θα αναφερθεί ούτε στο «σώμα», όπως θα έλεγαν ίσως οι αρχαίοι Έλληνες ως αντίθετο του «νου», ούτε στην «καρδιά», όπως θα έλεγαν ίσως οι ψυχαναλυτές και οι ψυχολόγοι. Για να περιγράψει το αντίθετο του «νου» ο Ουάττς θα χρησιμοποιήσει τη λέξη «μη-νους», για να μιλήσει για το αντίθετο του «παιχνιδιού» δεν θα αναφερθεί για παράδειγμα στη «δουλειά», αλλά θα χρησιμοποιήσει το «αντι-παιχνίδι», για να μιλήσει για το αντίθετο του «εγώ» θα μιλήσει για το «όχι-εγώ» και ούτω καθεξής. Σε αυτό το σημείο διαπιστώνεται και η έντονη επίδραση που άσκησε στον φιλόσοφο η μελέτη της κινεζικής γλώσσας και των ιδεογραμμάτων με αρνητικό πρόσημο που τοποθετούνται μπροστά από τις λέξεις για να δηλώσουν το αντίθετό του. Πέρα όμως από την επίδραση της κινεζικής γλώσσας, ο Ουάττς χρησιμοποιεί εσκεμμένα τις «αντι-λέξεις» για να δημιουργήσει ένα τέτοιο κλίμα στον αναγνώστη ώστε να αρχίσει να αμφισβητεί την ύπαρξη απόλυτων αντιθέτων και να δημιουργήσει μια περισσότερο διερευνητική σχέση με τις λέξεις που χρησιμοποιούμε και το νόημα που τους δίνουμε ανάλογα το πολιτισμικό υπόβαθρο και τον τρόπο χρήσης τους.

Σημαντικό στοιχείο της γλώσσας που χρησιμοποιεί ο Ουάττς είναι επίσης και τα «παράδοξα» ή τα «αναπάντητα ερωτήματα» που θέτει συχνά στον αναγνώστη. Στο παρακάτω παράδειγμα, επιχειρηματολογώντας σχετικά με τις διαφορές που παρουσιάζει η άσκηση της ψυχοθεραπείας στη δύση και στην ανατολή, παρατηρούμε το εξής παράδοξο που θέτει στους αναγνώστες:

Με υπεραπλούστευση των διαδικασιών θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο φλοιός τροφοδοτεί παλινδρομικά τον θάλαμο, έτσι ώστε κατά κάποιο τρόπο ο οργανισμός να έχει επίγνωση του εαυτού του. [...] Πώς μπορεί όμως ο φλοιός να παρατηρεί και να ελέγχει τον φλοιό;⁴⁹

⁴⁹ Άλαν Ουάττς, *Ψυχοθεραπεία σε Ανατολή και Δύση*, Ωρόρα, 1975, σελ.82

Τα αναπάντητα ερωτήματα είναι ένα κοινό στοιχείο που παρατηρείται και με τον Φρανσουά Ζουλιέν στο έργο του, μόνο που στη συγκεκριμένη περίπτωση η πρόθεση του φιλοσόφου δεν είναι να προσιδιάσει τον τρόπο που ασκείται η φιλοσοφία του «Ζεν» στις ανατολικές σχολές εξάσκησης του «Ζεν» αλλά να δώσει έναυσμα στον αναγνώστη να διερευνήσει με στοχαστικό τρόπο γύρω από έννοιες και σχήματα συμπεριφοράς που αναπαράγει ασυνείδητα στην καθημερινότητά του. Για παράδειγμα, θα θέσει το εξής φιλοσοφικό ερώτημα στους ακροατές του στη διάλεξή του *Le Seuil* το 1992:

Πώς συμπεριφέρεται η σκέψη μας όταν εγκαταλείπουμε την ιστορία της φιλοσοφίας και, κυρίως τις μεγάλες φιλοσοφικές έννοιες της Δύσης: το Ον, τον Θεό, την Ελευθερία κλπ. Όταν εγκαταλείπουμε τη μεγάλη ινδοευρωπαϊκή γλώσσα εντός της οποίας αρθρώθηκαν τούτες οι έννοιες; Σε τι συνίσταται αυτό το τράνταγμα που άξαφνα κλονίζει τις έννοιες αυτές ως σύνολο;⁵⁰

Στη συγκεκριμένη υποενότητα 6.3.2 κατά την οποία αναλύουμε τη γλώσσα του φιλοσόφου Ουάιτς, προσθέσαμε μια παράγραφο κατά την οποία αναλύουμε ένα κομμάτι του τρόπου εργασίας του Ζουλιέν καθώς επίσης και ένα απόσπασμα της γραφής του - αυτό θα ήταν και μια τακτική του φιλοσόφου και ερευνητικά κρίνουμε πως θα ήταν ένα από τα τεχνάσματα που θα χρησιμοποιούσε και εκείνος για να δηλώσει στον αναγνώστη ότι το να κατηγοριοποιεί κανείς τη γλώσσα των δύο φιλοσόφων και να τις αναλύει σε δύο ξεχωριστές για τον καθένα υποενότητες δεν είναι αποτρεπτικός παράγοντας στο να αναφερθεί κανείς «στην παράγραφο του ενός, για τον άλλον».

6.4 Η χρήση των παραδειγμάτων στα δύο έργα

Συνηθέστερα η χρήση των παραδειγμάτων στον επιστημονικό λόγο αποσκοπεί στο να ωθήσει τον αναγνώστη στο να στοχαστεί και να παραλληλίσει τυχόν «δυσπρόσιτες» ή καινούργιες έννοιες, ορολογίες ή τεχνικούς όρους με απτά καθημερινά πράγματα και «γνώριμες συνθήκες» έτσι ώστε να κατανοήσει καλύτερα τις έννοιες που παρουσιάζει ο συγγραφέας. Τα παραδείγματα λειτουργούν και ως τεκμήρια. Ευρύτερα, τα παραδείγματα συνήθως δίνουν επιπλέον ζωντάνια, γλαφυρότητα και παραστατικότητα στο λόγο του συγγραφέα, διεγείροντας το ενδιαφέρον και διευκολύνοντας τον αναγνώστη να επεξεργαστεί απόψεις που έχουν αποδοθεί θεωρητικά.

⁵⁰ Φρανσουά Ζουλιέν, *Εγκώμιο της απραξίας*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2020, Περί ανδρείας, σελ. 20

Ταυτόχρονα, τα παραδείγματα καθιστούν το κείμενο πιο οικείο και πιο προσιτό στον αναγνώστη. Αρκεί βέβαια να είναι εύστοχα, να μην διακόπτουν την πορεία της σκέψης του και να μην πλεονάζουν. Και για τους δύο φιλοσόφους που ερευνούμε τα παραδείγματα δεν λείπουν από τα έργα τους.

Κανείς από τους δύο συγγραφείς δεν χρησιμοποιεί εκτεταμένα τα παραδείγματα χωρίς να τα τοποθετεί για να επεξεργαστεί κάποιο επιχειρήμά του. Για τον Ουάττς τα παραδείγματα είναι βασισμένα στην καθημερινή εμπειρία και ο συγγραφέας εκμεταλλεύεται περισσότερο τη λειτουργία των παραδειγμάτων που σχετίζεται με την παραστατικότητα και τη ζωντάνια στο κείμενο. Τα παραδείγματα για τον Ουάττς είναι «οχήματα» που τοποθετούν τη φιλοσοφία του «Ζεν» πιο κοντά στην καθημερινή πρακτική και τις επαναλαμβανόμενες διαδικασίες που επιτελεί η φύση. Ο Ζουλιέν εκμεταλλεύεται περισσότερο τη λειτουργία εκείνη των παραδειγμάτων που μετατρέπουν τις ορολογίες σε «προσιτό, απλό λόγο» φέροντας τα μπροστά στον αναγνώστη ως τεκμήρια και αναπόσπαστο μέρος του φιλοσοφικού του στοχασμού.

6.4.1. Παραδείγματα από την εμπειρία και την πρακτική

Τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Ουάττς τόσο για να επιχειρηματολογήσει περί της φιλοσοφίας του «Ζε» όσο και για να δώσει στον αναγνώστη τις θέσεις του με κατανοητό τρόπο αντλούνται από τον χώρο της ανατολικής ποίησης, με έντονο το στοιχείο της εικονοπλασίας ενώ έμφαση δίνεται σε παραδείγματα καθημερινής ζωής, χειρωνακτικής εργασίας και περιγραφής των διαδικασιών της φύσης. Αποσπάσματα από αυθεντικά «κοάν» της Ανατολής καθώς και ανατολικής ποίησης, εικόνες αρχιτεκτονικής αλλά και ζωγραφικής είναι μερικά από τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για να ισχυροποιήσει τα επιχειρήματά του ίσως και να επεκτείνει το συλλογισμό του σε πιο γενικευμένα πορίσματα, καθιστώντας όσο περισσότερο κατανοητές τις έννοιες της ανατολικής φιλοσοφίας.

Για τον Ουάττς, όσο και για τον Ζουλιέν, οι κανόνες της κοινωνικής επικοινωνίας συχνά εμπειρικλείουν αντιφάσεις που οδηγούν τη σκέψη, τα συναισθήματα και τις ενέργειες σε διλήμματα και συγχύζουν τον άνθρωπο καθώς τα διλήμματα αυτά είναι αδιέξοδα. Τα παραδείγματα στον Ουάττς μετατρέπονται σε χρήσιμο εργαλείο για να αποδοκιμαστούν οι συμβάσεις της γλώσσας και των νόμων, της ηθικής και της αισθητικής, της θρησκείας και της φιλοσοφίας, του απλού, καθημερινού λόγου και της στόφας του λογοτέχνη, της σοφίας και της παιδαριώδους σκέψης. Τα παραδείγματα αποτελούν ένα πολύ συγκεκριμένο ρόλο στο έργο του

Ουάττς, να δημιουργήσουν στον άνθρωπο την ιδέα ότι η ίδια η ατομικότητά του μπορεί να πάρει πολλές μορφές και να παραλληλιστεί με εκατομμύρια άλλες, ενώ διατηρεί την ξεχωριστή της οντότητα ανάμεσα σε τόσες άλλες. Συνηθέστερα στον Ουάττς είναι τα παραδείγματα από τη φύση, όπως:

Ο δρόμος της απελευθέρωσης είναι ο δρόμος του νερού, που ακολουθεί πάντα την πορεία που το εμποδίζει λιγότερο.⁵¹

Με το συγκεκριμένο παράδειγμα, όπως και ευρύτερα με τη χρήση παραδειγμάτων από την εμπειρία στο λόγο του, στην πραγματικότητα, επιχειρεί να παραλληλίσει τον θεωρητικό όρο της ανθρώπινης συνείδησης, ερευνώντας τον πρακτικό μετασχηματισμό της μέσα από την πραγματική ζωή, έξω από τους ινδουιστικούς, βουδιστικούς και ταοϊστικούς τρόπους ζωής που περιορίζονται στο επίπεδο του μυστικισμού. Παραδείγματα μέσα από τις τέχνες του «Ζεν», είναι μια ακόμη προσπάθεια του Ουάττς να αποτρέψει τον αναγνώστη από το να αποστηθίσει φιλοσοφικούς όρους και έννοιες της «Ζεν» φιλοσοφίας και να τον ωθήσει στον αντίποδα να ερευνήσει πως οι έννοιες αποτυπώνονται σε ένα πίνακα ζωγραφικής, σε ένα θεατρικό έργο ή ακόμη και σε μια καθημερινή απόπειρα αρχιτεκτονικής κήπου στην Ανατολή.

6.4.2. Παραδείγματα από την παράδοση και την ιστορία

Ο φιλόσοφος Ζουλιέν, αντίθετα με τον Ουάττς, ενώ χρησιμοποιεί εξίσου εύστοχα παραδείγματα για να στηρίξει και να αποδείξει τις θέσεις του, αντλεί τα παραδείγματά του από τον πόλεμο, τη διπλωματία και τα ομηρικά έπη. Τα παραδείγματά του είναι περισσότερο έμπρακτα, δηλαδή έχουν να κάνουν με το πώς στην πράξη η ανατολική φιλοσοφία μπορεί να υιοθετηθεί μέσα από τομείς άσκησης της ρητορικής ή/ και της πολεμικής τέχνης, ενώ στην περίπτωση των ομηρικών επών πάλι κρίνεται το τελικό αντικείμενο παραγωγής. Ερευνώντας τον Ζουλιέν θα έλεγε κανείς ότι επιχειρώντας να μείνει πιστός στον συλλογισμό του και στην πορεία του φιλοσοφικού του στοχασμού συχνά μοιάζει σαν να έχει αποκοπεί από το προσωπικό του συναίσθημα και τη φαντασία που διεγείρει ο φιλοσοφικός στοχασμός. Ο φιλόσοφος θα χρησιμοποιήσει παραδείγματα κοινώς αποδεκτά και παγκοσμίου φήμης για να ισχυροποιήσει τον λόγο του, πράγμα που όπως φαίνεται, αποδίδει μεγαλύτερο κύρος στον λόγο του και κατ' επέκταση στην έρευνά του. Παρόλ' αυτά από ερμηνευτικής άποψης, η ανατολική φιλοσοφία αναλύεται εκτενώς

⁵¹ Άλαν Ουάττς, *Ψυχοθεραπεία σε Ανατολή και Δύση*, Ωρόρα, 1975, σελ.76

ως προς την πορεία δημιουργίας των βασικών θεμελιωδών θέσεών της. Πιο συγκεκριμένα, ο Ζουλιέν επιχειρεί να αποδομήσει τον ανατολικό στοχασμό και το επιτελεί αυτό κατηγοριοποιώντας τον σε θεματικές υποκατηγορίες τις οποίες και εξετάζει ξεχωριστά. Ενώ για τον Ουάτς η κεντρική ιδέα της φιλοσοφίας του «Ζεν» είναι μία, ο δρόμος του «Τάο», η γνώση του «μη-εαυτού» ως τον μόνο αληθινό «εαυτό» που θα πρέπει να «παίρνει κανείς στα σοβαρά», ο Ζουλιέν αντιπροτείνει να συνεξετάσουμε τα επιμέρους μέρη του ανατολικού συλλογισμού, τη φιλοσοφική θέση ως προς την έννοια της ευκολίας και της αποδοτικότητας, την έννοια των αλληλοσυμπληρούμενων ζευγών αντιθέτων, της σημασίας της προσαρμογή στις εναλλαγές των καταστάσεων, την ενέργεια χωρίς «ενεργητική δράση» και την αποσαφήνιση της έννοιας της ευκαιρίας.

Στις παραπομπές του Ζουλιέν πρωταγωνιστεί ο Κλαουζέβιτς και η εκτενής έρευνά του για την παρουσίαση του «τέλειου πολεμικού σχεδίου», ο Αριστοτέλης με παραπομπές από τα *Ηθικά Νικομάχεια*, ο Πλάτωνας με την ιστορία του σπηλαίου, ο Χέγκελ και η μελέτη του Περί Φυσικού Δικαίου, οι γνωμικοί ποιητές ο Πίνδαρος και οι Τραγικοί, ο Ιπποκράτης και η μελέτη του για τον «καιρό» και την ευκαιρία, ενώ λιγότερο φαίνεται να αντλεί περιεχόμενο από ανατολικούς στοχαστές. Πράγμα που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Ζουλιέν εξετάζει τη φιλοσοφία του «Ζεν» αντιπαραβάλλοντάς την με αρχαίες πραγματείες και έργα που θεμελίωσαν τη δυτική σκέψη. Αυτή η «εκ του αντιθέτου» προσέγγιση επιτρέπει στους κατά βάση δυτικούς αναγνώστες του Ζουλιέν, να κατανοήσουν ποια ακριβώς κομμάτια της προτυπολογικής σκέψης της Δύσης δεν εξυπηρετούν, κατά τον φιλόσοφο, τον άνθρωπο και ως εκ τούτου, τον προετοιμάζουν μέσω της επαγωγικής μεθόδου να ερευνήσει την πορεία της σκέψης της ανατολικής φιλοσοφίας.

6.5 Βασικές θεμελιώδεις αρχές της φιλοσοφίας του «Ζεν»

6.5.1 Η έννοια της ηθικής

Για τους δύο φιλοσόφους η έννοια της ηθικής εξετάζεται κάτω από ένα πολύ διαφορετικό πρίσμα. Από τη μία, ο Ουάτς εξετάζει την ηθική κάτω από το πρίσμα του όρου «μάγια», λαμβάνοντας υπόψιν την ινδο-βουδιστική προέλευση της έννοιας της «μάγια» του πολιτισμού και ως εκ τούτου επιχειρεί να ερμηνεύσει της έννοια της ηθικής και να την ορίσει στα πλαίσια της φιλοσοφίας του «Ζεν» ορμώμενος από αυτή την «εκ του αντιθέτου» αφετηρία. Για τον Ουάτς, η φιλοσοφία του

«Ζεν» εσωκλείει τους κοσμικούς κανόνες, σαν απάντηση σε αυτήν ακριβώς την «μάγια» που φέρει μαζί του ο δυτικός πολιτισμός. Η ηθική για τον Ουάττς σημαίνει «νιώθω τα συναισθήματά μου απρόσκοπτα και απροκάλυπτα». Το «σωστό και αγαθό» είναι αυτό που βρίσκεται σε αρμονία με την συναισθηματική κατάσταση του ατόμου, άσχετα αν αυτό που νιώθει ένας άνθρωπος είναι πόνος, θυμός, ζήλια, νοσταλγία ή ευχαρίστηση. Η ηθική για τον Ουάττς είναι η ειλικρίνεια της έκφρασης του εσωτερικού κόσμου, χωρίς βέβαια να δικαιώνει τις αντίστοιχες πράξεις του ατόμου που καθοδηγούνται από τα συναισθήματα και τις ορμές του. Για τον Ουάττς η ηθική η ίδια δεν θέτει υπό κριτικό έλεγχο τα συναισθήματα που μπορεί να προκύψουν στον άνθρωπο, προκειμένου να εξετάσει προκαταβολικά τις τοποθετήσεις του και να τον κατηγοριοποιήσει σε «καλό ή κακό» άνθρωπο και ως εκ τούτο «άξιο ή ανάξιο» πολίτη της κοινωνίας. Για τη φιλοσοφία του «Ζεν» όλοι είμαστε εν δυνάμει «καλοί και κακοί», αφού τέτοιοι χαρακτηρισμοί λείπουν από την ανατολική σκέψη και θεωρούνται άτοποι.

Η «μάγια» του πολιτισμού, το πρότυπο δηλαδή «εγώ» του ατόμου που τον καθιστά ηθικό πολίτη και επομένως άξιο μέλος της κοινωνίας, για τον φιλόσοφο είναι ακριβώς αυτό που αποξενώνει το άτομο από τα συναισθήματά του και τον απομακρύνει από το αυθεντικό «εγώ» του, που δεν είναι αποκλειστικά ο ρόλος ή η ταυτότητα που του έχει «δώσει» η κοινωνία. Από τη στιγμή που ο άνθρωπος θα «σπάσει τη μάγια» του πολιτισμού, δεν θα μπερδεύει δηλαδή, τον ορισμό που του έχουν δώσει οι άλλοι, με τον εαυτό του, θα αποκτήσει, για τον Ουάττς, αμέσως οικουμενικότητα και μοναδικότητα στην έκφραση της ηθικής του. Η έννοια της ηθικής στο έργο του Ουάττς, θα λέγαμε συνοπτικά, πως συνεξετάζεται με την έννοια της ατομικότητας και την ιδέα αυτής καθώς επίσης και με τις διάφορες μορφές που μπορεί να πάρει μέσα στα κανονιστικά περιβαλλοντικά πλαίσια.

Από την άλλη ο Ζουλιέν μιλάει για την ηθική του «αγαθού γίγαντα» πάνω στην οποία χτίστηκε ο Δυτικός πολιτισμός. Στον αντίποδα αυτής της δυτικής παρακαταθήκης που μας έχει αφήσει η παράδοση για την ηθική, ο Ζουλιέν έρχεται να επιχειρηματολογήσει υπέρ του δυναμικού της κατάστασης που μας αντιπροτείνει η ανατολική φιλοσοφία. Ως προς την ηθική του αγαθού άνδρα των αρχαίων Ελλήνων που έχει διαποτίσει τη δυτική σκέψη, ο Ζουλιέν θα διατυπώσει πως δεν υπάρχει μόνο αυτό που σκέφτεται κανείς αλλά και αυτό, πάνω στη βάση του οποίου σκέφτεται και που ως εκ τούτου δεν το σκέφτεται κανείς. Η ηθική λοιπόν, για τον Ζουλιέν, με βάση την εξωτερική οπτική γωνία που προσφέρει η ανατολική σκέψη, προσθέτει στην ηθική

του «αγαθού γίγαντα» που καθοδήγησε το ευρωπαϊκό πνεύμα, τις αφανείς και άρρητες επιλογές της διανοητικής μας δραστηριότητας.

Συχνά στις διατριβές του ο Ζουλιέν αναφέρει πως ο λόγος για τον οποίο καταφεύγει στη μελέτη της φιλοσοφίας του «Ζεν» είναι για να ανοίξει νέες πνευματικές δυνατότητες και συνεπώς να προσφέρει στη φιλοσοφία ένα νέο εφελτήριο. Κατ' αναλογία η ηθική παύει να προκύπτει από το ελληνικό πρότυπο σκέψης με βάση το οποίο το άτομο συλλαμβάνει το ιδανικό πρότυπο και το εντάσσει στον τρόπο ζωής του, σχεδιάζοντας τις πράξεις και ενεργώντας σύμφωνα με αυτό το σχέδιο. Για την ευρωπαϊκή σκέψη, ο Πλάτωνας που συλλαμβάνει το «άριστον», το πρότυπο και κατά δεύτερο λόγο η θέληση που τοποθετεί αυτό το ιδεατό πρότυπο στην πραγματικότητα είναι οι δύο καθοριστικοί παράγοντες που διαμορφώνουν την ηθική. Σε αυτό το σημείο ο Ζουλιέν αναγνωρίζει πως το τέλειο είναι μη εφαρμόσιμο και υπογραμμίζει την ηθική του «ικανού» και του προσαρμοστικού στις αλληπάλληλες εξελίξεις που διαδέχονται η μία την άλλη. Αυτό που ο Ουάτς μεταφράζει από τη φιλοσοφία του «Ζεν» ως «αυθεντικός εαυτός» ο Ζουλιέν υπογραμμίζει ως προς την υποδεικνύουσα ηθική εκείνη του ανθρώπου που προσαρμόζει τις αποφάσεις του στην «συντυχαιότητα» των περιστάσεων.

Εν κατακλείδι είναι άξιο αναφοράς ότι, λαμβάνοντας υπόψιν και τις δύο εκδοχές, θα λέγαμε πως η ηθική με βάση την ανατολική φιλοσοφία υπαγορεύει τόσο την προσαρμοστικότητα όσο και την επαφή του ατόμου με την συναισθηματική του κατάσταση έτσι ώστε η ψυχολογία του να είναι σε αρμονία με την κατάστασή του και να μπορεί ανά πάσα στιγμή να γνωρίζει «που βρίσκεται». Με αυτόν τον τρόπο, η φιλοσοφία του «Ζεν» μας υποδεικνύει πως το άτομο μπορεί να πράττει το «ηθικό», χωρίς αυτό να έχει διαμορφωθεί βεβιασμένα από αυθαίρετες αρχές κοινωνικής τάξης αλλά να «συνδιαμορφώνεται» κάθε φορά μαζί με τους εξωτερικούς παράγοντες.

6.5.2 Η έννοια της ουτοπίας και η σύγκριση δύο πολιτισμών

Τόσο το βιβλίο *The way of Zen* όσο και το *A treatise on efficacy between western and chinese thinking*, παρότι γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές και από διαφορετικούς φιλοσόφους, επεξεργάζονται το θέμα της φιλοσοφίας του «Ζεν» μέσα από το ευρωπαϊκό πρίσμα. Κυρίαρχο θέμα της ανατολικής φιλοσοφίας, όπως και στις περισσότερες ολοκληρωμένες φιλοσοφικές θεωρήσεις, είναι αυτό του «ιδανικού κόσμου». Και οι δύο συγγραφείς κινούνται σε παρόμοιο επίπεδο απεικόνισης του «ιδανικού κόσμου» όπως αυτός αποκαλύπτεται από την ανατολική

φιλοσοφία, ερευνώντας τον όμως χρησιμοποιώντας διαφορετική προσέγγιση. Διάφοροι μελετητές, οι οποίοι ασχολήθηκαν κατά καιρούς εκτενώς με την έρευνα της ανατολικής φιλοσοφίας, παρουσιάζουν το «ιδανικό» της «ζωής χωρίς σκοπό» με την «απόλυτη αποταύτιση του ανθρώπου από τις εργασίες τις οποίες επιτελεί» ενώ παράλληλα αυτός παραμένει «παρών σε κάθε δραστηριότητα». Ο Ουάτς μελετά τον «ιδανικό κόσμο» παραλληλίζοντάς τον με μια «ουτοπία» ενώ ο Ζουλιέν ακολουθεί τη συγκριτική μέθοδο των δύο πολιτισμών-βάσεων, της αρχαίας ελληνικής και της κινεζικής παράδοσης, που κατά τον φιλόσοφο εδραίωσαν αντίστοιχα τα ιδανικά των δυτικών και των ανατολικών λαών.

Ο Ουάτς σε ομιλίες του έχει αναφερθεί συχνά στην ανάγκη για μια ουτοπία:

«Μια ουτοπία δεν έχει γίνει κάποιο όνειρο, αλλά μια επείγουσα ανάγκη. Δεν μπορούμε χωρίς αυτήν. Γιατί αν προσπαθήσουμε να κάνουμε χωρίς αυτήν, αυτό που θα συμβεί είναι ότι θα τερματίσουμε τη φυλή μας σε μια αμοιβαία σφαγή αποδιοπομπαίων τράγων».

Για τον συγγραφέα, η φιλοσοφία του «Ζεν» μας υποδεικνύει ότι η επιτακτική ανάγκη για να μετατραπεί η κοινωνία μας σε μια ουτοπία δεν μπορεί να βρει άμεση ανταπόκριση, ακόμα κι αν κάποιος ρωτήσει ευθέως ποια είναι η αξία ή ποια η χρησιμότητα αυτής της κατεύθυνσης, σε τι χρησιμεύει η ουτοπία ή ποια είναι η πρακτική εφαρμογή της σε εκατομμύρια γαλαξίες; Ωστόσο, κατά τον Ουάτς «ακριβώς επειδή δεν έχει καμία χρήση, έχει τελικά χρησιμότητα», κάτι που μπορεί να μοιάζει παράδοξο, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι. Ποια είναι, για παράδειγμα, η χρήση του να παίζει κανείς μουσική; Κάποιος μπορεί να παίζει για να βγάλει χρήματα ή για να ξεπεράσει κάποιον άλλο καλλιτέχνη, για να αναπτύξει την πνευματική του ικανότητα ή να βελτιώσει το μυαλό του. Κάποιοι θα έλεγαν πως το να παίζεις ή να ακούς μουσική είναι πολυτέλεια, εθισμός, σπατάλη πολύτιμου χρόνου και χρημάτων με σκοπό τίποτα περισσότερο από μια δημιουργία περίτεχνων μοτίβων ήχου. Ωστόσο, πώς θα χαρακτήριζε κανείς μια κοινωνία που δεν έχει χώρο για μουσική, που δεν επιτρέπει τον χορό, ή οποιαδήποτε δραστηριότητα που δεν σχετίζεται άμεσα με τα πρακτικά προβλήματα της επιβίωσης; Προφανώς, μια τέτοια κοινωνία θα επιβίωνε χωρίς σκοπό- εκτός αν θα μπορούσε με κάποιο τρόπο να απολαύσει τα «ουσιώδη καθήκοντα» όπως αυτό της γεωργίας, της οικοδόμησης, του στρατιωτισμού, της κατασκευής ή της μαγειρικής. Αλλά σε αυτή τη στιγμή είναι ακριβώς που ο στόχος της επιβίωσης ξεχνιέται.

Για τον Ουάτς η φιλοσοφία του «Ζεν» καθιστά αναγκαία τη δημιουργία ενός υποστηρικτικού πλαισίου για την ανάπτυξη της ουτοπίας. Μέσα από το βιβλίο του, που

αναλύσαμε εκτενώς προηγουμένως, όσο και μέσα από το υπόλοιπο συγγραφικό του έργο συλλογικά, ο φιλόσοφος διαπιστώνει πως βρισκόμαστε αντιμέτωποι αυτή τη στιγμή με μια μακρά σειρά από φανταστικά τρομακτικά προβλήματα ως ανθρώπινο είδος. Καθένα από τα προβλήματα αυτά, ξεχωριστά, προκαλεί μεγάλο τρόμο και ανησυχία για το μέλλον του ανθρώπινου γένους και τη συνεχιζόμενη επιβίωση της ίδιας της ζωής στον πλανήτη μας. Όλα τα περιβαλλοντικά, οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα μαζί μας ωθεί να επανεξετάσουμε μια αρκετά ζοφερή προοπτική του μέλλοντος. Όπως διαπιστώνει ο Ουάτς, αυτό οδηγεί σε μια δημοφιλή κατάσταση στον πνευματικό κόσμο, να θεωρείται δηλαδή κάθε είδους ουτοπική σκέψη εντελώς αφελής και μη ρεαλιστική. Μέσα από τη φιλοσοφία του «Ζεν», ο συγγραφέας επιθυμεί να αποδείξει ότι μια οικονομική ουτοπία δεν είναι ευσεβής πόθος αλλά, σε κάποιο ουσιαστικό βαθμό, η απαραίτητη εναλλακτική λύση στην αυτοκαταστροφή. Για τον Ουάτς, η ανατολική φιλοσοφία προτρέπει τον αναγνώστη «να ονειρευτεί όποιο όνειρο θέλει να ονειρευτεί». Υιοθετώντας τον τρόπο ρητορικής του Ουάτς, θα ωθούσαμε το άτομο, για παράδειγμα, να βρει τη δύναμη μέσα σε μια νύχτα να ονειρευτεί 75 χρόνια χρόνου. Ή οποιοδήποτε χρονικό διάστημα θέλει να έχει. Και φυσικά, καθώς ξεκινούσε αυτήν την περιπέτεια των ονείρων, θα εκπλήρωνε και όλες τις επιθυμίες του. Θα είχε κάθε είδους ευχαρίστηση που θα μπορούσε να συλλάβει. Και μετά από αρκετές νύχτες 75 ετών απόλυτης ευχαρίστησης, θα έλεγε «Λοιπόν, αυτό ήταν υπέροχο». Εν προκειμένω όμως, με τα δεδομένα της κοινωνίας του σήμερα, ο φιλόσοφος περισσότερο θα πρότεινε στον ακροατή ή αναγνώστη του να παραμείνει ανοιχτός στις εκπλήξεις και να έχει ένα «όνειρο που δεν είναι υπό έλεγχο». Μέσα από την προσέγγιση που κάνει ο Ουάτς στην ανατολική φιλοσοφία, δίνει την αίσθηση στον αναγνώστη ότι ο ίδιος θα πρέπει να μείνει ανοιχτός σε αυτά που θα του συμβούν, ακόμα κι αν είναι κάτι που δεν ξέρει τι θα είναι. Και τότε το άτομο θα γινόταν όλο και πιο περιπετειώδες, και θα τολμούσε να ονειρευτεί όλο και περισσότερα πράγματα από όσα η φαντασία του αρχικά δεν μπορούσε ούτε να συλλάβει σε ένα αρχικό στάδιο. Με αυτόν τον τρόπο, παραμένοντας ανοιχτοί στις αλλαγές και μαθαίνοντας να προσαρμοζόμαστε σε αυτές, το άτομο τελικά, κατά τον συγγραφέα, μαθαίνει να ονειρεύεται την ουτοπία και το σημείο «ακριβώς εδώ που βρίσκεστε τώρα». Θα ονειρευόταν το όνειρο να ζήσει τη ζωή που ζει στην πραγματικότητά του σήμερα και η ουτοπία δεν θα έμοιαζε ένα άπιαστο όνειρο».

Ωστόσο, ο Ζουλιέν θα προσεγγίσει το θέμα του «ιδανικού κόσμου» μέσα από την έννοια του «ιδανικού ανθρώπου» όπως αυτό ορίζεται κατά τους αρχαίους χρόνους στην Ελλάδα και στην Κίνα αντίστοιχα. Αντιπαραβάλλοντας τα δύο «ιδανικά» ο αναγνώστης είναι σε θέση να

επανεξετάσει τόσο τις πεποιθήσεις του, να ελέγξει κατά πόσο είναι απόκτημα ενός πολιτισμού που αναπτύχθηκε χρόνια πριν και του δόθηκε μέσα από την κοινωνία, το σχολικό περιβάλλον και τον περίγυρό του ή εάν είναι εν γενετής μια πεποίθηση που κατέχει σε ένα «ασυνείδητο επίπεδο». Ο Ζουλιέν παρουσιάζει ότι τα «ιδανικά» του «τέλειου ανθρώπου» είναι διαφορετικά ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο ζει και αναπτύσσει τις δραστηριότητές του. Με άλλα λόγια, θα λέγαμε ότι το πρότυπο του ανθρώπου-πολίτη είναι αυτό που προσδιορίζει και το πρότυπο της κοινωνίας-του πολιτισμού. Οι έννοιες του πολίτη που συνεχώς καταναλώνει και παράγει, για την κοινωνία της Δύσης, είναι ταυτόσημες με την έννοια του ενεργού και χρηστού πολίτη. Αντίθετα, στην Ανατολή, ο «εύκαμπτος άνθρωπος» είναι εν δυνάμει πιο χρήσιμος στην κοινωνία και κατ' επέκταση ο «ιδανικός άνθρωπος». Ο φιλόσοφος μας καλεί να κοιτάξουμε πέρα από τον ιδανικό κόσμο του σπηλαίου του Πλάτωνα και τον ευγενή και ηθικό άνθρωπο του Αριστοτέλη. Η ελληνική φιλοσοφία όπως υποστηρίζει ο Ζουλιέν μας έχει δείξει πως να δημιουργούμε μοντέλα κάτι που τελικά αποτελεί μέρος της λογικής στην Ευρώπη. Σε πολιτικό επίπεδο, ήδη από τον Πλάτωνα, η ιδανική Πόλη θεωρητικοποιήθηκε για πρώτη φορά, πριν κάποιος προσπαθήσει να την κάνει πράξη. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο συγγραφέας θα επιχειρήσει να αιτιολογήσει γιατί σκεφτόμαστε με όρους θεωρίας και πράξης, μοντελοποίησης και εφαρμογής, τυπικών και προτύπων.

Στη σημερινή εποχή όμως, για τον Ζουλιέν, λόγω της παγκοσμιοποίησης, δεν μπορούμε πλέον να βασιζόμαστε σε μοντέλα όπως κάναμε στο παρελθόν, για δύο λόγους. Πρώτον, επειδή ο κόσμος έχει γίνει περισσότερο περίπλοκος, αποτελείται δηλαδή από πάρα πολλούς αλληλένδετους και αλληλεξαρτώμενους παράγοντες έτσι ώστε να μπορέσει να λειτουργήσει οποιοδήποτε μοντέλο, παρά τον αυξανόμενο αριθμό δεδομένων που μπορούμε να προβάλλουμε στο μέλλον. Ο δεύτερος λόγος είναι η έλλειψη πίστης: το μέλλον δεν έχει συνέπεια. Για πολύ καιρό ο άνθρωπος οραματιζόταν τη σύλληψη καλύτερων εποχών και προόδου. Αυτό δεν είναι πλέον σχετικό με την πραγματικότητα, εφόσον κανείς δεν ξέρει αν το μέλλον θα είναι καλύτερο, όσον αφορά τον πλανήτη ή τις διεθνείς σχέσεις. Αυτή η ασυνέπεια μας οδηγεί στον «παρουσιασμό», όπως χαρακτηριστικά θα διατυπώσει ο Ζουλιέν, κάτι που δεν αφορά την επιλογή του παρόντος έναντι του μέλλοντος ή την απόλαυση του εδώ και του τώρα, αλλά την παραμονή στο παρόν λόγω έλλειψης ιδανικού μέλλοντος.

Ο φιλόσοφος, με βάση την ερμηνεία που δίνει στην ανατολική φιλοσοφία, προτρέπει τον άνθρωπο να ενεργεί χωρίς κανένα σχέδιο ή ιδανικό. Η απογοήτευσή μας προέρχεται από το γεγονός ότι οι δύο βασικοί όροι που έχει κληρονομήσει η ευρωπαϊκή φιλοσοφία από τους Έλληνες είναι το «πρότυπο» ή αλλιώς το «είδος» και το τέλος. Το πρώτο, που μας έδωσε τη λέξη «ιδέα», περιλαμβάνει το ιδανικό, το προβαλλόμενο σχέδιο. Το δεύτερο, που μας έδωσε την «τελεολογία», αναφέρεται στις έννοιες του στόχου και του όρου. Όπως παρατηρεί ο φιλόσοφος όμως τα δύο τελευταία έχουν αφαιρεθεί από τον άνθρωπο καθώς παρατηρεί πως στη σημερινή εποχή υπάρχουν κατά κύριο λόγο μόνο δύο επιλογές: ιδεαλισμός ή εμπειρισμός. Από τη μία υπάρχει ο πάση θυσία μοντελισμός, κατά τον οποίο ο άνθρωπος, βασιζόμενος στη δύναμη της θέλησής, εξαναγκάζει τα μοντέλα να προσαρμοστούν στην πραγματικότητα και από την άλλη ο φιλόσοφος υπογραμμίζει την πλευρά των ανθρώπων που παραμένουν πιστοί στην κατάσταση και προσπαθούν να προσαρμοστούν σε αυτήν. Είτε ένας ιδεαλισμός κατασκευής μοντέλων, ο οποίος είναι πολιτικά πιο εμπνευσμένος, επειδή προβάλλει ένα βέλτιστο μέλλον – αλλά παραμένει αδύνατος στην παρούσα κατάσταση, είτε ένας εμπειρισμός, ή αυτό που ονομάζουμε πραγματισμό, που αντλεί τη δύναμή του από τον ρεαλισμό – αλλά μπορεί να μιλήσει για την επιθυμία και να παρακινήσει. Στον αντίποδα ο Ζουλιέν θα παραθέσει τις ανατολικές θεωρήσεις και θα αποτρέψει τον αναγνώστη από μια «στοχοθετημένη» ζωή.

6.5.3 Η έννοια της «νοητικής υγιεινής»

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την έννοια της «νοητικής υγιεινής» που πολύ συχνά αναφέρει ο Ουάτς θα ήταν χρήσιμο να ξεκινήσουμε χρησιμοποιώντας τα λόγια του Τσουάνγκ-τσου όπως μας τα παραθέτει ο φιλόσοφος στο βιβλίο του *Ψυχοθεραπεία σε Ανατολή και Δύση*:

Λέει ο Τσουάνγκ-τσου:

Μπορείς να μοιάσεις σε νιογέννητο παιδί; Το παιδί κλαίει όλη μέρα κι όμως η φωνή του δεν βραχνιάζει και τούτο γιατί ακόμη δεν έχει χάσει την αρμονία της φύσης. Το παιδί κοιτάει όλη μέρα ολόγυρα και δεν κουράζονται τα μάτια του και τούτο γιατί δεν εστιάζει πουθενά το βλέμμα του. Προχωρά χωρίς να ξέρει πού πηγαίνει και σταματά χωρίς να ξέρει τι κάνει. Συγχωνεύεται με ό,τι το τριγυρίζει και μετακινείται μαζί του. Αυτές είναι οι αρχές της νοητικής υγιεινής.⁵²

⁵² Άλαν Ουάτς, *Ψυχοθεραπεία σε Ανατολή και Δύση*, Ωρόρα, 1975, σελ.159

Για τον συγγραφέα πολύ σημαντικός είναι ο αυθορμητισμός ως δρόμος «μη-αναζήτησης ηδονής ή επιθυμίας», αφού αυτή προϋποθέτει και επίθεση του οργανισμού στο περιβάλλον του προκειμένου να πετύχει κάτι συγκεκριμένο αμελώντας «την ουσία», η οποία κατά την ανατολική φιλοσοφία δεν είναι άλλη από το ότι ο άνθρωπος είναι κομμάτι του περιβάλλοντός του. Σε έναν ολοκληρωμένο οργανισμό η ηδονή «έρχεται αβίαστα». Η πρώιμη βρεφική ηλικία και η νοητική υγιεινή έχει επανεξεταστεί και από τον Φρόιντ ο οποίος θα της αποδώσει και τον χαρακτηρισμό πρώιμος ναρκισσισμός. Για τον ναρκισσισμό, ο Φρόιντ αναφέρει πως η ανάπτυξη του εγώ συνίσταται σε μια απομάκρυνση από τον πρωταρχικό ναρκισσισμό και στην παραγωγή μιας έντονης τάσης για επανάκτηση του. Αυτή η απομάκρυνση συντελείται με τη «μετάθεση της λίμπιντο προς ένα επιβεβλημένο από εξωτερικούς παράγοντες ιδανικό του Εγώ», ενώ η ικανοποίηση επιτυγχάνεται με την εκπλήρωση αυτής της επιδίωξης. Στην ανατολική φιλοσοφία ο «πρώιμος ναρκισσισμός» του Φρόιντ αποδίδεται ως «κοσμική συνείδηση». Ο Ουάτς μεταφράζει την ανατολική φιλοσοφία ως μια απόπειρα να επανέλθει το άτομο στην εκ φύσεως κατάσταση του, την κατάσταση «Ζεν» που υπάρχει στην πρώιμη βρεφική ηλικία και στην αίσθηση ότι ο άνθρωπος είναι ενωμένος με ολόκληρο το σύμπαν. Κοινωνιολόγοι όπως ο Μιντ, της συμβολικής αλληλεπίδρασης, δεν χρησιμοποιούν καθόλου τον όρο «εγώ» με την έννοια που έχει αποκτήσει σήμερα στον Δυτικό κόσμο. Το «εγώ» θεωρείται κάτι μέσα στον οργανισμό, όπως ο οδηγός σε ένα αυτοκίνητο ή ένας άνθρωπος «μέσα στο κεφάλι που σκέφτεται και βλέπει οπτικά ερεθίσματα». Και αυτή ακριβώς η αίσθηση του «εγώ» είναι το κοινωνικό κατασκεύασμα.

Ο Ζουλιέν δεν θα χειριστεί παρόμοιους όρους για να περιγράψει την επιρροή που ασκεί σε διανοητικό επίπεδο το «πλήθος των άλλων» που συναναστρέφονται και επηρεάζουν τις ενέργειες του ατόμου. Παρόλ'αυτά και οι δύο φιλόσοφοι, τόσο ο Ζουλιέν όσο και ο Ουάτς ασχολούνται με το κομμάτι εκείνο της ανατολικής φιλοσοφίας που ενδιαφέρεται για την απελευθέρωση του ατόμου όχι από τον φυσικό κόσμο αλλά από την εγωκεντρική μορφή της συνείδησης. Ο Ζουλιέν θα μιλήσει για τον «άδειο κόσμο» με τον οποίο έρχεται αντιμέτωπο το άτομο και την «τριβή» που προκαλείται από την αντίσταση που επιβάλλουν στο άτομο οι περιστάσεις, όταν επιχειρεί να επιβάλει στην πραγματικότητα την προσχεδιασμένη του δράση. Ο Ζουλιέν θα ισχυριζόταν ότι όλες οι προσπάθειες του ανθρώπου επιστρέφουν πάνω του με μεγάλη δύναμη. Ο θεωρητικός σχεδιασμός αποκλίνει σε σχέση με τις καινούργιες καταστάσεις που εμφανίζονται μπροστά στο άτομο.

6.5.4 Η «μῆτις» των ομηρικών επών

Στην «μῆτις» θα αναφερθεί σε μεγάλο βαθμό ο Ζουλιέν στην προσπάθειά του να αποδώσει νοηματικά την «πανούργα εκείνη νοημοσύνη» που μπορεί να εκμεταλλευτεί την πορεία εκείνη που ευνοεί το άτομο. Στην ορφική μυθολογία η Μῆτις ήταν η αρχέγονη θεά, που ένωνε μέσα της το «θηλυκό» και το «αρσενικό» στοιχείο (ανδρόγυνη θεότητα), η Μῆτις-Φάνης. Αυτή η διπλή φύση της εκφράζει την αρχική τελειότητα, το «εν-όλον». Η Μῆτις σύμφωνα με τη μυθική της καταγωγή από την μητέρα της Τηθύν και τον πατέρα της Ωκεανό, έχει το «χάρισμα των θεοτήτων των υδάτων», αυτό δηλαδή της «μεταμόρφωσης». Η μεταμόρφωση έχει την έννοια της αλλαγής μέσα από μια σειρά διαδοχικών μορφών, σχηματίζοντας έναν «πλήρη κύκλο» ενώ τη στιγμή που φτάνει στο «τέλος του κύκλου» επανέρχεται στην αρχική της κατάσταση. Νοητική δύναμη, παντογνωσία και πονηριά, είναι τα χαρακτηριστικά της μυθολογικής μορφής αυτής της αρχέγονης θεάς, η οποία «υφαίνει, σαν να βρίσκεται σε παγίδα, τον ιστό του γίγνεσθαι». Η Μῆτις προσθέτει ετυμολογικά στο σημασιολογικό της πεδίο τα χαρακτηριστικά της επινόησης, της σοφίας αλλά και του δούλου και της πανουργίας.

Στον αντίποδα, ο Ουάτς θα υπογραμμίσει τη σημασία της οξυδέρκειας του νου και της «πλαστικότητας», της ικανότητας δηλαδή να προσαρμόζεται στις εξωτερικές συνθήκες και να βρίσκεται σε αρμονία μαζί τους, παρά τις δυσκολίες που μπορεί να εμφανίζονται. Ο Ζουλιέν και ο Ουάτς φαίνονται να παρουσιάζουν με διαφορετικό τρόπο αυτό που η ανατολική φιλοσοφία αντιλαμβάνεται ως «ευφυή νου» αλλά στη βάση της διανοητικής τους πορείας η ουσία της έννοιας φαίνεται τελικά να συγκλίνει. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε τους αναρίθμητους τρόπους με τους οποίους ο δυτικός νους μπορεί να προσεγγίσει τον ανατολικό στοχασμό, κάτι που δυσκολεύει ίσως την κατανόηση των ανατολικών όρων αλλά εντυπωσιάζει η ποικιλία με την οποία μπορεί κανείς να προσεγγίσει το ίδιο ακριβώς θέμα. Λαμβάνοντας υπόψιν τα ομηρικά έπη και την αρχαία ελληνική παράδοση, τα οποία έχει μελετήσει εις βάθος, ο Ζουλιέν μπορεί να αντιπαραβάλλει την «πολυπραγμοσύνη» του μυθικού Οδυσσέα με την ανατολική νοητική οξυδέρκεια και να απαριθμήσει τα κοινά χαρακτηριστικά τους. Από την άλλη, ο φιλόσοφος Ουάτς, γόνος βαθιάς θρησκευόμενης οικογένειας, μελετητής της «φιλοσοφίας του Ζεν» αλλά και ενεργό μέλος σε κέντρα πρακτικής άσκησης του «Ζεν» είναι σε θέση να παρουσιάσει παραδείγματα που είναι πιο κοντά στον ανατολικό στοχασμό.

6.5.5 Η έννοια της ευκολίας

Ο Ουάτς δεν ασχολήθηκε με την έννοια της ευκολίας αυτή καθαυτή αλλά μέσα από τα έργα του μπορούμε να εξετάσουμε ερευνητικά το πόσο σημαντικό είναι για τον φιλόσοφο να «εκμαιεύει» κανείς το αποτέλεσμα αντί να το «παράγει». Από την άλλη ο Ζουλιέν διαχωρίζει ξεκάθαρα τις έννοιες της ευκολίας και της δυσκολίας. Για τον φιλόσοφο Ζουλιέν ο δυτικός τρόπος σκέψης θα πρέπει να προσανατολιστεί ξεκάθαρα προς την «ευκολία». Μέσα από παραδείγματα πολεμικής στρατηγικής, διπλωματίας και διακυβέρνησης, ο Ζουλιέν θα υπογραμμίσει τη σημασία της «ευκολίας». Για ο,τιδήποτε επιθυμεί ένας ηγέτης να επιτύχει σε σχέση με την διακυβέρνηση του λαού ή με μια καινούργια διαρρύθμιση που επιθυμεί να εφαρμόσει, θα πρέπει, με βάση τον ανατολικό στοχασμό, όπως αυτός γίνεται αντιληπτός από τα αναγνώσματα του συγγραφέα Ζουλιέν, να γίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να ακολουθεί τη φυσική πορεία αλλαγής των διαδικασιών και αναδιάταξης των πραγμάτων. Με άλλα λόγια, ο φιλόσοφος επισημαίνει πως στην περίπτωση που υπάρχει μια συγκεκριμένη επιθυμητή πορεία την οποία θέλουμε να πάρουν τα πράγματα, είναι σημαντικό να ακολουθήσουμε τον «δρόμο εκείνο κατά τον οποίο, οι υπάρχουσες συνθήκες και οι εξωτερικές παράμετροι θα είναι ευνοϊκές απέναντι στην επιθυμία μας». Η «ευκολία» λοιπόν έχει να κάνει με την επαρκή συνεξέταση των επιμέρους στοιχείων γύρω από την επιλογή μας και την ακολουθία της κατάλληλης συνθήκης. Μέσα από τον όρο της «ευκολίας» που εισάγει ο Ζουλιέν κατά την επεξεργασία του υλικού που έχει μελετήσει σχετικά με την ανατολική φιλοσοφία, ο συγγραφέας επιχειρεί να δημιουργήσει έναν δόκιμο όρο για την πιο πιστή ετυμολογική απόδοση της ανατολικής «αποσυμπίεσης του νου από την ανάγκη να επιτάξει τη μία ή την άλλη επιλογή στο περιβάλλον του». Πάραυτα, η «ευκολία» συχνά παρερμηνεύεται από τους Δυτικούς και μεταφράζεται ως «παθητικότητα απέναντι στις καταστάσεις και άβουλη δεκτικότητα των γεγονότων». Σε αυτό το σημείο, ο φιλόσοφος θα τονίσει πως η παθητικότητα και η «μη-πράξη» δεν συμβαδίζουν απαραίτητα μεταξύ τους ενώ από την άλλη θα αναλύσει πως η δράση δεν επιβεβαιώνει απαραίτητα την ενεργητική δράση και την δραστηριότητα.

Ο Ουάτς, θα χρησιμοποιήσει τον όρο της παθητικότητας και «κένωσης του νου από την ανάγκη επιβολής μιας συγκεκριμένης επιθυμίας στον περίγυρο» προσθέτοντας μια σημαντική παράμετρο στη συνάρτηση «επιθυμία συγκεκριμένης κατεύθυνσης – παρατήρηση ευνοϊκότερων συνθηκών - επιλογή της ευκολότερης διαδρομής για την εκπλήρωση της επιθυμίας» που περιέγραψε ο Ζουλιέν. Θα μιλήσει για την ανάγκη «απαγκίστρωσης του νου από τη μία ή την άλλη επιλογή» και τη δυνατότητα «εύκολης προσαρμογής στα δεδομένα». Στην περίπτωση της

διακυβέρνησης που ανέλυσε ο Ζουλιέν εκτενώς στο έργο του, ο Ουάτς θα προσέθετε ότι η «επιθυμητή κυβερνητική πολιτική μπορεί να αλλάξει ανάλογα με τις περιστάσεις». Ο ηγεμόνας, ο διπλωμάτης ή ο εκάστοτε πολεμικός ηγέτης δεν θα πρέπει να εμμένει στην αρχική του απόφαση αλλά να την τροποποιεί ανάλογα με τις συνεχώς εναλλασσόμενες εξωτερικές προσλαμβάνουσες. Και για να επιστρέψουμε στον όρο της «ευκολίας» παρουσιάζει ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον να εξετάσουμε τη χρήση του όρου από τον φιλόσοφο Ουάτς. Ο συγγραφέας θα μιλήσει για την «εκ φύσεως κατεύθυνση του νου να επιλέγει την εύκολη επιλογή» και θα επισημάνει πως η οποιαδήποτε «εσκεμμένη επιβολή και μετέπειτα υιοθέτηση της απόφασης εκείνης που δεν βρίσκεται σε αρμονία με τον περίγυρο και τα αλληλοεπηρεαζόμενα στοιχεία» θα επιφέρει αδιαμφισβήτητα «σύγκρουση και διατάραξη της αρμονίας του εξωτερικού περιβάλλοντος».

6.5.6 Η έννοια του «Τάο» και της «εκτυλισσόμενης διαδικασίας»

Ο Ζουλιέν στο έργο του τονίζει το μεγάλο χάσμα ανάμεσα στην κινεζική στρατηγική και τον ευρωπαϊκό εμπειρισμό, εφόσον η πρώτη δεν είναι οργανωμένη με βάση τις έννοιες του «Όντος» και της «Γνώσης» ούτε με τα επακόλουθα ζεύγη αντιθέτων όπως «η εν δυνάμει φύση» και «η εν ενεργεία τοποθέτηση του ατόμου», η «ουσία» και το «συμβεβηκός», η «a priori φύση» και η φύση «a posteriori», αλλά θα επιχειρήσει να εξετάσει την ανατολική φιλοσοφία με βάση την κατηγορία της «εκτυλισσόμενης διαδικασίας». Η κατηγορία αυτή δεν εμπίπτει σε διακρίσεις του «Είναι και του Γίνεσθαι», ενώ αποτελεί τη «μοναδική και ολοκληρωμένη πραγματικότητα», αυτό που ο Ουάτς θα αποδώσει στο δικό του έργο αντίστοιχα, δανειζόμενος τον όρο από την ανατολική παράδοση, ως το «Τάο» που εξετάσαμε και σε προηγούμενη ενότητα αναλυτικά. Το «Τάο» όπως το μελετήσαμε ερευνητικά μέσα από τα μάτια του φιλοσόφου Ουάτς, αποτελεί «το δρόμο της απελευθέρωσης από τη συμβατική γνώση», όχι όμως με την έννοια της αντίδρασης στα γεγονότα και στις καταστάσεις, αλλά περισσότερο ως αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας αναγνώρισης όλων των κοινωνικών συμβάσεων με στόχο τη μετέπειτα χρησιμοποίησή τους προς όφελος του ανθρώπου. Ο Ζουλιέν, από την άλλη, θα αναφερθεί στους πρώτους στοχαστές της Κίνας και στη δική τους αντίληψη και κατανόηση της έννοιας του «χρόνου σαν μια εκτυλισσόμενη διαδικασία κατά την οποία ο άνθρωπος προσπαθεί συνεχώς να συμβαδίζει σε καθένα από τα στάδιά της.

Και οι δύο φιλόσοφοι θα περιγράψουν τη ζωή αλλά και το κάθε μεμονωμένο γεγονός ή κατάσταση, ως μια «πορεία» ενώ θα αποφύγουν να τα εξετάσουν ως κάτι στατικό. Είτε

αναφερθούν στα γεγονότα της ζωής ως μέρος του «Δρόμου της απελευθέρωσης» είτε τα χαρακτηρίσουν κομμάτι μιας συνολικής διαδικασίας και οι δύο φιλόσοφοι υπογραμμίζουν τη σημασία, με βάση τα διδάγματα της ανατολικής φιλοσοφίας, του να αντιμετωπίζει κανείς τα συμβάντα ως «ρέοντα και δρώντα στοιχεία».

Ο Ουάτς θα περιγράψει στο έργο του τον τρόπο με τον οποίο «συστήνει» στους δυτικούς αναγνώστες τη στάση που θα πρέπει να έχουν απέναντι σε όσα συμβαίνουν γύρω τους, από αυτούς ή για αυτούς. Κατά τον φιλόσοφο, το «καλειδοσκόπιο» όλων εκείνων των μικρών και μεμονωμένων γεγονότων και εξωτερικών επιδράσεων που συνδιαδραματίζουν την καθημερινότητα ενός ατόμου, θα πρέπει να αντιμετωπίζονται «γυμνά» από όλες εκείνες τις κοινωνικές συμβάσεις που ωθούν το άτομο να τα κατηγοριοποιεί και να τα ονοματίζει. Ο Ουάτς μεταφράζει τα ανατολικά διδάγματα με βάση το «Τάο» και προτρέπει το άτομο να «δέχεται» όσα συμβαίνουν, αποφεύγοντας να τα ορίσει σε «καλά» ή «κακά», σε «ωφέλιμα» ή «επιβλαβή» για εκείνον, προσαρμόζοντας ανάλογα με την εκάστοτε πραγματικότητα και τη δράση του. Έχοντας εξασκήσει κανείς πρακτικά την ανατολική φιλοσοφία σε κάποιο «Zen» κύκλο ή σε κάποιο κέντρο ανατολικής φιλοσοφικής εξάσκησης, είναι σε θέση να κατανοήσει έμπρακτα τι σημαίνει να «δέχεται» κανείς όσα του συμβαίνουν. Στην πρακτική του λεγόμενου «Ζα-ζεν» που αναλύσαμε προηγουμένως, διαφορετικά γνωστή και ως διαλογισμός, το άτομο «βιώνει έμπρακτα την έννοια της μη-δράσης» εφόσον για μεγάλο χρονικό διάστημα, καλείται να μην μιλάει, να μην ασκεί καμία δραστηριότητα πέρα από αυτή του καθιστού διαλογισμού, αποστρέφεται κάθε κοινωνικής συναναστροφής και δεν χρησιμοποιεί κανένα υλικό αντικείμενο για να επικοινωνήσει ή να εκφράσει τα συναισθήματά του. Με αυτόν τον τρόπο, το άτομο που ασκεί την ανατολική πρακτική της φιλοσοφίας του «Zen» μπορεί να παρατηρήσει όσα συμβαίνουν γύρω του, χωρίς να μπαίνει στη διαδικασία να τα κρίνει και να τα επεξεργαστεί ούτως ώστε να εκφράσει τη γνώμη του, να επιτρέψει ή να εμποδίσει κάποια κατάσταση να συμβεί. Τα πράγματα συμβαίνουν με τη φυσική ροή που πρόκειται να συμβούν όπως ακριβώς συμβαίνει και στα ζώα, στα δέντρα ή στα φυσικά στοιχεία. Ο ήλιος θα ανατείλει κάθε πρωί και ο άνθρωπος θα γεράσει.

Ο Γάλλος συγγραφέας Ζουλιέν, θα αναφερθεί πολύ λιγότερο στο «Τάο» ενώ θα παραπέμψει τους αναγνώστες του στους Κινέζους στοχαστές και στην αντίληψή τους για τον πόλεμο, οι οποίοι τον αντιλήφθηκαν όχι ως δράση αλλά ως μια διαδικασία που συνεχώς αλλάζει. Η σημασία της εκτυλισσόμενης διαδικασίας δεν είναι άλλη από τη διαδικασία του να «αξιοποιεί

κανείς σωστά τον χρόνο», παραμένοντας ανοιχτός στις διάφορες πιθανές δυνατότητες, χωρίς να επιμένει «άκαμπτος» σε μια συγκεκριμένη άποψη. Στο συγκεκριμένο σημείο, είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι ακόμη και αν το άτομο «καταφέρει» για μία φορά, να δράσει με τον συγκεκριμένο τρόπο που συστήνει ο Ζουλιέν, με βάση δηλαδή την αποτελεσματικότητα εκείνη που παράγεται μέσα από τη λογική της διεργασίας και της «επεξεργασιμότητας» των συνθηκών, αυτό δεν εξασφαλίζει ότι θα το κάνει και μελλοντικά. Το άτομο οφείλει απρόσκοπτα να προσπαθεί να «προσαρμοστεί» στις περιστάσεις και να τις διαχειριστεί καθώς αυτές δεν σταματούν ποτέ να διαμορφώνονται.

6.5.7 Η έννοια του «χωρίς εγώ» και της «μεταμόρφωσης»

Μέσα από τα γραπτά του Ζουλιέν η ανατολική φιλοσοφία οδηγεί σε μια αντιδιαστολή μεταξύ «μεταμόρφωσης» και «πράξης». Ο συγγραφέας θα υπογραμμίσει το κομμάτι εκείνο της ανατολικής φιλοσοφίας το οποίο υποδεικνύει ότι η πραγματικότητα αποτελεί μια «διαδικασία συνεχούς μεταμόρφωσης» κατά την οποία όλα τα φυσικά στοιχεία λειτούργησαν συμπληρωματικά, για να συνδημιουργήσουν ένα «δυναμικό σύστημα αλλαγής» και να πραγματοποιηθεί η «αρχή της μεταμόρφωσης». Το αποτέλεσμα είναι αντιληπτό ως μέρος της εκτυλισσόμενης διαδικασίας που ερευνήσαμε προηγουμένως και η αλλαγή τόσο από την αρχή της δημιουργίας της όσο και μέχρι το σημείο της αισθητής πλέον μεταμόρφωσης μιας κατάστασης, παρομοιάζεται, όπως διαβάζουμε στα γραπτά του Ζουλιέν, από τους ανατολικούς φιλοσόφους, με τον αόρατο άνεμο, του οποίου η κατεύθυνση και η ένταση είναι αδύνατο να προσδιοριστεί από το άτομο χωρίς τα ειδικά εργαλεία, όπως ακριβώς και η συναισθηματική κατάσταση και ο προσανατολισμός, η κατεύθυνση, τα αίτια και οι βαθύτεροι λόγοι των επιλογών που κάνει ένα άτομο.

Η έννοια του ποιητικού «χωρίς εγώ» που εισάγει στον δυτικό νου ο Ουάτς μας θυμίζει πολύ τη «μεταμόρφωση» που προτείνει ο Ζουλιέν. Και οι δύο έννοιες είναι η προσπάθεια αντίστοιχα του κάθε φιλοσόφου να αποδώσουν νοηματικά αυτό που η φιλοσοφία του «Zen» θα ορίσει ως «ευφυή νου», ή «δράση της μη-δράσης». Και οι δύο έννοιες αποδίδονται σε ελεύθερη μετάφραση από τα ανατολικά γραπτά γι' αυτό και είναι δύσκολο να τις ορίσουμε με νοηματική ακρίβεια, μπορούμε όμως, για μια βαθύτερη κατανόηση, να τις παρομοιάσουμε με την «ανεμπόδιστη» εξελικτική διαδικασία της φύσης. Ο προσανατολισμός υπέρ της έννοιας του «χωρίς εγώ» αντί για την έλλογη δράση ή υπέρ της «μεταμόρφωσης» έναντι της ριζικής αλλαγής,

στοχεύουν στο να προσανατολίσουν το άτομο προς μια κατεύθυνση που αξιοποιεί τις «δυνατότητες του εγώ», καλλιεργεί και στον άνθρωπο την αυτοσυνείδηση που υπάρχει στα φυτά. Σημαντικό είναι συνοψίζοντας, να αναφέρουμε ότι και οι δύο συγγραφείς ελπίζουν ότι αυτός ο νέος τρόπος να βλέπει κανείς τα πράγματα που προτείνει η ανατολική φιλοσοφία, μπορεί να κινητοποιήσει τον άνθρωπο να «τροφοδοτηθεί» από την εξελικτική δύναμη της ζωής.

7. Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Καταληκτικά και αφού έχουμε παραθέσει και αναλύσει εκτενώς τις συγκλίσεις και τις αποκλίσεις που παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο οι δύο φιλόσοφοι ασπάζονται τα φιλοσοφικά θεωρήματα της Ανατολής, μπορούμε να συλλογιστούμε την άποψη του φιλόσοφου Ζουλιέν για την σύγκριση ως μέθοδο εκτίμησης και κρίσης μιας θέσης ή κατάστασης:

“Comparer,” c’est — le sait-on? — une autre façon de ne pas se déplacer: de ne pas quitter, donc de ne pas entrer. Car on est demeuré dans ses catégories de départ, formant surplomb, à partir desquelles on range; l’hétérotopie et le dépaysement n’ont pas joué.⁵³

«Το να συγκρίνεις», είναι — το γνωρίζατε; — ένας άλλος τρόπος για να μην ταξιδεύεις, για να μην φεύγεις και ως εκ τούτου για να μην εισέρχεσαι τελικά. Εφόσον κάποιος έχει παραμείνει στις αρχικές του κατηγοριοποιήσεις, οι οποίες αποτελούν και τους κανόνες, βάσει των οποίων καθορίζεται η τάξη γύρω του, δεν έχει συμβεί καμία αλλαγή σκηνικού, καμία ετεροτοπία.

Η σύγκριση αυτόματα προσανατολίζει προς την κατηγοριοποίηση, γι’ αυτό ενώ οι διαφορές καθιερώνουν τις διακρίσεις και παραμένουν στο επίπεδο της περιγραφής, η απόκλιση μπορεί να καλύψει «την απόσταση που δημιουργείται με τη σύγκριση» και να είναι παραγωγική. Η έννοια της απόκλισης παράγει θα λέγαμε ερευνητικά το εργαλείο «του ενδιάμεσου», το οποίο επιτρέπει στις σκέψεις να «κυκλοφορούν μεταξύ Ανατολής και Δύσης». Εν ολίγοις, οι δρόμοι του «Ζεν» μπορούν να πάρουν πολλές κατευθύνσεις χωρίς καμία να είναι «η σωστή ή η λάθος κατεύθυνση» και μόνο συνεξετάζοντας όλες τις πιθανές κατευθύνσεις είμαστε σε θέση να αποσαφηνίσουμε τον όρο. Μέσα από τις αποσαφηνίσεις, τις ερμηνείες αλλά και παρερμηνείες, έχουμε μπροστά μας ένα ευρύτερο φάσμα για να «ξεδιπλωθεί χωρίς κόπο» ολόκληρη η φιλοσοφία του «Ζεν».

Η ελευθερία της σκέψης και της δράσης, καθώς και η προσαρμοστικότητα στις «φυσικές» αλλαγές του χρόνου που προτείνει η Ανατολή αποτελούν τα βασικότερα σημεία σύγκλισης και των δύο συγγραφέων που αναλύθηκαν κατά την εκπόνηση της παρούσας έρευνας. Οι τρόποι που «συστήνουν» οι δύο φιλόσοφοι στους αναγνώστες, έτσι ώστε να «φτάσουν» πιο κοντά στο να προσεγγίσουν τα διδάγματα της ανατολικής φιλοσοφίας, μπορεί φαινομενικά να διαφέρουν

⁵³ François Jullien, *Procès ou creation*, 2012, Εισαγωγικό σημείωμα: À quoi sert la comparaison, σελ. 29

μεταξύ τους - εφόσον στην περίπτωση του Ουάτς συστήνεται η πρακτική του «Ζα-ζεν» και η άσκηση των «τεχνών Ζεν» ενώ στην περίπτωση του Ζουλιέν υπάρχει η προτροπή για «απραξία», παρατηρείται πάραυτα μια ουσιαστική σύγκλιση. Και οι δύο φιλόσοφοι φαίνονται να συμφωνούν με τη «μέθοδο» της «μη-πράξης» και της βαθύτερης κατανόησης των δυσνόητων εννοιών που πετυχαίνει ο άνθρωπος μέσα από την «άκριτη και επισκοπική ματιά» απέναντι στις νέες έννοιες με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπος.

Ολοκληρώνοντας την έρευνά μας και αφού έχουμε μελετήσει ενδελεχώς τα διαφορετικά «αφηγήματα» που μπορούν να μας φέρουν πιο κοντά στους «δρομους του Ζεν», ένας ανατολικός φιλόσοφος θα προέτρεπε τους αναγνώστες να «ξεχάσουν» όσα παρουσιάστηκαν αναλυτικά και να «συνεχίσουν» να ζουν ακολουθώντας τον «τρόπο που ξέρουν». Μόνο τότε, και όσο απομακρυνόμαστε από την επιθυμία μας να «καταλάβουμε τη φωνή της Ανατολής» δημιουργούνται οι πιθανότητες να επιτευχθεί εξοικείωση με την έννοια της ανατολικής φιλοσοφίας και να αποφευχθεί η παρερμηνεία της έννοιας του «Ζεν».

Βιβλιογραφία

1. Άλαν Ου. Ουάτς, *Ο δρόμος του Ζεν*, (Εκδόσεις Βερέττα, 2013) σελ.40
2. Joseph Needham, *Science and civilization in China Vol V-II 2*, (Cambridge University press, 2004) σελ.78
3. Λάο Τσε, Τάο Τε Τσινγκ, (Πύρινος Κόσμος, 2003) σελ.27, σελ. 72
4. Μανέττας Γιάννης, *Οι ιερές γραφές των Ινδών*, (Κύκλος μελέτης της Βεδάντα, 2004-2012) σελ. 12
5. Daisetz Teitaro Suzuki, *The Lankavatara Sutra. A Mahayana Text*, (Otani University Press, 1923), XLIII, 168
6. Koun Yamada, *The gateless gate. The Classic Book of Zen Koans* (Wisdom Publications, 2004) Koan 24
7. Σουν Τζου, *Η τέχνη του πολέμου* (Λαβύρινθος, 2018), σελ.53-54, Εμπρηστικές επιθέσεις σελ.115, κεφάλαιο 4, Τα εννέα είδη εδάφους, σελ.111
8. Frédéric Gros, *Περπατώντας*, Ποταμός, 2015, σελ. 22
9. Soiku Shigematsu & Gary Snider, *A Zen Forest*, John Weatherhill, Inc., 1981, κοάν 114, σελ. 42
10. Ουμπέρτο Έκο, *Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή*, Μάλλιαρης, 2013, κεφ. «Βομβαρδίζω μια πόλη για να κάνω μια είδηση», σελ.44
11. Dogen Eihen, *Shobogenzo*, Numata Center for Buddhist Translation and Research, 2007, σελ.146
12. Soiku Shigematsu & Gary Snider, *A Zen Forest*, John Weatherhill, Inc., 1981, κοάν 593, σελ. 77
13. Άλαν Ουάτς, *Ψυχοθεραπεία σε Ανατολή και Δύση*, Ωρόρα, 1975, σελ.159, σελ. 76, 82
14. Eicho, *Ανθολογία: Zenrinkushu*, 1429-1504. Κοάν 8 «Lovely snowflakes; they fall nowhere else!», σελ.15.
15. Koun Yamada, *The gateless gate. The Classic Book of Zen Koans* (Wisdom Publications, 2004) σελ. 10 Πρόλογος
16. Πηγή εικόνας: <https://tofukuji.jp/>
17. Γιώργος Σεφέρης, *Δεκαέξι Χαϊκού*, Τετράδιο Γυμνασμάτων, 1940
18. Πηγή εικόνας: <https://www.freepik.com/>

19. Μασσούο Μπασό, Χαϊκού, 1644-1694
20. Νάιτο Γιόσο, Χαϊκού, (1662-1704)
21. Paul Éluard, Χαϊκού, (1895-1952), *Nouvelle Revue Française*, 1920
22. Δ.Ι. Αντωνίου, Χάι-κάι και τάνκα, (1946-1960)
23. Τσουάνγκ-τσου, *Τσουάνγκ Τσου*, Ερμής, Απρίλιος 2010
24. Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, 38β
25. Αριστοτέλης, *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006, τόμος 1ος: Βιβλία Α-Δ., 1141a-1141b, τόμος 2ος: Βιβλία Ε-Κ. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006, (1179A-1179B)
26. Επίκουρος, *Απόηχος της επικούρειας διδασκαλίας*, *Επιστολή προς Ηρόδοτον* 45, σελ. 73-74
27. Φρανσουά Ζουλιέν, *Εγκώμιο της απραξίας*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2020, *Περί ανδρείας*, σελ.43-44, σελ.74, σελ.11-18, σελ. 20
28. Πηγή εικόνας: 065 Nu Wa Niang Niang, Investiture of the Gods at Ping Sien Si, Pasir Panjang, Perak, Malaysia <https://www.flickr.com/photos/anandajoti/16140351273/>
29. Francois Jullien, *A treatise on efficacy between western and chinese thinking*, University of Hawai'i Press, 2004, σελ. 51, από το πρωτότυπο κείμενο: *As we shall see repeatedly, in China efficacy is effective through adaptation.*, σελ.65, από το πρωτότυπο κείμενο κατά τον Monique Trede: *"the potential of the situation can be likened to the bending of the cross-bow and the opportune moment to release the mechanism."*, σελ. 85, από το πρωτότυπο κείμενο: *"do nothing and let nothing be left undone"* (LZ, sections 37, 48), σελ.118, από το πρωτότυπο κείμενο κατά τον Lao Tzi: *"The five colors, all at once, blind the eye"* (section 12), *"the five notes, all at once, deafen the ear, and the five flavors, all at once, spoil the palate."*, σελ. 194, από το πρωτότυπο κείμενο: *The whole art lies in an ability to predispose.*
30. Ιπποκράτης, *Hippocrates Vol. I*, *Περί Αρχαίας Ιατρικής*, William Heinemann, Harvard University Press, σελ. 91 κείμενο από μετάφραση στα Αγγλικά: *«But anyone who, casting aside and rejecting all these means, attempts to conduct research in any other way or after another fashion, and asserts that he has found out anything, is and has been the victim of deception. His assertion is impossible; the causes of its impossibility I will endeavour to*

expound by a statement and exposition of what the art is. In this way it will be manifest that by any other means discoveries are impossible».

31. T. S. Eliot, *Τέσσερα Κουαρτέτα*, Burnt Norton, East Coker, 1940, III, σελ.20
32. Ernest Kurtz & Katherine Ketcham, *The Spirituality of Imperfection: Storytelling and the Search for Meaning*, Bantam books, 1992, σελ.11, από το πρωτότυπο κείμενο κατά τον Victor Emil Frankl: “Wisdom is knowledge plus: - knowledge and the knowledge of its own limits.”
33. Donia Zhang, *Classical Courtyard Houses of Beijing: Architecture as Cultural Artifact*, Neoland School of Chinese Culture, 2015
34. François Jullien, «*La Chine au miroir de l'Occident*», δημοσιευμένο στο: *Le Monde diplomatique* (Οκτώβριος. 2006), σελ. 22–23, <http://www.monde-diplomatique.fr/2006/10/JULLIEN/14010>
35. Dr Ralf Müller, *Review: Francois Jullien's Living off Landscape, or the Unthought of in Reason*, London/New York, Rowman & Littlefield Publishers, <https://www.tandfonline.com/author/M%C3%BCller%2C+Ralf> σελ. 176
36. Dr Peter J. Columbus, *A response to Nordstrom and pilgrim's critique of Alan watts' mysticism*, *The Humanistic Psychologist*, Vol. 13, 2010, <https://www.tandfonline.com/author/Columbus%2C+Peter+J>, σελ.28
37. Δημήτρης Λιαντίνης, *Γκέμμα*, Αθήνα, Λιαντίνης, 2006, σελ. 70
38. François Jullien, *Procès ou creation*, 2012, Εισαγωγικό σημείωμα: À quoi sert la comparaison, σελ. 29
39. Bernard Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, Hafner Press, New York, 1952 (κεφάλαιο III)